

1

ศิลปวัฒนธรรม แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดี

ก้านวน นวลสนอง และคณะ*

ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเป็นดินแดนที่มีความเจริญรุ่งเรืองทางด้านศิลปวัฒนธรรมมายาวนาน ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ มนุษย์เริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานตามป่าเขาและถ้ำหินปูนทางด้านทิศตะวันตก ต่อมาได้เคลื่อนย้ายลงสู่ที่ราบริมลำคลองและริมฝั่งทะเล มีการติดต่อสัมพันธ์กับอินเดียและอาหรับ และพัฒนาเป็นชุมชนเมืองท่าบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ ประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 - 18 (ศรีศักร, 2527) เรียกว่า “เมืองสทิงพาราณสี” หรือ “เมืองสทิงพระ” เมื่อเมืองสทิงพระเสื่อมอำนาจลง ได้เกิดเมืองพัทลุงขึ้นทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา ประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 - 20 และเกิดเมืองสงขลาทางด้านฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลาประมาณพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 การที่เมืองสงขลาเป็นเมืองท่าค้าขายกับนานาชาติ และเมืองพัทลุงเป็นเมืองท่าภายในทะเลสาบ ทำให้ดินแดนบริเวณรอบๆ ทะเลสาบสงขลามีความเจริญรุ่งเรืองทางด้านเศรษฐกิจ-สังคม และศิลปวัฒนธรรมเป็นศูนย์กลางการติดต่อสัมพันธ์กับชนชาติต่างๆ ที่หลากหลายวัฒนธรรม เช่น วัฒนธรรมไทย จีน มลายู และวัฒนธรรมตะวันตก เป็นต้น วัฒนธรรมเหล่านี้ได้ผสมผสาน หล่อหลอมวิถีชีวิตผู้คน ให้อยู่ร่วมกันเกิดเป็นวัฒนธรรมจนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่ตกทอดเป็นมรดกของแผ่นดินบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา จวบจนถึงปัจจุบัน

* ก้านวน นวลสนอง ชัยวุฒิ พิชะกุล คุณิศ รัศมีทอง สมพร ชุมทอง เถลิงรัฐ ขนอม สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ

1.1 พัฒนาการทางประวัติศาสตร์บริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์บริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา พอจะแยกช่วงสมัยอย่างกว้างๆ ออกได้พอสังเขป คือสมัยก่อนประวัติศาสตร์ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และสมัยประวัติศาสตร์ ซึ่งแต่ละสมัยสรุปได้ดังนี้

1.1.1 สมัยก่อนประวัติศาสตร์

การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ได้พบหลักฐานว่า เริ่มมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ (ประมาณ 6,000 ปีมาแล้ว) ทางด้านตะวันตกของทะเลสาบมีคนก่อนประวัติศาสตร์เข้ามาอาศัยในพื้นที่สูงและที่ราบ ได้พบหลักฐานกระดูกมนุษย์ ขวานหินขัด หินดู และชิ้นส่วนเครื่องปั้นดินเผาหลายเชือก ทาบและหม้อแบบ 3 ขา เป็นจำนวนมาก ตลอดจนพบหลักฐานขวานหินขัดสมัยหินใหม่ไม่ต่ำกว่า 100 ชิ้น หลักฐานส่วนใหญ่พบตามภูเขาและถ้ำหินปูน แต่หลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าเกิดชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์อย่างแท้จริงคือเศษเครื่องปั้นดินเผาในถ้ำล่องลมเขาชัยสน อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง และถ้ำลำเลียง ต.บ้านนา กิ่ง อ.ศรีนครินทร์ จ.พัทลุง ซึ่งพบเป็นจำนวนมาก แสดงว่าเมื่อประมาณ 6,000 ปีมาแล้ว คนก่อนประวัติศาสตร์ได้อาศัยอยู่ที่นี่อย่างชัดเจน แต่น่าเสียดายว่าหลักฐานส่วนใหญ่ถูกทำลายเกือบหมดแล้ว (ชัยวุฒิ, 2525; คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารจดหมายเหตุ, 2545ข)

พื้นที่ทางฝั่งตะวันออกและตอนใต้ของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ซึ่งเป็นพื้นที่ของจังหวัดสงขลาในปัจจุบัน พบว่ามนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนเช่นกัน หลักฐานส่วนใหญ่พบตามป่าและภูเขาที่สำคัญเช่น การพบภาชนะดินเผาแบบหม้อสามขา ภาชนะดินเผาหลายเชือกทาบ ขวานหินขัด โครงกระดูกมนุษย์และสัตว์ในสมัยหินใหม่ ฝังอยู่ในถ้ำและเพิงหินทางทิศเหนือของเขารักเกียรติ ต.กำแพงเพชร อ.รัตภูมิ จ.สงขลา และพบภาชนะดินเผาหลายเชือกทาบสมัยหินใหม่จำนวนมาก ที่ถ้ำเขาลูกช้าง ต.ปาดังเบซาร์ อ.สะเดา จ.สงขลา เป็นต้น (อมรา, 2540) นอกจากนี้ ยังได้พบขวานหินขัดที่บ้านสวนตุล อ.เมือง จ.สงขลา และคาบสมุทรสทิงพระ แสดงให้เห็นว่าคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ที่มีชีวิตแบบสังคมล่าสัตว์หาของป่าในพื้นที่ป่าเขาทางด้านทิศตะวันตกและทิศใต้ของจังหวัดสงขลา ได้เริ่มอพยพลงสู่ที่ราบริมน้ำเมื่อประมาณ 5,000 - 3,000 ปีมาแล้ว เปลี่ยนไปเป็นการดำรงชีวิตอยู่ด้วยการเพาะปลูกและการจับสัตว์น้ำบริเวณทะเลสาบสงขลาและทะเลอ่าวไทย นอกจากนี้ คนสมัยก่อนประวัติศาสตร์บางส่วนได้อพยพลงสู่บริเวณที่ราบริมทะเลสาบสงขลาและทะเลอ่าวไทยบริเวณ อ.จะนะ จ.สงขลา ดังได้พบหลักฐานกลองมโหระทึกหล่อด้วยสำริด ซึ่งบ่งบอกให้เห็นถึงการติดต่อกับชุมชนภายนอกเมื่อประมาณ 3,000 - 2,000 ปีมาแล้ว โดยเฉพาะชาวอินเดียและจีน ซึ่งได้นำวัฒนธรรมเกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ เข้ามาเผยแพร่และผสมผสานกับวัฒนธรรมดั้งเดิม จากนั้นจึงได้พัฒนาเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ทำให้ชุมชนค่อยๆ เจริญขึ้น เป็นชุมชนเมืองท่าในบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ เริ่มตั้งแต่สมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น (พุทธศตวรรษที่ 12 - 18) เป็นต้นมา (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารจดหมายเหตุ วัฒนธรรม จังหวัดสงขลา, 2545ค)

1.1.2 สมัยกึ่งก่อนประวัติศาสตร์

ชุมชนบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ในสมัยกึ่งก่อนประวัติศาสตร์ ได้เริ่มพัฒนาขึ้นบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 และเจริญรุ่งเรืองเป็นชุมชนเมืองโบราณตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 15 - 18 ช่วงสมัยนี้ดินแดนบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีการติดต่อสัมพันธ์กับนานาชาติ ได้แก่ จีน อินเดีย และอาหรับ โดยเฉพาะอินเดียได้นำพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู เข้ามาเผยแพร่จนเป็นรากฐานแห่งความเจริญรุ่งเรือง ทำให้เกิดชุมชนที่สำคัญขึ้นหลายแห่ง ชุมชนโบราณที่สำคัญ (ธราพงศ์, 2528) ได้แก่

- **ชุมชนโบราณปะโอ** เป็นชุมชนโบราณที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ริมคลองปะโอ ต.วัดขนุน อ.สิงหนคร จ.สงขลา ซึ่งเป็นบริเวณทางน้ำเก่า ไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลาและทะเลอ่าวไทย มีเนินดินซึ่งพบเศษเครื่องปั้นดินเผา และแหล่งเครื่องปั้นดินเผาแบบกุ่มจีและกุ่มโท อีกทั้งยังพบชิ้นส่วนของเทวรูป นอกจากนี้ ยังมีแนวสันทรายที่มีสระน้ำขนาดใหญ่ตั้งเรียงรายอยู่หลายแห่ง บริเวณนี้จึงเหมาะที่จะเป็นท่าจอดเรือได้ดีในยุคต้นๆ ก่อนการขุดคลองเชื่อมทะเลสาบกับทะเลภายนอก
- **ชุมชนโบราณสทิงพระ** เป็นชุมชนโบราณที่ตั้งอยู่ ต.จะทิ้งพระ อ.สทิงพระ จ.สงขลา เป็นบริเวณที่พบวัตถุโบราณหลายยุคหลายสมัยปะปนกัน และสืบเนื่องกันมาจนเป็นเมืองใหญ่
- **ชุมชนโบราณเขาคูหา – เขาพะโคะ** เป็นชุมชนโบราณที่ตั้งอยู่ ต.ชุมพล อ.สทิงพระ จ.สงขลา ซึ่งมีสระน้ำขนาดใหญ่ที่เนื่องในพิธีกรรมทางศาสนา และถ้าที่เป็นเทวสถาน บริเวณแห่งนี้จะเป็นศูนย์กลางของพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์
- **ชุมชนโบราณสีหยัง** เป็นชุมชนโบราณที่ตั้งอยู่ ต.บ่อตรุ อ.ระโนด จ.สงขลา ปรากฏหลักฐานว่ามีสถาปัตยกรรมและฐานารักดินรอบอาณาบริเวณที่ตั้งวัดสีหยังในปัจจุบัน

ในบรรดาชุมชนโบราณทั้ง 4 ชุมชนข้างต้น ชุมชนโบราณสทิงพระเป็นชุมชนสำคัญที่มีพัฒนาการต่อเนื่องมาเป็นเมืองใหญ่ มีลักษณะเป็นเมืองที่ชัดเจน สันนิษฐานว่าศูนย์กลางเมืองอยู่บริเวณหมู่ที่ 5 บ้านจะทิ้งพระ ต.จะทิ้งพระ อ.สทิงพระ จ.สงขลา ปัจจุบันเรียกว่า “โนเมือง” (เป็นที่ตั้งโรงเรียนในเมือง) ซึ่งยังปรากฏร่องรอยของคูน้ำคันดิน เป็นเมืองที่มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยม มีกำแพงและคูเมืองล้อมรอบ 4 ด้าน ด้านทิศเหนือกว้าง 280 ม. ทิศใต้กว้าง 275 ม. ทิศตะวันออกกว้าง 270 ม. และทิศตะวันตกกว้าง 305 ม. (กรมศิลปากร, 2522) เมืองสทิงพระได้กำเนิดขึ้นเมื่อใดและมีพัฒนาการมาอย่างไรไม่ปรากฏหลักฐานทางเอกสารที่ชัดเจน มีแต่เอกสาร *พจนานุกรมเลื้อยขาว* ได้เรียกชื่อเมืองสทิงพระว่า “กรุงสทิงพาราณสี” เป็นหลักฐานที่ชี้ให้เห็นว่าเมืองสทิงพระมีความเจริญมากและเป็นเมืองขนาดใหญ่ที่ได้รับวัฒนธรรมจากอินเดีย มีความเจริญทางพระพุทธศาสนาเทียบได้กับเมืองพาราณสีในอินเดีย เมืองสทิงพระเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 - 18 (ชัยวุฒิ, 2538) ในช่วงสมัยศรีวิชัย เมืองสทิงพระได้ปกครองดูแลเมืองเล็กเมืองน้อยที่ตั้งอยู่รอบทะเลสาบสงขลาและริมคลองที่ไหลลงทะเลสาบสงขลา (ประทุม, 2531) เมืองสทิงพระได้เสื่อมอำนาจลงประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 หลังจากนั้นได้เกิดเมืองพัทลุงและเมืองสงขลา รูปที่ 1.1 แสดงหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ สมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น (พุทธศตวรรษที่ 12 - 18) ที่ยังหลงเหลืออยู่บ้าง

(ก) เนินดินที่พบเศษเครื่องปั้นดินเผาจำนวนมาก
ที่ชุมชนโบราณปะโอ

(ข) เทวสถานที่ใช้ประกอบพิธีกรรมในศาสนาฮินดู
ที่ชุมชนโบราณเขาคูหา - เขาพะโคะ

(ค) ฐานสลุปก่ออิฐที่ชุมชนโบราณสีหยัง

(ง) ศิวลึงค์ ในศาสนาฮินดู ที่ชุมชนโบราณสีหยัง

รูปที่ 1.1 หลักฐานทางประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ สมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น
(พุทธศตวรรษที่ 12 – 18)

1.1.3 สมัยประวัติศาสตร์

เมื่อเข้าสู่พุทธศตวรรษที่ 19 ดินแดนบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเริ่มมีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยมีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่เมืองพัทลุงทางด้านฝั่งตะวันตก และเมืองสงขลาทางด้านฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

(1) **ประวัติศาสตร์เมืองพัทลุง** เมื่อเมืองสทิงพระเริ่มเสื่อมอำนาจลงประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 ซึ่งสันนิษฐานว่าอาจเนื่องมาจากการรุกรานของโจรสลัดชาว - สุมาตรา ได้มีการย้ายที่ตั้งเมืองไปอยู่อีกฝั่งหนึ่งของทะเลสาบ คือเมืองพัทลุง ซึ่งตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกของทะเลสาบ หลักฐานที่ปรากฏในเพลานางเลื้อยขาว ระบุว่าเจ้าพระยาคุณกรมกับนางเลื้อยขาวได้อพยพผู้คนจากชุมชนบ้านพระเกิด (บ้านพระเกิด ต.ฝาละมี อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง) หรือเมืองพระเกิดที่ส่วยข้างของเมืองสทิงพระ ไปตั้งเมืองพัทลุงขึ้นใหม่ที่บางแก้ว พร้อมกับการสร้างพระพุทธรูปวัดเขียนบางแก้ว วัดสทิง และวัดสทิงพระ ประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 - 20 เมืองพัทลุงที่บางแก้วได้พัฒนาขึ้นเป็นเมืองสำคัญ และมีอำนาจเหนือชุมชนรอบลุ่มน้ำทะเลสาบ แทนเมืองสทิงพระ แต่ขณะเดียวกันเมืองพัทลุงก็อยู่ภายใต้อำนาจเมืองนครศรีธรรมราช ต่อมาเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 20 เมืองพัทลุงจึงขึ้นต่อกรุงศรีอยุธยา แต่ก็อยู่ในความควบคุมดูแลของเมืองนครศรีธรรมราชในฐานะหัวเมืองเอกทางปักษ์ใต้ (ชัยวุฒิ, 2538)

ต่อมา เมืองพัทลุงที่บางแก้วเสื่อมโทรมลง เนื่องจากทำเลที่ตั้งของเมืองพัทลุงอยู่ลึกเข้าไปในทะเลสาบ เป็นจุดอับ ไม่สะดวกต่อการค้าขาย และมีการรบกวนของโจรสลัดมาเลย์ ที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งในบริเวณหัวเมืองแถบนี้ในยุคสมัยที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีของไทย จึงทำให้มีการโยกย้ายเมืองหรือศูนย์กลางการปกครองเมืองพัทลุงไปยังพื้นที่ต่างๆ หลายแห่ง สมัยก่อนถือว่า “จวน” หรือวังเจ้าเมืองตั้งที่ไหน ที่นั่นคือเมือง จากการสำรวจพื้นที่ พบหลักฐานการย้ายศูนย์กลางการปกครองเมืองพัทลุงในสมัยกรุงศรีอยุธยาหลายแห่ง ได้แก่ โกลเมืองบางแก้ว เมืองพระรถ เมืองบ้านควนแร่ และเมืองพัทลุงที่เขาเมืองหรือเขาชัยบุรี ครั้นถึงสมัยกรุงธนบุรี ก็มีการย้ายเมืองพัทลุงอีกถึง 4 ครั้ง คือ เมืองพัทลุงที่บ้านปรามหรือบ้านท่าเสม็ด (ปัจจุบันตั้งอยู่ที่ ต.ท่าเสม็ด อ.ชะอวด จ.นครศรีธรรมราช) เมืองพัทลุงที่บ้านควนมะพร้าว เมืองพัทลุงที่บ้านม่วง และเมืองพัทลุงที่บ้านโคกลุง (อ.เมือง จ.พัทลุง)

ครั้นถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2332) ได้มีการย้ายเมืองพัทลุงจากโคกลุงไปตั้งใหม่ที่ริมทะเลสาบในบริเวณที่เรียกว่า “ศาลาไต่ะวัค” ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองเดิมเล็กน้อย หรือบริเวณฝั่งขวาของคลองลำปำ ต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนเจ้าเมือง ก็ได้ย้ายเมืองพัทลุงจากศาลาไต่ะวัคไปตั้งใหม่ทางฝั่งซ้ายของคลองลำปำ ไม่ไกลจากที่เดิมนัก และตั้งจวนเจ้าเมืองบริเวณที่เรียกว่า “บ้านสวนดอกไม้” ในทุกวันนี้ และเมื่อถึง พ.ศ. 2468 จึงย้ายเมืองพัทลุงจากตำบลลำปำไปตั้งที่ ต.คูหาสวรรค์ อ.เมือง จ.พัทลุง จนถึงปัจจุบัน (ชัยวุฒิ, 2525)

(ก) พระธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว

(ข) พระพุทธรูปสองพี่น้อง เมืองเก่าพัทลุง ที่โคกลุง

(ค) วังเจ้าเมืองเก่าพัทลุงที่ลำปำ

(ง) กำแพงเมืองเก่าพัทลุง ที่เขาชัยบุรี

รูปที่ 1.2 หลักฐานทางประวัติศาสตร์ของชุมชนเมืองพัทลุง สมัยประวัติศาสตร์ (ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19)

(2) **ประวัติศาสตร์เมืองสงขลา** พัฒนาการของเมืองสงขลาได้เริ่มต้นอย่างแท้จริงประมาณพุทธศตวรรษที่ 22 โดยมีศูนย์กลางการปกครองหรือสถานที่ตั้งเมือง 3 แห่ง ได้แก่ เมืองสงขลาฝั่งหัวเขาแดง เมืองสงขลาฝั่งแหลมสน และเมืองสงขลาฝั่งบ่อยาง ซึ่งแต่ละสมัยมีพัฒนาการดังนี้

- **เมืองสงขลาฝั่งหัวเขาแดง** (พุทธศตวรรษที่ 22 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 23) ชุมชนเมืองสงขลาฝั่งหัวเขาแดงที่เป็นชุมชนมีมาก่อนพุทธศตวรรษที่ 22 เนื่องจากพบหลักฐานเจดีย์ก่ออิฐขนาดใหญ่บนเขาน้อยกำหนดอายุได้ไม่น้อยกว่าพุทธศตวรรษที่ 17-18 เมืองสงขลาที่ตั้งขึ้นบริเวณฝั่งหัวเขาแดงนี้ปรากฏชื่อในเอกสารตะวันตกเรียกชื่อเมืองสงขลาแตกต่างกันหลายชื่อ เรียกว่า Singora บ้าง Singor บ้าง ในจดหมายเหตุของอาหรับประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 21 เรียกว่า “สิงกูร” หรือ “สิงขรา” ส่วนคนพื้นเมืองออกเสียงเป็น “สิง-ซอน” หรือ “สิง-ขอ-ระ” ซึ่งเป็นคำที่ตรงกับคำว่า สิงขร สิงคะ แปลว่า จอม ที่สูงสุดยอดเขา หรือภูเขา เป็นความหมายที่สอดคล้องกับที่ตั้งเมืองสงขลาบริเวณฝั่งหัวเขาแดง ซึ่งบางส่วนของเมืองตั้งอยู่บนภูเขา ได้แก่ เขาแดง เขาค่ายม่วง และเขาน้อย (สกรรจ์ และสงข, 2534)

นอกจากนี้ ในจารึกสุสานสุลัยมานภาษามลายู เรียกชื่อเมืองสงขลาว่า “นคริมลาซุงโมรา” (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารจดหมายเหตุ, 2545ค) อย่างไรก็ตาม ชื่อเมืองสงขลาปรากฏในเอกสารของไทยในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวถึงเมืองสงขลาว่า เป็นเมืองหนึ่งในเมืองพระยาประเทศราช 16 เมืองที่ขึ้นกับกรุงศรีอยุธยาสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 หรือสมัยพระเจ้าอู่ทอง

เรื่องราวของเมืองสงขลาที่หัวเขาแดงในสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้ปรากฏในเอกสารของชาวต่างประเทศหลายฉบับ กล่าวถึงเมื่อ ตะโตะ โมกอลได้ตั้งเมืองสงขลาขึ้นที่บริเวณเขาแดง เขาค่ายม่วง และเขาน้อยประมาณปี พ.ศ. 2153 - 2155 ในระยะแรก เจ้าเมืองสงขลาขอรับในอำนาจของกรุงศรีอยุธยา ซึ่งตรงกับสมัยพระเอกาทศรถ (อมร, 2540) และได้ดำเนินการชักชวนพ่อค้านานาชาติเข้ามาค้าขายที่เมืองสงขลาฝั่งหัวเขาแดงหรือเมืองสิงขรอย่างมากมาย เช่น พ่อค้าดัทซ์ (เนเธอร์แลนด์) อังกฤษ ฝรั่งเศส เป็นต้น ต่อมาผู้ปกครองเมืองสงขลาที่สำคัญคนหนึ่งที่มีนามว่าสุลต่านสุลัยมาน ได้เริ่มแข็งเมืองกับกรุงศรีอยุธยา เนื่องจากในปี พ.ศ. 2173 สมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้เสด็จขึ้นครองราชย์ หลังจากตั้งพระราชหทัยาทที่ชอบธรรมถึง 2 พระองค์จึงทำให้เมืองสงขลาไม่ยอมรับอำนาจ เมืองสงขลาได้สร้างป้อม ภู ประตุ หอรบอย่างแข็งแรงแน่นหนาได้ชักชวนพ่อค้าทั้งหลายให้ไปทำการค้าขายในเมืองมกมาย กรุงศรีอยุธยายกทัพมาปราบหลายครั้ง แต่ก็พ่ายกลับไปทุกครั้ง และสุลต่านสุลัยมานก็ตั้งตัวเป็นกษัตริย์เรียกกันว่า พระเจ้าเมืองสงขลา (อมร, 2540)

เมืองสงขลาฝั่งหัวเขาแดงดำเนินนโยบายเป็นอิสระจากกรุงศรีอยุธยามาตลอดสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง จนกระทั่งสิ้นรัชกาล ครั้นสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จขึ้นครองราชย์กรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. 2199 เมืองสงขลาที่ยังตั้งแข็งเมือง เมื่อสุลต่านสุลัยมานหรือพระเจ้าเมืองสงขลาสิ้นพระชนม์ บุตรชายชื่อ มุสตาฟฟาร์ (หรือมุสตาฟไฟร์) ได้ขึ้นครองเมืองสงขลา เจ้าเมืองสงขลาคนใหม่ได้เตรียมการรักษาเมืองอย่างแข็งขันมีกำแพงเมือง มีป้อมปืน 13 ป้อม คือป้อมที่พื้นที่ราบ 5 ป้อม ริมทะเลอ่าวไทย 3 ป้อม หัวเขาแดง 1 ป้อม บนเขาค่ายม่วง 3 ป้อม และเชิงเขาน้อย 1 ป้อม (ชัยวุฒิ, 2529)

การโจมตีเมืองสงขลาโดยกรุงศรีอยุธยาเป็นไปตามการคาดการณ์ของเจ้าเมืองสงขลา โดยในปี พ.ศ. 2223 สมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ส่งกองทัพเรือลงมาปราบปราม โดยใช้เรือรบจำนวนมากมาตั้งประชิดเมืองสงขลา เจ้าเมืองสงขลาได้ต่อสู้อย่างสุดความสามารถ แต่ในที่สุดทัพกรุงศรีอยุธยาได้บุกเข้าไปในเมืองจับตัวเจ้าเมืองไปได้ ป้อม ภู ประตุหอรบ และบ้านเรือนได้ถูกทำลาย ชาวสงขลา บุตรหลานของสุลต่านพร้อมด้วย

ข้าราชการถูกกวาดต้อนไปไว้ที่ อ.ไชยา จ. สุราษฎร์ธานี ในบริเวณที่เรียกว่าบ้านสงขลามาจนทุกวันนี้ ซึ่งบุคคลเหล่านี้ได้สืบเชื้อสายเป็นเจ้าเมืองไชยาและเจ้าเมืองพัทลุงในเวลาต่อมา เมืองสงขลาฝั่งหัวเขาแดงหลังจากถูกทำลายแล้วก็มีการสร้างกำแพงหรือขอบเขตของเมืองด้วยไม้ แต่ประชาชนส่วนใหญ่ได้ย้ายไปอยู่บริเวณฝั่งแหลมสนซึ่งอยู่ทางปากเขาอีกด้านหนึ่ง ชุมชนบริเวณนี้ต่อมาได้พัฒนาเป็นเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน (ชัยวุฒิ, 2529)

- **เมืองสงขลาฝั่งแหลมสน** (ปลายพุทธศตวรรษที่ 23 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 24) เมืองสงขลาฝั่งแหลมสนได้พัฒนาขึ้นหลังจากเมืองสงขลาฝั่งหัวเขาแดงได้ถูกทำลายเมื่อ พ.ศ. 2223 และเมืองสงขลาถูกลดความสำคัญเป็นเมืองบริวารหรือเมืองขึ้นของเมืองพัทลุง ต่อมา พ.ศ. 2310 กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าครั้งที่ 2 ทำให้บ้านเมืองระส่ำระสาย ขุนนางและเชื้อพระวงศ์ต่างตั้งตัวเป็นอิสระ ทางหัวเมืองปักษ์ใต้ พระปลัด (หนู) ผู้รักษาราชการเมืองนครศรีธรรมราช ได้ตั้งตัวเป็นอิสระเรียกว่า “ขุนนุมนเจ้านคร” ปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้ทั้งหมด สำหรับเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนนั้น เจ้านคร (หนู) ได้ส่งญาติคนหนึ่งชื่อ “วิเถียน” มาปกครอง ครั้นต่อมา พ.ศ. 2312 สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ยกกองทัพมาปราบปรามเจ้านครได้สำเร็จ รวมทั้งเมืองสงขลาด้วย แล้วได้ตั้งชาวเมืองสงขลาคนหนึ่งชื่อ “โยม” เป็นพระสงขลา เจ้าเมืองสงขลา ครั้งนั้นมีชาวจีนคนหนึ่งชื่อนายเหยียง แซ่เฮ่า ชาวเมืองเจียงจีวู มณฑลฝูเจี้ยน ได้ทำบัญชีทรัพย์สินสิ่งของ บุตรภรรยา ข้าทาส กับยาแดง 50 หีบ ถวายสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี และขอพระราชทานผูกขาดอากรรังนกเกาะสีเกาะห้า ถวายเงินปีละ 50 ชั่ง จึงได้รับโปรดเกล้าฯ ให้เป็นหลวงอินทศิริสมบัติ นายอากรรังนกเกาะสีเกาะห้า ต่อมา พระสงขลา (โยม) หย่อนสมรรถภาพในการปฏิบัติราชการ จึงโปรดเกล้าฯ ให้หลวงอินทศิริสมบัติ (เหยียง) เป็นหลวงสุวรรณคีรีสมบัติ เจ้าเมืองสงขลา (ตัวเมืองซึ่งเป็นที่ตั้งจวนของเจ้าเมืองสงขลาตั้งอยู่ที่ ม. 1 ต.หัวเขา อ.สิงหนคร จ.สงขลา ปัจจุบันเรียกว่า “ที่วัง”)

เมื่อหลวงสุวรรณคีรีสมบัติถึงแก่กรรม เมื่อ ปี พ.ศ. 2322 มีเจ้าเมืองสงขลาสืบต่อมาอีกหลายคน ได้แก่

- เจ้าพระยาอินทศิริศรีสมุทรสงครามภักดีอภัยพิริยบรากรมพาหุ (บุญห่วย) เป็นบุตรของหลวงสุวรรณคีรีสมบัติ (เหยียง) พ.ศ. 2322 - 2355
- พระยาสงขลา (เถียนจ้ง หรือ เถียนจ้อง) เป็นบุตรพระยานันตสมบัติ (บุญเฮี้ยว) น้องชายเจ้าพระยาสงขลา (บุญห่วย) ปี พ.ศ. 2355 - 2360
- พระยาสงขลา (เถียนเส้ง) เป็นบุตรพระยาสงขลา (เถียนจ้ง) ปี พ.ศ. 2360 - 2390 ซึ่งต่อมารัชกาลที่ 2 โปรดเกล้าให้เลื่อนเป็นพระยาวิเชียรคีรีศรีสมุทรวิสุทธิศักดิ์คามหาพิชัยสงครามรามภักดีอภัยพิริยบรากรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา

- **เมืองสงขลาฝั่งบ่อทราย** (ปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ถึงปัจจุบัน) เมืองสงขลาที่มีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นตามลำดับ มีประชากรเพิ่มมากขึ้น ทำให้พื้นที่ฝั่งแหลมสนที่มีพื้นที่ราบน้อย ไม่เหมาะต่อการพัฒนาและขยายเมืองให้ใหญ่โตได้เพราะมีภูเขากั้นอยู่ ส่วนพื้นที่ฝั่งตรงข้ามปากทางเข้าทะเลสาบสงขลา คือ บริเวณฝั่งบ่อทรายหรือตำบลบ่อนั้น พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบ มีภูเขาน้อย สามารถขยายตัวเมืองให้กว้างขวางขึ้นได้ และประชาชนบางส่วนได้อพยพไปตั้งบ้านเรือนอยู่ฝั่งบ่อทรายมากขึ้น รัชกาลที่ 3 จึงทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิเชียรคีรี (เถียนเส้ง) ย้ายเมืองสงขลาไปตั้งใหม่ที่ตำบลบ่อทราย (สงขลาปัจจุบัน) ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2379 เป็นต้นมา เมื่อพระยาวิเชียรคีรี (เถียนเส้ง) ถึงแก่กรรม พ.ศ. 2390 ก็มีเชื้อสายของท่านเป็นเจ้าเมืองสืบต่อกันมาอีกหลายคนได้แก่

- เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) พ.ศ. 2390 - 2408
- เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เม่น) พ.ศ. 2408 - 2427
- พระยาวิเชียรคีรี (หุ้ม) พ.ศ. 2427 - 2431
- พระยาวิเชียรคีรี (ชม) พ.ศ. 2431 - 2446

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการปฏิรูปการปกครองจากระบบ
 กินเมืองเป็นระบบมณฑลเทศาภิบาลตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2435 จึงทำให้พระยาวิเชียรคีรี (ชม) ถูกลดอำนาจลงให้ขึ้นตรง
 กับข้าหลวงใหญ่ประจำมณฑลนครศรีธรรมราช คือพระยาสุโขทัยวินิจ (ปั้น สุขุม) จนกระทั่ง ปี พ.ศ. 2444
 ทางราชธานีจึงให้พระยาวิเชียรคีรี (ชม) ดำรงตำแหน่งผู้กำกับราชการเมืองสงขลา จึงถือว่าพระยาวิเชียรคีรี (ชม)
 เป็นเจ้าเมืองสงขลาในตระกูล ณ สงขลา คนสุดท้าย

(ก) เจดีย์ที่วัดสุวรรณคีรี เมืองสงขลาเก่าฝั่งแหลมสน

(ข) ประตูแบบเก๋งจีน เมืองเก่าสงขลาฝั่งแหลมสน

(ง) กำแพงเมืองเก่าสงขลาฝั่งบ่อทราย

(ค) ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ที่ศาลาฤๅษีตัดถนน
 วัดมัทนิมมาวาส อ. เมือง จ. สงขลา ซึ่งขณะนี้
 อยู่ในสภาพที่ลบเลือนไปจากเดิมมาก

รูปที่ 1.3 หลักฐานทางประวัติศาสตร์ของชุมชนเมืองสงขลา สมัยประวัติศาสตร์ (ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19)

1.2 ข้อมูลพื้นฐานและการเปลี่ยนแปลงของแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดี

แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามีจำนวนมาก ตั้งกระจายตัวอยู่บริเวณรอบๆ ทะเลสาบสงขลา แต่ยังคงการศึกษาอย่างเจาะลึกจากนักวิจัยทางด้านนี้ และการศึกษาเพื่อการจัดทำแผนแม่บทครั้งนี้ ก็เป็นเพียงการรวบรวมข้อมูลพื้นฐานที่เป็นข้อมูลทุติยภูมิ เพื่อให้เห็นภาพรวมและนำมาประเมินสภาพ สาเหตุ และการเปลี่ยนแปลงของแหล่งต่างๆ ที่เห็นว่าสำคัญ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1.2.1 แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดี

แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่ถือได้ว่าเป็นโบราณสถานที่สำคัญของชาติในพื้นที่ลุ่มน้ำประกอบด้วย ชุมชนโบราณ เมืองโบราณ วัดโบราณ เจดีย์สถาน ถ้ำ เตาเผาโบราณ ฯลฯ หลักฐานเหล่านี้พบเป็นจำนวนมากในบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีแต่ละประเภทมีรายละเอียด ดังนี้

(1) **เมืองและชุมชนโบราณ** แหล่งเมืองโบราณและชุมชนโบราณ พบว่ามีการกระจายตัวบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ในแหล่งที่เคยเป็นที่ตั้งศูนย์กลางการปกครองทั้งในระดับเมืองใหญ่หรือเมืองหลัก ได้แก่ เมืองพัทลุง และเมืองสงขลา และระดับเมืองรองหรือเมืองบริวาร ได้แก่ เมืองพระเก็ด เมืองชรัค เมืองศรีขนา เมืองสทัง เมืองพะโคะ เมืองพังยาง เมืองสทิงพระ เป็นต้น เมืองเหล่านี้เคยเจริญรุ่งเรือง ได้ทั้งหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีไว้มากมาย เช่น คูน้ำ คันดิน ป้อมปราการ เป็นต้น แต่บางแหล่งก็ไม่พบหลักฐาน คูน้ำและคันดิน ที่เป็นขอบเขตเมืองหรือชุมชนโบราณมีรายละเอียดแสดงไว้ในตารางที่ 1.1

(2) **วัดและเจดีย์สถาน** ศาสนสถานประเภทวัดและเจดีย์สถานพบจำนวนมากในบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ที่เป็นวัดโบราณซึ่งเป็นแหล่งศูนย์กลางความเชื่อและความศรัทธาของชุมชน ภายในวัด ประกอบด้วยเจดีย์ อุโบสถ วิหาร ศาลาการเปรียญ พระพุทธรูป และกุฏิ ที่พระสงฆ์ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและเป็นที่พักอาศัย วัดและเจดีย์มีรายละเอียดแสดงไว้ในตารางที่ 1.2

(3) **โบราณสถาน** แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีประเภทถ้ำบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาพบได้ทั่วไปบริเวณภูเขาหินปูน ซึ่งเป็นแหล่งพำนักและที่ฝังศพของคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ และในสมัยประวัติศาสตร์ ถ้ำหลายแห่งถูกพัฒนาให้เป็นศาสนสถาน หรือสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของชุมชนบริเวณใกล้เคียง จึงทำให้ถ้ำเป็นแหล่งรวมหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีได้เป็นอย่างดี แต่บางแห่งหลักฐานต่างๆ ถูกทำลายไปหมดแล้ว แหล่งถ้ำที่สำคัญมีรายละเอียดแสดงไว้ในตารางที่ 1.3

ตารางที่ 1.1 แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีประเภทเมืองและชุมชนโบราณ บริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

ลำดับ	เมืองโบราณ / ชุมชนโบราณ	ที่ตั้ง		หลักฐานสำคัญ
		อำเภอ	จังหวัด	
1	เมืองโบราณโคกเมือง	เขาชัยสน	พัทลุง	พระพุทธรูป เนินดิน เศษภาชนะดินเผา วัด
2	เมืองพระรถ	เมือง	พัทลุง	คูน้ำ คันดิน เครื่องปั้นดินเผา เนินดิน
3	เมืองพัทลุง บ้านควนแร่	เมือง	พัทลุง	คูน้ำ คันดิน วัด เจดีย์
4	เมืองพัทลุงเขาชัยบุรี	เมือง	พัทลุง	คูน้ำ คันดิน วัด เจดีย์ พระพุทธรูป
5	เมืองพัทลุง บ้านพญาขัน	เมือง	พัทลุง	โคกเนิน บ่อน้ำ วัด สระน้ำ
6	เมืองพัทลุงบ้านม่วง	เมือง	พัทลุง	เนินดิน
7	เมืองพัทลุงบ้านโคกลุง	เมือง	พัทลุง	เนินดิน
8	เมืองพัทลุงบ้านศาลาไธวัค	เมือง	พัทลุง	เนิน ดิน
9	เมืองพัทลุงบ้านลำปำ	เมือง	พัทลุง	วังเจ้าเมือง วัด เสือเมือง
10	ชุมชนโบราณบ้านควนถบ-ควนสาร	เมือง	พัทลุง	คูน้ำ คันดิน วัด พระพุทธรูป
11	ชุมชนโบราณบ้านพระเกิด	ปากพะยูน	พัทลุง	วัด พระพุทธรูป เครื่องถ้วยชาม
12	เมืองสงขลาฝั่งแหลมสน	เมือง	สงขลา	วัด เจดีย์ พระพุทธรูป
13	เมืองสงขลาฝั่งบ่อยาง	เมือง	สงขลา	กำแพงเมือง วัด เจดีย์ พระพุทธรูป หลักเมือง
14	เมืองสงขลาฝั่งหัวเขาแดง	สิงหนคร	สงขลา	ป้อม กำแพงเมือง คูเมือง เนินดิน วัดโบราณ เจดีย์
15	ชุมชนโบราณปะโอ	สิงหนคร	สงขลา	เตาเผาโบราณ
16	ชุมชนโบราณสทิงหม้อ	สิงหนคร	สงขลา	วัด พระพุทธรูป สระน้ำ
17	เมืองสทิงพระ	สทิงพระ	สงขลา	คูน้ำ คันดิน สระน้ำ วัด เจดีย์ พระพุทธรูป
18	ชุมชนโบราณเขาพะโละ-เขาคูหา	สทิงพระ	สงขลา	วัด เจดีย์ พระพุทธรูป เทวรูป ศิวลึงค์ สระน้ำ ถ้ำ พระโพธิสัตว์
19	ชุมชนโบราณชะแม - ดิหลวง	สทิงพระ	สงขลา	วัด เจดีย์ พระพุทธรูป สระน้ำ
20	ชุมชนโบราณบ้านเถียงพง - โลกทอง	ระโนด	สงขลา	วัด พระพุทธรูป เทวรูป เนินดิน
21	เมืองพังยาง	ระโนด	สงขลา	คูน้ำ คันดิน วัด พระพุทธรูป เจดีย์
22	ชุมชนโบราณสีหยัง	ระโนด	สงขลา	วัด เจดีย์ คูน้ำ พระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ สระน้ำ
23	ชุมชนโบราณโคกเมือง	บางกล่ำ	สงขลา	วัด โลกเนินดิน โยนีโทรณะ ¹
24	ชุมชนโบราณเกาะใหญ่	กระแสสินธุ์	สงขลา	วัด พระพุทธรูป

¹ โยนีโทรณะ คือ ฐานของศิวลึงค์

ตารางที่ 1.2 แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีประเภทวัด และเจดีย์สถาน บริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

ลำดับ	วัด / เจดีย์สถาน	ที่ตั้ง		หลักฐานสำคัญ
		อำเภอ	จังหวัด	
1	วัดเขียนบางแก้ว	เขาชัยสน	พัทลุง	พระมหาธาตุเจดีย์ อุโบสถ พระพุทธรูปหินทรายแดง โลกเนิน โบราณสถาน
2	วัดสทังน้อย	เขาชัยสน	พัทลุง	พระพุทธรูปหินทรายแดง สระน้ำ
3	วัดพระเกิด	ปากพะยูน	พัทลุง	พระพุทธรูปปูนปั้น ตะโพนขนาดใหญ่
4	วัดทุ่งขุนหลวง	ปากพะยูน	พัทลุง	พระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่
5	วัดหัวเตย	ปากพะยูน	พัทลุง	อุโบสถ เครื่องถ้วยชาม ภาพพระบฏ
6	วัดรัตนาราม	ปากพะยูน	พัทลุง	พระพุทธรูปไสยาสน์
7	วัดวิหารเบิก	เมือง	พัทลุง	อุโบสถ จิตรกรรมฝาผนัง เจดีย์ พระพุทธรูป
8	วัดคูหาสวรรค์	เมือง	พัทลุง	อุโบสถ ถ้ำพระ เจดีย์ พระพุทธรูป
9	วัดยาง	เมือง	พัทลุง	อุโบสถ พระพุทธรูป
10	วัดป่าขอม	เมือง	พัทลุง	พระพุทธรูป เจดีย์ อุโบสถ
11	วัดป่าลิไลยก์	เมือง	พัทลุง	อุโบสถ พระพุทธรูป เจดีย์
12	วัดเขา	เมือง	พัทลุง	เจดีย์ พระพุทธรูป
13	วัดวิหารสูง	เมือง	พัทลุง	อุโบสถ พระพุทธรูป เจดีย์
14	วัดควนปรัง	เมือง	พัทลุง	เจดีย์ พระพุทธรูป
15	วัดวัง	เมือง	พัทลุง	อุโบสถ พระพุทธรูป จิตรกรรมฝาผนัง เจดีย์
16	วัดภูผาภิมุข	เมือง	พัทลุง	อุโบสถ พระพุทธรูป พระมหาธาตุเจดีย์ พิพิธภัณฑ
17	เจดีย์เขากอกทะเล	เมือง	พัทลุง	เจดีย์ตั้งอยู่บนยอดเขากอกทะเล 1 องค์
18	เจดีย์เขาแดง	เมือง	พัทลุง	เจดีย์ตั้งอยู่เชิงเขาแดง (เขาหลักไก่อ) 1 องค์
19	เจดีย์ถ้ำมาลัย	เมือง	พัทลุง	เจดีย์ตั้งอยู่เชิงเขากอกทะเล (ถ้ำมาลัย) 1 องค์
20	วัดสุนทราวาส	ควนขนุน	พัทลุง	อุโบสถ จิตรกรรม ฝาผนัง พระพุทธรูป พิพิธภัณฑ
21	วัดเขาอ้อ	ควนขนุน	พัทลุง	อุโบสถ เจดีย์ พระพุทธรูป ภูมิทรงไทย
22	วัดดอนศาลา	ควนขนุน	พัทลุง	อุโบสถ จิตรกรรมฝาผนัง พระพุทธรูป
23	วัดบ้านสวน	ควนขนุน	พัทลุง	อุโบสถ เจดีย์พระมหาธาตุ พระพุทธรูป
24	วัดพะโคะ	สติงพระ	สงขลา	พระมหาธาตุเจดีย์ อุโบสถ พระพุทธรูปไสยาสน์ จิตรกรรมฝาผนัง พิพิธภัณฑ
25	วัดจะทิ้งพระ	สติงพระ	สงขลา	อุโบสถ พระมหาธาตุเจดีย์ วิหาร และ พระพุทธรูปไสยาสน์ และ หอระฆัง
26	วัดนางเหล้า	สติงพระ	สงขลา	เจดีย์ อุโบสถ พระพุทธรูป พระโศภิต์ควนอม
27	วัดดีหลวง	สติงพระ	สงขลา	อุโบสถ เจดีย์ พระพุทธรูป หลวงพ่อทวด
28	วัดสี่หยัง	ระโนด	สงขลา	อุโบสถ เจดีย์ พระพุทธรูป ถูน้ำ
29	วัดเจดีย์งาม	ระโนด	สงขลา	พระมหาธาตุเจดีย์ พระพุทธรูป
30	วัดพังยาง	ระโนด	สงขลา	พระพุทธรูป เจดีย์
31	วัดสูงเกาะใหญ่	กระแสสินธุ์	สงขลา	พระพุทธรูป อุโบสถ
32	วัดเอก	กระแสสินธุ์	สงขลา	พระพุทธรูป อุโบสถ

ตารางที่ 1.2 แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีประเภทวัด และเจดีย์สถาน บริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา (ต่อ)

ลำดับ	วัด / เจดีย์สถาน	ที่ตั้ง		หลักฐานสำคัญ
		อำเภอ	จังหวัด	
33	เจดีย์เขารัษฎน	กระแสดินธุ์	สงขลา	เจดีย์ตั้งบนยอดเขาวัชรขุ่น
34	วัดแหลมจาก	สิงหนคร	สงขลา	อุโบสถ พระพุทธไสยาสน์
35	วัดเขาน้อย	สิงหนคร	สงขลา	พระมหาธาตุ เจดีย์ พระพุทธรูป
36	วัดสุวรรณคีรี	สิงหนคร	สงขลา	อุโบสถ จิตรกรรม เจดีย์ หอระฆัง พระพุทธรูป
37	วัดบ่อทรัพย์	สิงหนคร	สงขลา	อุโบสถ พระพุทธรูป บ่อน้ำ
38	วัดชะแล้	สิงหนคร	สงขลา	วิหาร พระมหาธาตุ เจดีย์ พระพุทธรูป
39	เจดีย์องค์ขาวองค์ดำ	สิงหนคร	สงขลา	เจดีย์ 2 องค์ ตั้งอยู่บนยอดเขาแดง
40	วัดมัทธมวาส	เมือง	สงขลา	พระอุโบสถ พระเจดีย์ พระวิหาร ศาลาฤาษี พระพุทธรูป พิพิธภัณฑ จิตรกรรมฝาผนัง
41	วัดโพธิ์ปฐมวาส	เมือง	สงขลา	อุโบสถ จิตรกรรมฝาผนัง เจดีย์ พระพุทธรูป หอระฆัง
42	วัดชัยมงคล	เมือง	สงขลา	พระมหาธาตุเจดีย์ พระพุทธรูป อุโบสถ
43	วัดเพชรมงคล	เมือง	สงขลา	อุโบสถ เจดีย์พระธาตุ พระพุทธรูป หอระฆัง
44	วัดเกาะถ้ำ	เมือง	สงขลา	อุโบสถ พระพุทธรูป เจดีย์ หอระฆัง
45	เจดีย์เขารูปช้าง	เมือง	สงขลา	เจดีย์ตั้งบนยอดเขารูปช้าง
46	เจดีย์เขาแก้วแสง	เมือง	สงขลา	เจดีย์ตั้งบนยอดเขาแก้วแสง
47	วัดบ่อห้วย	ควนเนียง	สงขลา	อุโบสถ พระพุทธรูป เจดีย์
48	วัดคงคาเลียบ	บางกล่ำ	สงขลา	พระพุทธรูป เจดีย์
49	วัดโคกสมานคุณ	หาดใหญ่	สงขลา	พระพุทธรูป อุโบสถ มณฑป
50	วัดคูเต่า	หาดใหญ่	สงขลา	อุโบสถ จิตรกรรมฝาผนัง พระพุทธรูป เจดีย์
51	วัดคลองเปล	หาดใหญ่	สงขลา	พระมหาธาตุเจดีย์
52	วัดเขาพระ	รัตภูมิ	สงขลา	พระพุทธไสยาสน์
53	วัดเขาจิ้งโหล่น	รัตภูมิ	สงขลา	พระพุทธรูป พระพุทธรูปบาทจำลอง
54	วัดเขาพระทอง	ชะอวด	นครศรีฯ	พระพุทธรูป
55	วัดท่าเสม็ด	ชะอวด	นครศรีฯ	พระพุทธรูป
56	วัดพัทธสีมา	หัวไทร	นครศรีฯ	พระพุทธรูป หอไตรปิฎก ศาลา
57	วัดบ่อโพรง	หัวไทร	นครศรีฯ	อุโบสถ พระพุทธรูป
58	วัดหัวลำพู	หัวไทร	นครศรีฯ	พระพุทธรูป
59	วัดหัวค่าย	หัวไทร	นครศรีฯ	อุโบสถ ศาลาการเปรียญ

ตารางที่ 1.3 แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีประเภทถ้ำที่พบบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

ลำดับ	ชื่อถ้ำ	ที่ตั้ง		หลักฐานสำคัญ
		อำเภอ	จังหวัด	
1	ถ้ำพระเขาเจียก	เมือง	พัทลุง	พระพุทธรูปไสยาสน์ พระพุทธรูปปางต่างๆ
2	ถ้ำคูหาสวรรค์	เมือง	พัทลุง	พระพุทธรูปไสยาสน์ พระพุทธรูปปางต่างๆ พระพิมพ์ดินดิบ พระปรมาภิไธย (ร.5, ร.7, ร.9 และ สก.)
3	ถ้ำพระเขาชัยบุรี	เมือง	พัทลุง	พระพุทธรูปไสยาสน์
4	ถ้ำพระเขาอัน	เมือง	พัทลุง	พระพุทธรูปปางต่างๆ
5	ถ้ำพระเขากัง	เมือง	พัทลุง	พระพุทธรูปปางต่างๆ
6	ถ้ำเขาหลักโค	เมือง	พัทลุง	เครื่องปั้นดินเผา ขวานหินขัด
7	ถ้ำฉัททันต์เขือ	ควนขนุน	พัทลุง	พระพุทธรูปปางต่างๆ
8	ถ้ำเขาไฉ่นุญ	ควนขนุน	พัทลุง	พระพุทธรูปปางต่างๆ
9	ถ้ำพระเขาพังอิฐ	ควนขนุน	พัทลุง	พระพุทธรูปปางต่างๆ
10	ถ้ำพระเขากลาง	ควนขนุน	พัทลุง	พระพุทธรูป (ถูกทำลายหมดแล้ว เหลือแต่ฐานพระ) จิตรกรรมบนเพิงหิน
11	ถ้ำควายเขาชัยสน	เขาชัยสน	พัทลุง	กระดูกคน เครื่องปั้นดินเผา สมัยก่อนประวัติศาสตร์
12	ถ้ำพระเขาชัยสน	เขาชัยสน	พัทลุง	พระพุทธรูปปางต่างๆ
13	ถ้ำล่องลมเขาชัยสน	เขาชัยสน	พัทลุง	เครื่องปั้นดินเผา ขวานหินขัด กระดูกมนุษย์และกระดูกสัตว์
14	ถ้ำพระเขาลำเลียง	กิ่ง อ.ศรี- นครินทร์	พัทลุง	กระดูกคน เครื่องปั้นดินเผาสมัยก่อนประวัติศาสตร์
15	ถ้ำพระเขาปู่	ศรีบรรพต	พัทลุง	พระพุทธรูปปางต่างๆ
16	ถ้ำขุดเขาคูหา	สทิงพระ	สงขลา	เทวรูป ศิวลึงค์ โยนิโทระณะ
17	ถ้ำพระเขาจิ้งโหล่น	รัตภูมิ	สงขลา	พระพุทธรูปปางต่างๆ
18	ถ้ำเขารักเกียรติ	รัตภูมิ	สงขลา	ขวานหินขัด เครื่องปั้นดินเผาสมัยก่อนประวัติศาสตร์
19	ถ้ำเขาลูกช้าง	สะเตา	สงขลา	พระพุทธรูปปางต่างๆ
20	ถ้ำพระเขาพระทอง	ชะอวด	นครศรีฯ	พระพุทธรูปปางต่างๆ

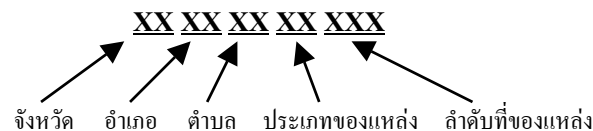
1.2.2 การประเมินสภาพของแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดี

ข้อมูลพื้นฐานที่เกี่ยวกับแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาตั้งกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นถึงภาพรวมอย่างกว้างๆ ดังปรากฏหลักฐานจำนวนมาก มีคุณค่าต่อการศึกษาค้นคว้าทางด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น

จากการศึกษาค้นคว้าเอกสาร ตลอดจนการประชุมสัมมนาร่วมกันของหน่วยงานต่างๆ และประชาชนในท้องถิ่นพบว่า แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดี มีการกระจายตัวครอบคลุมพื้นที่บริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา โดยมีความหนาแน่นในบริเวณที่เคยเป็นเมืองเก่าหรือชุมชนโบราณ เช่น บริเวณคาบสมุทรสทิงพระ บริเวณเมืองเก่าสงขลาฝั่งบ่อยาง (ที่ตั้งตัวจังหวัดสงขลาปัจจุบัน) บริเวณวัดเขียนบางแก้ว อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง และบริเวณ ต.ลำปำ อ.เมือง จ.พัทลุง เป็นต้น แต่จะเบาบางในบริเวณที่เป็นชุมชนเกิดใหม่ เช่น บริเวณตัวเมืองหาดใหญ่ บริเวณที่ตั้งตัวจังหวัดพัทลุง บริเวณเขาควหาสวรรค์ จ.พัทลุง เป็นต้น ซึ่งพื้นที่เหล่านี้ถูกพัฒนาแบบทันสมัยที่เน้นกิจกรรมทางเศรษฐกิจ มีแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีหลายแห่งได้เสื่อมโทรมไปตามธรรมชาติ หลายแห่งถูกทำลายโดยคน เช่น การขุดทำลายพระพุทธรูปไสยาสน์ในถ้ำหัวช้าง อ.ตะโหมด จ.พัทลุง และการขุดทำลายพระพุทธรูปไสยาสน์ในถ้ำพระเขาชัยบุรี อ.เมือง จ.พัทลุง บ้างก็ถูกทำลายโดยโครงการของรัฐ เช่น การสร้างสถานที่ราชการในบริเวณเมืองพระรถ อ.เมือง จ.พัทลุง เป็นต้น อย่างไรก็ตาม มีแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีหลายแห่งได้รับการบูรณะจากหน่วยงานที่รับผิดชอบ โดยเฉพาะกรมศิลปากรได้บูรณะแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีหลายแห่ง เช่น เจดีย์วัดพระโคะ เจดีย์วัดเขียนบางแก้ว เจดีย์วัดจะทิ้งพระ เมืองสงขลาเก่าฝั่งหัวเขาแดง กำแพงเมืองสงขลา อุโบสถวัดวิหารเบิก วัดเจ้าเมืองพัทลุง เป็นต้น แต่ก็จำกัดอยู่เฉพาะโบราณสถานที่ยังมีสภาพดีอยู่เท่านั้น และประชาชนในท้องถิ่นไม่ค่อยได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการ

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สผ.) กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้มอบหมายให้ ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง เป็นผู้ดำเนินการศึกษา “โครงการสนับสนุนการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา: การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมที่ควรอนุรักษ์” โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามีฐานข้อมูลแหล่งสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมที่มีคุณค่าควรแก่การอนุรักษ์ ที่ทุกภาคส่วนสามารถนำไปใช้ในการวางแผนและการจัดการ และเพื่อให้เครือข่ายในท้องถิ่นได้รับการถ่ายทอดความรู้และความเข้าใจในด้านการบริหารจัดการ อนุรักษ์ คัดลอก และฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม และได้รับการพัฒนาศักยภาพด้านกระบวนการเรียนรู้และประสบการณ์จัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม (สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง, 2547) ผลการศึกษาในส่วนที่กล่าวถึงสถานการณ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ซึ่งมีสาระสำคัญหลายประการที่เกี่ยวข้องกับการประเมินสภาพของแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดี โดยรายงานดังกล่าวได้นำเสนอไว้ใน 4 ประเด็นคือ (1) การจำแนกประเภทของแหล่งศิลปกรรม (2) ลักษณะทางกายภาพและการใช้ประโยชน์ของแหล่งสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ซึ่งประกอบด้วย ลักษณะกายภาพ การสงวนคุ้มครอง (3) การประเมินคุณค่าและความสำคัญ (4) สภาพปัญหาหรือภัยคุกคาม รวมทั้งความเร่งด่วนในการคุ้มครองป้องกัน ซึ่งจะนี้เป็นพื้นฐานในการกำหนดมาตรการแนวทางในการอนุรักษ์ พอสรุปได้ดังนี้

(1) **การจำแนกประเภทของแหล่งศิลปกรรม** รายงานดังกล่าวพบว่ามียุทธศาสตร์ศิลปกรรมในพื้นที่ศึกษา รวม 174 แห่ง และเพื่อให้การกำหนดรหัสของแหล่งศิลปกรรมมีความเชื่อมโยงกับตำแหน่งที่ตั้งและขอบเขตการปกครอง เพื่อสะดวกในการจัดทำแผนบูรณาการ จึงได้เสนอให้กำหนดรหัสอ้างอิงเป็นตัวเลขทั้งหมด 11 หลัก โดย 6 หลักแรกเป็น “จังหวัด อำเภอ และตำบล” สองหลักถัดไปเป็น “ประเภท” ของแหล่งศิลปกรรม และ 3 หลักสุดท้ายเป็น “ลำดับที่” ของแหล่งศิลปกรรม (สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง, 2547)

ตัวอย่างเช่น แหล่งศิลปกรรม ที่มีรหัส 93011303004 จะทำให้ทราบว่าแหล่งศิลปกรรมนั้น

93 - อยู่ในจังหวัดพัทลุง

01 - อำเภอเมือง

13 - ตำบลเขาชัยบุรี

03 - อยู่ในประเภทศาสนสถาน

004 - เป็นลำดับที่ 4 ของศาสนสถานที่เป็นแหล่งศิลปกรรมในตำบลเขาชัยบุรี

โดยรายงานดังกล่าวได้แบ่งประเภทของแหล่งศิลปกรรม (ตัวเลขหลักที่ 7 - 8) เป็น 6 ประเภทได้แก่

01 สิ่งก่อสร้างหรืออาคารสำคัญทางประวัติศาสตร์ หมายถึง แหล่งศิลปกรรมนี้ยังมีอาคารหรือสิ่งก่อสร้างอื่นที่มีลักษณะเฉพาะ (Character) และมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ของชาติ

02 ปูนียสถาน อนุสรณ์สถาน หรือปูชนียวัตถุ หมายถึง สถานที่ที่มีการก่อสร้างสิ่งที่ทำให้ระลึกถึงเหตุการณ์หรือบุคคล หรือเพื่อพิธีกรรม

03 ศาสนสถาน หมายถึง สถานที่ที่ใช้ดำเนินกิจกรรมทางศาสนาไม่ว่าจะเป็นศาสนาใดๆ และ ยังมีการดำเนินกิจกรรมอยู่ ไม่มีการทิ้งร้าง

04 ชุมชน ย่านประวัติศาสตร์ หมายถึง พื้นที่ที่มีการพัฒนาเป็นชุมชนอยู่อาศัยที่มีลักษณะเฉพาะ และมีความต่อเนื่องตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

05 ปูนียสถานกับแหล่งโบราณคดี หมายถึง สิ่งก่อสร้างที่สร้างเพื่อระลึกถึงเหตุการณ์หรือบุคคล หรือเพื่อพิธีกรรม ที่มีความสัมพันธ์กับพื้นที่ธรรมชาติ ซึ่งพื้นที่ธรรมชาติดังกล่าวมักพบว่าเป็นแหล่งโบราณคดีด้วย

06 รอยชุมชนโบราณ หมายถึง แหล่งที่มีหลักฐานทางโบราณคดีที่ทำให้ทราบว่าแต่เดิมเป็นชุมชนหรือสถานที่ที่แสดงถึงความรุ่งเรือง แต่ปัจจุบันไม่มีความต่อเนื่องกับความรุ่งเรืองดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม พบว่าแหล่งศิลปกรรมแหล่งเดียวอาจเป็นได้หลายประเภท เช่น วัด ซึ่งเป็นศาสนสถาน จะมีสิ่งก่อสร้างที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ และมีปูชนียสถานที่สำคัญอยู่ด้วย ดังนั้น ในรายงานดังกล่าวจึงได้กำหนดให้แหล่งศิลปกรรมมีทั้งลักษณะที่เป็นประเภทหลักและประเภทรอง

(2) **ลักษณะทางกายภาพและการใช้ประโยชน์ของแหล่งสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม** โดยพิจารณาลักษณะสภาพการใช้งาน รูปแบบ และสถานะของการอนุรักษ์ของอาคารและสิ่งก่อสร้าง สภาพพื้นที่ และภูมิทัศน์โดยรอบ ตลอดจนกิจกรรมทางสังคมและเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำไปใช้ในการประเมินคุณค่า รายงานข้างต้นได้นำข้อมูลเหล่านี้มาวิเคราะห์ โดยพิจารณาถึงวิธีการในการอนุรักษ์ เนื่องจากพบว่า แหล่งศิลปกรรมบางแห่งยังคงรักษาลักษณะเดิมที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไว้ได้ ในขณะที่บางแห่งมีการสร้างสิ่งก่อสร้างขึ้นมาใหม่ และบางแห่งไม่หลงเหลือเค้าโครงหรือหลักฐานให้เห็นแล้ว และสรุปลักษณะทางกายภาพโดยวิเคราะห์ในเชิงของความเป็นของแท้ (Authenticity) ตามหลักเกณฑ์ของยูเนสโก และการใช้วิธีการในการตีความหมาย (Interpretation) ให้ประชาชนได้เข้าใจถึงความสำคัญเชิงวัฒนธรรมของแหล่งศิลปกรรม พบว่าสามารถแบ่งแหล่งศิลปกรรมออกได้เป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1 การคงสภาพของแหล่งศิลปกรรม มีการอนุรักษ์ที่ยังคงลักษณะเฉพาะ (Character) และยังคงมีความเป็นของแท้ ในด้านวัสดุ ฝีมือช่าง รูปแบบ และสภาพแวดล้อมโดยรอบ ซึ่งทำให้แหล่งศิลปกรรมนี้มีคุณสมบัติเป็นหลักฐานในเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่สำคัญของพื้นที่ได้อย่างดี สมควรใช้วิธีการอนุรักษ์แบบบูรณะหรือสงวนรักษาแหล่งศิลปกรรมแล้วแต่กรณี พร้อมทั้งการควบคุมการพัฒนาโดยรอบเพื่อรักษาความแท้ทางด้านสภาพแวดล้อม แหล่งศิลปกรรมในกลุ่มนี้ เช่น วัดคูหาสวรรค์ วัดเขียนบางแก้ว ถ้ำพระเขาน้อย วัดเก่า วัดใหม่ ใน จ.พัทลุง หอวิเชียรเทวดารัง วัดคูเต่า ใน จ.สงขลา และ วัดควนชะลิก ใน จ.นครศรีธรรมราช

กลุ่มที่ 2 การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของแหล่งศิลปกรรม และได้มีการพัฒนาสิ่งก่อสร้างใหม่ โดยสิ่งก่อสร้างใหม่นี้สร้างขึ้นเพื่อส่งเสริมความสำคัญทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ของแหล่งศิลปกรรม วิธีการอนุรักษ์ในกลุ่มนี้ คือการรักษาสภาพแวดล้อมให้มีความเหมาะสม อาจมีการสร้างสิ่งก่อสร้างเพิ่มเติมเพื่อให้การตีความชัดเจนมากขึ้น และควรส่งเสริมทางด้านการให้ข้อมูล ให้การศึกษาแก่สังคม ตัวอย่างแหล่งศิลปกรรมในกลุ่มนี้ ได้แก่ สุสานพระยาแขก

กลุ่มที่ 3 การเปลี่ยนแปลงแหล่งศิลปกรรมที่ไม่เหลือเค้าโครงหรือหลักฐาน หรือโดยการทำลายหลักฐานไปแล้วและมีการสร้างขึ้นมาใหม่โดยไม่มีลักษณะเฉพาะ หรือไม่มีการตีความหมายที่สะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ โบราณคดี แหล่งศิลปกรรมในกลุ่มนี้พบค่อนข้างมาก ในกรณีของวัดที่ได้มีการทุบสิ่งก่อสร้างเดิมทิ้งแล้วสร้างใหม่โดยใช้รูปแบบ วัสดุ การตกแต่ง สี ฯลฯ แบบสมัยใหม่ โดยหลักการแล้ว ควรรื้อทำลายสิ่งก่อสร้างเหล่านี้ แล้วพัฒนาสิ่งใหม่ให้มีการตีความหมายใหม่ให้เหมาะสม แต่ในทางปฏิบัติเป็นสิ่งที่กระทำได้ไม่มากนัก เนื่องจากได้มีการลงทุนในสิ่งก่อสร้างเหล่านี้ไปมาก และงบประมาณในการปรับปรุงก็มักจะสูง วิธีที่ประนีประนอมที่สุด คือการใช้วิธีการให้ข้อมูลเกี่ยวกับความสำคัญทางวัฒนธรรมของพื้นที่ และต้องชี้แจงให้สังคมเห็นว่าสิ่งก่อสร้างที่มีอยู่นั้นเป็นของใหม่ ไม่ได้สะท้อนให้เห็นถึงหลักฐานทางประวัติศาสตร์แต่อย่างใด ทั้งนี้เพื่อป้องกันการเข้าใจผิดและการบิดเบือนการสื่อความหมาย

กลุ่มที่ 4 การขาดลักษณะสำคัญหรือหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าเป็นแหล่งศิลปกรรม หมายถึงการขาดความต่อเนื่องของการพัฒนาแหล่งศิลปกรรม จนได้มีการพัฒนาในลักษณะอื่นเข้ามาแทนที่เป็นเวลาช้านาน และในปัจจุบันแม้จะมีหลักฐานทางด้านเอกสาร แต่ยังไม่ได้มีการดำเนินการใดๆ ทางกายภาพในพื้นที่ที่ทำให้ทราบว่าพื้นที่นั้นคือแหล่งศิลปกรรม ส่วนมากได้แก่ ชุมชนโบราณ (ที่คูเมืองไม่มีให้เห็นแล้ว) วิธีการอนุรักษ์ในกรณีนี้คือ ต้องมีการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดีเพิ่มเติม และควรมีการควบคุมการพัฒนาแบบสาธารณูปโภคหรือโครงสร้างพื้นฐานไม่ให้ผ่านหรืออยู่ใกล้เคียงแหล่งศิลปกรรมในกลุ่มนี้ และควรมีการให้ข้อมูลในพื้นที่หลังจากการขุดค้นทางโบราณคดีแล้ว เพื่อใช้มาตรการคุ้มครองที่เหมาะสม (เช่น ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน) ต่อไป

ในส่วนของการสงวนภาพการสงวน คุ่มครอง และการป้องกันอนุรักษ์ พบว่าแหล่งศิลปกรรมในพื้นที่ศึกษาได้รับการสงวน คุ่มครอง และป้องกันต่างวิธีการและรูปแบบ และพบว่าในหลายกรณีไม่มีการคุ้มครองใดๆ ซึ่งทำให้เกิดความเสี่ยงต่อการสูญสลายไปได้ การคุ้มครองป้องกันการเสื่อมสลายของแหล่งศิลปกรรมมีหลายระดับที่เคร่งครัดที่สุดและต้องใช้ความพยายามสูงในการคุ้มครอง คือ การขึ้นทะเบียนโบราณสถาน ซึ่งการอนุรักษ์จะอยู่ในความรับผิดชอบของกรมศิลปากร นอกจากนี้ ก็ยังมีการคุ้มครองโดยใช้กฎหมายอื่นๆ ซึ่งไม่ได้มีผลต่อแหล่งศิลปกรรมโดยตรงแต่เพียงอย่างเดียว แต่ยังมีผลไปสู่การควบคุมการพัฒนาโดยรอบด้วยกฎหมายอื่นๆ เช่น พรบ. การผังเมือง พรบ. ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พรบ. ควบคุมอาคาร และกฎหมายท้องถิ่นที่ออกตามพระราชบัญญัติต่างๆ ดังกล่าว เป็นที่น่าเสียดายว่า ในพื้นที่ศึกษายังไม่พบว่ามีการใช้กฎหมายอื่นในการคุ้มครองแต่อย่างใด

การคุ้มครองอีกลักษณะหนึ่ง คือ การขึ้นบัญชีเป็นแหล่งศิลปกรรมโดยหน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น ซึ่งบัญชีทั้งหมดทั่วประเทศจะมีการรวบรวมโดยสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สผ.) แต่การขึ้นบัญชี มิได้หมายความว่าจะมีการคุ้มครอง สงวน ป้องกันได้อย่างดี เนื่องจากการขึ้นบัญชีแหล่งศิลปกรรมกับหน่วยอนุรักษ์ ไม่ได้มีกฎหมายรองรับ แต่เป็นหนทางที่จะนำไปสู่การใช้มาตรการอื่นๆ สนับสนุนให้มีการอนุรักษ์ได้เท่านั้น

(3) การประเมินคุณค่าและความสำคัญ รายงานข้างต้นเสนอให้แยกหัวข้อคุณค่าความสำคัญของแหล่งศิลปกรรม² เป็น 7 ประเด็น ได้แก่ 1) การมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ 2) ลักษณะพิเศษหรือเหลือน้อยในพื้นที่ 3) การใช้สอยที่สืบเนื่องเกี่ยวพันจากอดีต 4) ความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์หรือบุคคลสำคัญ 5) การยังคงรักษาความแท้ 6) ความประทับใจด้านอารมณ์ ความรู้สึกและ 7) ความกลมกลืนและสัมพันธ์กับแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ

(4) สภาพปัญหาหรือภัยคุกคาม ในประเด็นของภัยคุกคาม รายงานข้างต้นพบว่าในระดับภาพรวมมีปัญหาที่เกี่ยวข้องกับความอยู่รอดของแหล่งประวัติศาสตร์ โบราณคดี และสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม พอจำแนกได้ 6 ประการ ดังนี้

1) ภัยจากธรรมชาติ ทั้งที่เป็นการเสื่อมสลายตามธรรมชาติของแหล่งศิลปกรรมเอง เช่น การสึกกร่อนของผิววัสดุ รวมทั้งโครงสร้าง และภัยจากธรรมชาติ เช่น น้ำท่วม การชะล้างของน้ำฝน การเติบโตของพืชพันธุ์ต่าง ๆ ในแหล่งศิลปกรรม และปัญหาจากแมลงต่างๆ ตัวอย่างเช่น

- การเกิดฟ้าผ่าเจดีย์เขากทะเล อ.เมือง จ.พัทลุง การที่คลื่นซัดตลิ่งพังที่เมืองเก่าสงขลาพังหัวเขาแดง ทำให้ป้อมเมืองเก่าได้รับความเสียหาย และการพังทลายของเจดีย์วัดสี่หยัง อ.ระโนด จ. สงขลา เป็นต้น

- อุโบสถวัดป่าตอ อ.ควนขนุน จ.พัทลุง ซึ่งเป็นอุโบสถสร้างด้วยไม้ทรงโถง ศิลปะแบบท้องถิ่นภาคใต้ หน้บ้านทั้ง 2 ด้าน มีลวดลายไม้จำหลักสวยงาม ได้เกิดเพลิงไหม้ขึ้นในปี พ.ศ. 2545 สาเหตุจากไฟฟ้าลัดวงจร ทำให้อุโบสถเสียหายทั้งหลัง

² **คุณค่าความสำคัญ** เป็นข้อมูลเชิงคุณภาพและมีลักษณะเป็นนามธรรม อีกทั้งยังขึ้นอยู่กับผู้ประเมิน ดังนั้นจึงใช้วิธีการสรุปว่าแต่ละแห่งมีคุณค่าในหัวข้อใดบ้างเท่านั้น และหากมีข้อโต้แย้งหรือมีข้อมูลเพิ่มเติมในภายหลังก็สามารถเปลี่ยนแหล่งได้ง่ายไม่ซับซ้อน

- ศาลาโรงธรรม วัดทุ่งขุนหลวง อ.ป่าบอน จ.พัทลุง ซึ่งกรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานเมื่อปี พ.ศ. 2478 ต่อมาได้เกิดพายุพัดต้นไม้หักล้มลงทับพระพุทธรูปองค์ใหญ่พระเศียรหัก ชาวบ้านได้ช่วยกันซ่อมแซมขึ้นใหม่ แต่รูปทรงไม่สวยงามเหมือนเดิม เนื่องจากขาดหลักวิชาการในการซ่อมแซม

- จิตรกรรมฝาผนัง อุโบสถหลายแห่งของวัดต่างๆ มีการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องราวทางพุทธศาสนา ซึ่งมีคุณค่าทางด้านศิลปกรรม ได้ถูกทำลายจากน้ำฝนที่เกิดจากหลังคาอุโบสถรั่ว เช่น จิตรกรรมวัดวัง จิตรกรรมวัดวิหารเบิก จิตรกรรมวัดสุทธาวาส จ.พัทลุง จิตรกรรมวัดสุวรรณคีรี จิตรกรรมวัดมัทนิมิตตาวาส จิตรกรรมวัดโพธิ์ปฐมาวาส จ.สงขลา เป็นต้น จากสาเหตุที่น้ำฝนรั่วนี้เองทำให้ภาพเขียนจิตรกรรมฝาผนังจำนวนมากลบเลือนไป บางแห่งลบไปเกือบหมด เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนังอุโบสถวัดสุวรรณคีรี ภาพเขียนลบไปเกือบทั้งหมด เหลือเฉพาะด้านหลังพระประธานเพียงเล็กน้อย เป็นต้น

2) การบูรณปฏิสังขรณ์ ขุดค้น ขโมย และการถือครองแหล่งศิลปกรรมโดยมิชอบ จากการสำรวจโดยคณะผู้ศึกษาพบว่า ยังมีคนบางคน หรือบางกลุ่ม ที่มีการผสมผสานการนับถือศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับผีสวนเทวดาและไสยศาสตร์ เช่นนับถือพุทธศาสนาในฐานะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นเหตุให้มิอาจชี้พหุส่วนหนึ่งเข้าไปขุดทำลายพระพุทธรูป พระเจดีย์ อุโบสถ เพื่อหาเครื่องรางของขลังและทรัพย์สินสมบัติที่เชื่อว่าฝังอยู่ในโบราณสถาน ซึ่งพอประมวลได้ดังนี้

- มีร่องรอยการขุดทำลายพระพุทธรูปไสยาสน์ในถ้ำเขาหัวช้าง อ.ตะโหมด จ.พัทลุง การขุดทำลายพระพุทธรูปไสยาสน์ ในถ้ำเขาพระชัยบุรี อ.เมือง จ.พัทลุง

- มีร่องรอยการเข้าไปขุดทำลายฐานเจดีย์วัดควนปรัง อ.เมือง จ.พัทลุง การขุดทำลายฐานเจดีย์บนยอดเขาอกทะลุและยอดเขาจิ้ง อ.เมือง จ.พัทลุง และการขุดองค์เจดีย์บนยอดเขารูปช้างและเจดีย์ยอดเขาเก้าเส้ง อ.เมือง จ.สงขลา เจดีย์สถานเหล่านี้ล้วนแต่ถูกทำลายเพราะความต้องการหาทรัพย์สินมีค่าทั้งสิ้น

3) ภัยจากการพัฒนาและปรับปรุงแหล่งศิลปกรรมโดยขาดความรู้และความเข้าใจ ทั้งจากหน่วยงานท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับแหล่งศิลปกรรม นอกจากนี้ ยังมีสาเหตุมาจากการขาดการประสานงานที่เหมาะสมระหว่างหน่วยงานดังกล่าวด้วยกันและระหว่างหน่วยงานดังกล่าวกับผู้ถือครองหรือดูแลแหล่งศิลปกรรมนั้นๆ ด้วย ภัยจากการกระทำดังกล่าวปรากฏชัดเจนในลักษณะ คือ

- ภัยที่เกิดกับแหล่งศิลปกรรม โดยเฉพาะในแหล่งศิลปกรรมประเภทศาสนสถาน และปูชนียสถานกับแหล่งธรรมชาติ เช่น การรื้อถอนแหล่งศิลปกรรมและสร้างอาคารใหม่ทดแทน การซ่อมแซมการปรับเปลี่ยนรูปแบบและวัสดุตามสมัย รวมทั้งการต่อเติมโครงสร้างหรือสิ่งก่อสร้างเพื่อความสะดวกสบายและความปลอดภัยมากขึ้น เช่น อาคารทางเข้า ถ้ำ ศาลา หรือเหล็กค้ำ ฯลฯ

- ภัยที่เกิดในบริเวณแวดล้อมแหล่งศิลปกรรม เช่น การขยายตัวของชุมชนที่ตั้งอยู่ใกล้เคียง การสร้างถนน ที่จอดรถในบริเวณใกล้เคียงกับแหล่งศิลปกรรม การขุดคลองเชื่อมต่อโครงข่ายของระบบชลประทาน ทำให้สภาพแวดล้อมแหล่งศิลปกรรมเปลี่ยนไป

4) ภัยจากการใช้ประโยชน์ของแหล่งศิลปกรรมที่ไม่เหมาะสม หรือสอดคล้องกับตัวแหล่ง

ศิลปกรรมเองและสภาพแวดล้อมแหล่งศิลปกรรม เช่น การระเบิดหินภูเขา การขุดตัดดินภูเขาจากการได้รับสัมปทาน การจัดสรรที่ดินเพื่อพาณิชย์กรรมและเกษตรกรรม ตัวอย่างเช่นจากการรื้อกำแพงพื้นที่บริเวณริมคูเมืองพัทลุงเก่าเขาชัยบุรี เพื่อใช้เป็นพื้นที่ทำนา ทำให้ซากอิฐของป้อมถูกทำลายไปด้วย หรือในส่วนของชาวบ้านได้เข้าไปจับจองพื้นที่วัดในขอ (ร้าง) กลางเมืองพัทลุงเก่าเขาชัยบุรี เพื่อใช้เป็นที่พักของพารา ทำให้มีการขุดรื้อฐานอิฐที่เป็นฐานอุโบสถเดิมออกทั้งหมด เป็นต้น

5) ความแตกต่างและขัดแย้งของชุมชนท้องถิ่นในการดูแลรักษา และขาดความตระหนักและเข้าใจในความสำคัญของแหล่งศิลปกรรม

โดยเฉพาะประเด็นที่เกิดจากความแตกต่างทางด้านศาสนา เชื้อชาติ และวัฒนธรรมของผู้อาศัยในชุมชนนั้นๆ เอง นอกจากนี้ อิทธิพลวัฒนธรรมตะวันตกที่ล้นหลามเข้าสู่สังคมไทยที่เน้นการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยตามแบบอย่างตะวันตกก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่ง การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่ส่วนใหญ่จะเน้นการเพิ่มผลผลิตและผลิตภาพของประเทศ ทำให้มีการปรับเปลี่ยนจากเกษตรกรรมเพื่อยังชีพไปเป็นเกษตรกรรมเพื่อการค้าในระบบทุนนิยม การก่อสร้างสาธารณูปโภคต่างๆ เช่น ถนน สะพาน ไฟฟ้า และประปา ได้รับการพัฒนาอย่างรวดเร็ว บ้างก็ส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมและทำลายแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีหลายแห่ง มีการตัดถนนเข้าไปในบริเวณแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีเช่น การตัดถนนผ่านเมืองเก่าสทิงพระ อ.สทิงพระ จ.สงขลา การตัดถนนผ่านโคกเมือง อ.บางกล่ำ จ.สงขลา เป็นต้น บางแห่งมีการสร้างสถานที่ราชการบนแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีเช่น การสร้างโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์พัทลุงและบ้านพักครูบนเมืองพระรถ อ.เมือง จ.พัทลุง การสร้างโรงเรียนบ้านจะทิ้งพระลงบนเมืองเก่าสทิงพระ อ.สทิงพระ จ.สงขลา เป็นต้น นอกจากนี้กระแสวัตถุนิยมที่ส่งผลให้ท้องถิ่นหันไปนิยมสิ่งก่อสร้างใหม่ๆ และทำลายสิ่งเก่าๆ ที่คิดว่าเป็นสิ่งล้าสมัย มีการรื้อถอนสิ่งก่อสร้างที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเช่น การรื้อถอนกำแพงเมืองสงขลาเก่าฝั่งบ่อยางไปสร้างถนน การรื้อถอนจากเมืองพัทลุงเก่าเขาชัยบุรีไปสร้างบ้านเรือน เป็นต้น

6) การขาดการประชาสัมพันธ์แหล่งศิลปกรรม

ในขณะที่แหล่งศิลปกรรมที่ถูกทิ้งร้าง ทำให้การเข้าถึงแหล่งศิลปกรรมเป็นไปได้ด้วยความยากลำบาก ไม่เอื้อต่อการเข้าสำรวจและการดูแลรักษา ทำให้แหล่งศิลปกรรมชำรุดทรุดโทรม นอกจากนี้ ยังทำให้ขาดการบันทึกหลักฐาน/ข้อมูลที่ถูกต้องครบถ้วน

พบว่าแหล่งศิลปกรรมแต่ละแห่งอาจมีปัญหาเพียงประการเดียวหรือหลายประการ แต่ละปัญหา มีสาเหตุได้หลายรูปแบบ แต่ส่งผลกระทบต่อแหล่งศิลปกรรมใน 3 ลักษณะ คือ สูญหาย ทรุดโทรม และการบิดเบือนคุณค่า ซึ่งมีผลต่อมรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่เป็นอันมาก

โดยอาศัยเกณฑ์การประเมินคุณค่าและภัยคุกคามข้างต้น รายงานดังกล่าวได้ประเมินและจัดลำดับความเร่งด่วนในการอนุรักษ์แหล่งศิลปกรรมในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ได้ผลสรุปได้ดังนี้

(1) ประเมินคุณค่าความสำคัญ เมื่อนำข้อมูลจำนวนประเด็นคุณค่าความสำคัญ (โดยใช้เกณฑ์ 7 หัวข้อคุณค่าความสำคัญของแหล่งศิลปกรรมข้างต้น) มารวมกันในแต่ละแหล่งศิลปกรรมแล้วมาเรียงลำดับ พบว่าสามารถจัดกลุ่มแหล่งศิลปกรรมทั้งหมด 174 แหล่ง ในแง่ของคุณค่าความสำคัญต่อมรดกทางวัฒนธรรมได้ 3 กลุ่ม (ตารางที่ 1.4 แสดงรายชื่อแหล่งศิลปกรรมที่มีคุณค่ามากกว่า 5 หัวข้อขึ้นไป) คือ

- กลุ่มที่มีคุณค่ามากกว่า 5 หัวข้อขึ้นไป มี 44 แหล่ง
- กลุ่มที่มีคุณค่า 3 - 4 หัวข้อ มี 84 แหล่ง
- กลุ่มที่มีคุณค่า 1 - 2 หัวข้อ มี 46 แหล่ง

(2) ประเมินภัยคุกคาม เมื่อนำข้อมูลจำนวนประเด็นภัยคุกคาม (โดยใช้เกณฑ์ 6 หัวข้อภัยคุกคามของแหล่งศิลปกรรมข้างต้น) มารวมกันในแต่ละแหล่งศิลปกรรม แล้วมาเรียงลำดับ พบว่าสามารถจัดกลุ่มแหล่งศิลปกรรมทั้งหมด 174 แหล่ง ออกเป็น 4 กลุ่ม ตามจำนวนประเด็นของปัญหา (ตารางที่ 1.5 แสดงรายชื่อแหล่งศิลปกรรมที่มีภัยคุกคามมากกว่า 5 ประเด็น และ 3 - 4 ประเด็น) ดังนี้

- กลุ่มที่มีประเด็นปัญหามากกว่า 5 ประเด็น ถือเป็นกลุ่มที่ปัญหาที่มีความซับซ้อนมากที่สุด นั่นคือ มีโอกาสที่จะสูญสลายหรือไม่สามารถเป็นตัวแทนแสดงถึงหลักฐานมรดกทางวัฒนธรรมได้สูง จึงต้องการความเร่งด่วนในการคุ้มครองและป้องกันมาก ในกลุ่มนี้มีแหล่งศิลปกรรม 11 แหล่ง
- กลุ่มที่มีประเด็นปัญหาในแต่ละแหล่งจำนวน 3-4 ประเด็น ซึ่งกลุ่มนี้นับว่ายังมีโอกาสสูญสลายหรือถูกทำลายสูง และต้องการความเร่งด่วนในการคุ้มครองป้องกันสูงเช่นกัน กลุ่มนี้มีแหล่งศิลปกรรม 47 แหล่ง
- กลุ่มที่มีประเด็นปัญหาในแต่ละแหล่ง 1-2 แหล่ง ซึ่งปัญหาดังกล่าวมีความซับซ้อนในแง่ของประเด็นน้อยกว่า แต่ในทางปฏิบัติอาจต้องพิจารณาปัญหาในรายละเอียด เช่น ประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับความแตกต่างทางวัฒนธรรมระหว่างชุมชนปัจจุบันกับชุมชนที่เหลือแต่ร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดี แม้มีประเด็นเดียว แต่ก็ยังเป็นประเด็นที่แก้ไขได้ยาก ต้องใช้เวลาและความพยายาม ความร่วมมือในการสร้างความเข้าใจหลายฝ่ายหลายองค์กร ในกลุ่มนี้มีแหล่งศิลปกรรมอยู่เป็นจำนวนมากคือ 101 แหล่ง
- กลุ่มที่พบปัญหาจากการสำรวจอย่างรวดเร็ว หรือ ไม่มีข้อมูลเพียงพอที่จะรับทราบปัญหาได้ เช่นมีแหล่งศิลปกรรมบนเกาะหมากบางแหล่งที่ไม่สามารถเข้าถึงได้ เนื่องจากกำลังมีการก่อสร้างถนน ในกลุ่มนี้มีแหล่งศิลปกรรม 15 แห่ง และเนื่องจากไม่ได้รับข้อมูลในช่วงสำรวจเพียงพอ จึงมิได้นำมาใช้ในการตัดสินใจในการประเมินความเร่งด่วนในการคุ้มครองและป้องกัน

เมื่อพิจารณาประเด็นคุณค่าและภัยคุกคามมาพิจารณาร่วมกัน ก็สามารถจัดลำดับความเร่งด่วนในการกำหนดมาตรการอนุรักษ์ได้

ตารางที่ 1.4 แหล่งศิลปกรรมที่มีคุณค่ามากกว่า 5 หัวข้อขึ้นไป

ลำดับที่	ชื่อแหล่งศิลปกรรม	ที่ตั้ง
1	ถนนนครนอกและนครใน	ต.บ่อ่าง อ.เมือง จ.สงขลา
2	เจดีย์หลวงเขาดังกวน	ต.บ่อ่าง อ.เมือง จ.สงขลา
3	วัดราชประดิษฐฐาน (พะ โคะ)	ต.ชุมพล อ.สทิงพระ จ.สงขลา
4	วัดคูเต่า	ต.คูเต่า อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา
5	วัดสุวรรณคีรี	ต.หัวเขา อ.สิงหนคร จ.สงขลา
6	เจดีย์สององค์เขาค่ายม่วง	ต.หัวเขา อ.สิงหนคร จ.สงขลา
7	วัดเขียนบางแก้ว	ต.จองถนน อ.เขาชัย จ.พัทลุง
8	วัดสุนทราวาส	ต.บันเต อ.ควนขนุน จ.พัทลุง
9	วัดควนชะลิก	ต.ควนชะลิก อ.หัวไทร จ.นครศรีธรรมราช
10	ศาลากลางเก่า	ต.บ่อ่าง อ.เมือง จ.สงขลา
11	วัดมณีมาวาส	ต.บ่อ่าง อ.เมือง จ.สงขลา
12	วัดสทิงพระ	ต.จะทิงพระ อ.สทิงพระ จ.สงขลา
13	ถ้ำเขาคูหาและสิวลึงค์	ต.ชุมพล อ.สทิงพระ จ.สงขลา
14	วัดสี่หยัง	ต.บ่อตรู อ.ระโนด จ.สงขลา
15	วัดวัง	ต.ลำปำ อ.เมือง จ.พัทลุง
16	วัดบ่อทรัพย์	ต.หัวเขา อ.สิงหนคร จ.สงขลา
17	วัดภูผาเบิก	ต.หัวเขา อ.สิงหนคร จ.สงขลา
18	ซุ้มประตูบ่อเก้ง	ต.หัวเขา อ.สิงหนคร จ.สงขลา
19	ป้อมของพระยาแขก	ต.หัวเขา อ.สิงหนคร จ.สงขลา
20	วัดยางงาม	ต.ลำปำ อ.เมือง จ.สงขลา
21	ถ้ำพระเขาเมือง	ต.ชัยบุรี อ.เมือง จ.พัทลุง
22	ถ้ำพระเขาชัยสน	ต.เขาชัยสน อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง
23	วัดหรั่งแคบ	ต.คอนทราย อ.ควนขนุน จ.พัทลุง
24	วัดเขาลำปะ	ต.เขาพระทอง อ.ชะอวด จ.นครศรีธรรมราช
25	รูปปั้นนางเหงือก	ต.บ่อ่าง อ.เมือง จ.สงขลา
26	วัดศาลาหัวยาง	ต.บ่อ่าง อ.เมือง จ.สงขลา
27	วัดแจ้ง	ต.บ่อ่าง อ.เมือง จ.สงขลา
28	วัดดีหลวง	ต.ดีหลวง อ.สทิงพระ จ.สงขลา
29	วัดพังยาง	ต.พังยาง อ.ระโนด จ.สงขลา
30	วัดสูงเกาะใหญ่	ต.เกาะใหญ่ อ.กระแสสินธุ์ จ.สงขลา

ตารางที่ 1.4 แหล่งศิลปกรรมที่มีคุณค่ามากกว่า 5 หัวข้อขึ้นไป (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อแหล่งศิลปกรรม	ที่ตั้ง
31	วัดบางทิ้ง	ต.บางเหริ่ง อ.ควนเนียง จ.สงขลา
32	วัดศิริวรรณาวาส	ต.หัวเขา อ.สิงหนคร จ.สงขลา
33	ถ้ำพระเขาคูหาสวรรค์	ต.คูหาสวรรค์ อ.เมือง จ.พัทลุง
34	วัดควนปรัง	ต.ท่ามิหรำ อ.เมือง จ.พัทลุง
35	ถ้ำพระเขื่อน	ต.ปรางหมุ่ อ.เมือง จ.พัทลุง
36	วัดเก่า	ต.ลำปำ อ.เมือง จ.พัทลุง
37	วังใหม่	ต.ลำปำ อ.เมือง จ.พัทลุง
38	วัดวิหารเบิก	ต.ลำปำ อ.เมือง จ.พัทลุง
39	ชุมชนฝั่งเหนือคลองลำปำ	ต.ลำปำ อ.เมือง จ.พัทลุง
40	ชุมชนโบราณเขาชัยบุรี	ต.ชัยบุรี อ.เมือง จ.พัทลุง
41	วัดเขา (ร้าง)	ต.ชัยบุรี อ.เมือง จ.พัทลุง
42	นายโคบาล	ต.พญาขัน อ.เมือง จ.พัทลุง
43	วัดพังกึ่ง	ต.ชะรัด อ.กงหรา จ.พัทลุง
44	บ้านบางแก้ว	ต.ท่ามะเดื่อ อ.บางแก้ว จ.พัทลุง

ตารางที่ 1.5 แหล่งศิลปกรรมที่มีภัยคุกคามมากกว่า 5 ประเด็น และ 3-4 ประเด็น

ลำดับที่	ชื่อแหล่งศิลปกรรม	ที่ตั้ง
กลุ่มที่ 1 มีประเด็นปัญหามากกว่า 5 ประเด็น ต้องมีมาตรการคุ้มครองป้องกันอย่างเร่งด่วนมาก มี 47 แหล่ง		
1	ชุมชนโบราณเขาชัยบุรี	ต.ชัยบุรี อ.เมือง จ.พัทลุง
2	เมืองโบราณบางแก้ว	ต.จองถนน อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง
3	ถ้ำพระเขากัง	ต.คูหาสวรรค์ อ.เมือง จ.พัทลุง
4	ชุมชนโบราณสทิงพระ	ต.จะทิ้งพระ อ.สทิงพระ จ.สงขลา
5	ชุมชนเมืองพระรถ	ต.ควนมะพร้าว อ.เมือง จ.พัทลุง
6	วัดเขา (ร้าง)	ต.ชัยบุรี อ.เมือง จ.พัทลุง
7	ชุมชนบ้านควนสาร	ต.พญาขัน อ.เมือง จ.พัทลุง
8	ชุมชนโบราณพญาขัน	ต.พญาขัน อ.เมือง จ.พัทลุง
9	วัดเขียนบางแก้ว	ต.จองถนน อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง
10	ถ้ำเขาหัวช้าง	ต.ตะโหมด อ.ตะโหมด จ.พัทลุง
11	ชุมชนบ้านอ่าวท่ายาง	ต.เกาะหมาก อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง
กลุ่มที่ 2 มีประเด็นปัญหา 3-4 ประเด็น ต้องมีมาตรการคุ้มครองป้องกันอย่างเร่งด่วนเช่นกัน มี 47 แหล่ง		
1	ซากเรือสมเด็จหลวงพ่อ	ต.เกาะใหญ่ อ.กระแสสินธุ์ จ.สงขลา
2	คูเมืองหัวเขาแดง	ต.หัวเขา อ.สิงหนคร จ.สงขลา
3	ที่ฝังศพต้นตระกูล ณ สงขลา	ต.หัวเขา อ.สิงหนคร จ.สงขลา
4	ป้อมของพระยาแขก	ต.หัวเขา อ.สิงหนคร จ.สงขลา
5	วัดภูผากิมุข	ต.คูหาสวรรค์ อ.เมือง จ.พัทลุง
6	ถ้ำพระเขากัง	ต.คูหาสวรรค์ อ.เมือง จ.พัทลุง
7	เจดีย์เขากทะเล	ต.คูหาสวรรค์ อ.เมือง จ.พัทลุง
8	ชุมชนบ้านโคกลุง	ต.ลำปำ อ.เมือง จ.พัทลุง
9	ถ้ำแม่วาว	ต.ชะรัด อ.กงหรา จ.พัทลุง
10	ทวดโหม	ต.หัวเขา อ.สิงหนคร จ.สงขลา
11	วัดสทิงใหญ่	ต.หวนโพธิ์ อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง
12	วัดบ่อโพรง	ต.บ้านราม อ.หัวไทร จ.นครศรีธรรมราช
13	หอวีเชียรเทวดำรง	ต.บ่อทราย อ.เมือง จ.สงขลา
14	วัดศาลาหัวยาง	ต.บ่อทราย อ.เมือง จ.สงขลา
15	วัดโพธิ์ปฐมवास	ต.บ่อทราย อ.เมือง จ.สงขลา
16	ถนนนครนอกนครใน	ต.บ่อทราย อ.เมือง จ.สงขลา

ตารางที่ 1.5 แหล่งศิลปกรรมที่มีภัยคุกคามมากกว่า 5 ประเด็น และ 3-4 ประเด็น (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อแหล่งศิลปกรรม	ที่ตั้ง
17	เจดีย์หลวงเวียงจันทน์	ด.บ่อผาง อ.เมือง จ.สงขลา
18	เจดีย์หอเขารูปช้าง	ด.เขารูปช้าง อ.เมือง จ.สงขลา
19	เจดีย์เขาแก้ว	ด.เขารูปช้าง อ.เมือง จ.สงขลา
20	เจดีย์เขากุฎี	ด.เกาะยอ อ.เมือง จ.สงขลา
21	ถ้ำเขาคูหาและสิวลึงค์	ด.ชุมพล อ.เมือง จ.สงขลา
22	วัดสูงเกาะใหญ่	ด.เกาะใหญ่ อ.เมือง จ.พัทลุง
23	เจดีย์เขารูปช้าง	ด.เชิงแส อ.กระเส็นสุรินทร์ จ.สงขลา
24	พระพุทธบาทจำลองเขาจิ้งโหล่น	ด.กำแพงเพชร อ.รัตภูมิ จ.สงขลา
25	โคกเมืองเมืองโบราณ	ด.บางเหริ่ง อ.ควนเนียง จ.สงขลา
26	วัดบ่อทรัพย์	ด.หัวเขา อ.สิงหนคร จ.สงขลา
27	ซุ้มประตูบ่อแก้ว	ด.หัวเขา อ.สิงหนคร จ.สงขลา
28	เจดีย์เขาน้อย	ด.หัวเขา อ.สิงหนคร จ.สงขลา
29	วัดควนปรัง	ด.ท่ามิหรำ อ.เมือง จ.พัทลุง
30	ถ้ำพระเขาอ้น	ด.ปรางหมุ่ อ.เมือง จ.พัทลุง
31	วัดป่าขอม	ด.ลำปำ อ.เมือง จ.พัทลุง
32	เมืองเก่าบ้านควนแร่	ด.ควนมะพร้าว อ.เมือง จ.พัทลุง
33	ถ้ำพระเขาเมือง	ด.ชัยบุรี อ.เมือง จ.พัทลุง
34	ลาพระ	ด.ชัยบุรี อ.เมือง จ.พัทลุง
35	วัดในขอ (ร้าง)	ด.ชัยบุรี อ.เมือง จ.พัทลุง
36	วัดควนมะพร้าว	ด.ควนมะพร้าว อ.เมือง จ.พัทลุง
37	ถ้ำยี่ควนสาร	ด.พญาขัน อ.เมือง จ.พัทลุง
38	วัดพังกึ่ง	ด.ชะรัด อ.กงหรา จ.พัทลุง
39	ถ้ำพระเขาชัยสน	ด.เขาชัยสน อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง
40	โคกพระคูลา	ด.จองถนน อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง
41	โคกเมืองเก่า	ด.จองถนน อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง
42	วัดสุนทรวาส	ด.ป็นแต อ.ควนขนุน จ.พัทลุง
43	วัดหรั่งแคบ	ด.คอนทราย อ.ควนขนุน จ.พัทลุง
44	ถ้ำพระเขาอ้อ	ด.มะกอกเหนือ อ.ควนขนุน จ.พัทลุง
45	ในดึก	ด.มะกอกเหนือ อ.ควนขนุน จ.พัทลุง
46	วัดพระเกิด	ด.ฝ่าละมี อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง
47	วัดสวนราตาม (ร้าง)	ด.นาปะขอ อ.บางแก้ว จ.พัทลุง

1.3 ข้อมูลพื้นฐานและการเปลี่ยนแปลงด้านขนบธรรมเนียมประเพณีและศิลปวัฒนธรรม

ศิลปวัฒนธรรมบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาได้ก่อเกิดมาพร้อมกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่มีมาเป็นเวลายาวนานบนพื้นฐานของคติความเชื่อดั้งเดิมและคติความเชื่อทางศาสนา บริเวณนี้เป็นวัฒนธรรมที่สำคัญของภาคใต้ มีการพบหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีในชุมชนหลายแห่งหลายยุคสมัยมาตั้งแต่สมัยตามพรลิงค์ (นครศรีธรรมราช) และสมัยศรีวิชัย เช่น ชุมชนเขาพะโคะ-เขาคูหา ชุมชนสทิงพระ ชุมชนสทิงหม้อ-คลองปะโอ ชุมชนเขาควหาสวรรค์-เขากทะเล เป็นต้น แหล่งชุมชนเหล่านี้ได้รับเอาวัฒนธรรมอินเดียอันเนื่องจากศาสนาฮินดู พุทธศาสนา ทั้งนิกายหินยานและมหายาน เข้ามามีอิทธิพลเป็นรากเหง้าของผู้คนในบริเวณแถบนี้ และสืบทอดมาอย่างยาวนานทั้งในแง่ของศาสนวัตถุ ศาสนบุคคล ศาสนธรรม และศาสนพิธี (สุริวงค์, 2536) ตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา วัฒนธรรมชาว-มลายู อันเนื่องจากศาสนาอิสลามค่อยๆ เข้ามามีอิทธิพลในภาคใต้ ประมาณพุทธศตวรรษที่ 21 ศาสนาอิสลามเข้ามามีอิทธิพลบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา กลุ่มมุสลิมจากหมู่เกาะอินโดนีเซีย ได้สถาปนาเมืองสงขลาขึ้นบริเวณฝั่งหัวเขาแดงเป็นเมืองท่าค้าขายกับนานาชาติ เช่น ฮอลันดา อังกฤษ เป็นต้น ทำให้วัฒนธรรมตะวันตกเริ่มเข้ามาเผยแพร่ในเมืองสงขลาด้วย เมื่อถึงสมัยรัตนโกสินทร์ วัฒนธรรมจีนเริ่มเข้ามามีอิทธิพลบริเวณเมืองสงขลาและเมืองพัทลุง ทำให้บริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเป็นบ่อหลอมรวมวัฒนธรรมต่างๆ เข้าด้วยกัน และมีการปรับเปลี่ยนเป็นอัตลักษณ์เฉพาะถิ่น ซึ่งปรากฏให้เห็นได้ในรูปของวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อและพิธีกรรม ศิลปหัตถกรรม และการละเล่นพื้นบ้าน ตลอดจนวิถีการผลิตของท้องถิ่น

วิถีชีวิตของผู้คนบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาส่วนใหญ่ผูกพันกับพุทธศาสนาและคติความเชื่อดั้งเดิม ด้วยเหตุนี้จึงพบว่า ทุกหมู่บ้านทุกตำบลจะมีวัด หรือศาสนสถาน เป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นสถานที่อบรมบ่มเพาะทางพุทธศาสนา และเป็นสถานที่ศึกษาเล่าเรียนของบุตรหลานชาวบ้าน เพื่อสร้างคุณธรรมและจริยธรรมแก่สังคม นอกจากนี้ วัดยังเป็นแหล่งรวมศิลปกรรมแขนงต่างๆ ตลอดจนเป็นศูนย์รวมการปกครอง ประเพณี พิธีกรรมท้องถิ่น เช่น ประเพณีการบวช ประเพณีวันสารทไทย ประเพณีชักพระ (ลากพระ) ประเพณีสมโภชพระมหาธาตุ วัดเขียนบางแก้ว จ.พัทลุง ประเพณีสมโภชพระพุทธรูปเจ้าแม่อยู่หัว วัดเจ้าแม่อยู่หัว จ.สงขลา ประเพณีรำโนราโรงครูวัดท่าแค จ.พัทลุง เป็นต้น ประเพณีและพิธีกรรมเหล่านี้สร้างระบบความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนและนอกชุมชน ซึ่งต่างก็ยึดเอาหลักธรรมทางพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติในระบบบุญกุศลหรือบุญ-บาป และเชื่อในกฎแห่งกรรม ประชาชนจึงทำบุญในพระพุทธศาสนาในรูปแบบต่างๆ เช่น สร้างพระพุทธรูป สร้างหนังสือ สร้างอุโบสถ ฟังเทศน์มหาชาติ ทอดผ้าป่า ทอดกฐิน ฟังลูกนิมิต เป็นต้น ผู้สร้างบุญดังกล่าวมีความคาดหวังและต้องการที่จะดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้อย่างมีความสุข และหวังผลเพื่อบรรลुพระโพธิญาณหรือพระนิพพาน และโลกของพระศรีอริยเมตไตรย หลักฐานในหนังสือบุญเรื่องพระอภิธรรมฉบับวัดธาราสดิษฐ์ (วัดเต่า) จ.พัทลุงได้จารไว้ว่า

“เขียนจบ ณ วัน ๓ เดือน ๖ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะ พระพุทธศักราชล่วงแล้วได้ ๒๔๕๓ พรรษา ข้าพระเจ้าได้สร้างไว้ในพระศาสนา ขอให้ข้าพระเจ้าได้ทันพระศรีอริย์เมตไตร เมื่อตรัสรู้เป็นองค์พุทธภูมิ ขอให้ได้ตรัสรู้แก่พระสรพเพชฌ พุทธรัตนะ อาเนาะณฺณในอนาคตกาลภายภาคหน้าโน้นแล”

นอกจากนี้ พุทธศาสนิกชนบริเวณรอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลายังให้ความเคารพนับถือต่อพระภิกษุสงฆ์ในฐานะศูนย์กลางแห่งความดี โดยเฉพาะพระอริยสงฆ์ผู้สร้างคุณงามความดีให้แก่ชุมชนทั้งในอดีตและปัจจุบัน เช่น สมเด็จพระเจ้าพะโคะ (วัดพะโคะ) สมเด็จพระเจ้าเกาะใหญ่ (วัดสูงเกาะใหญ่) สมเด็จพระเจ้าเกาะขย (ที่พัคสงฆ์เขากุด) สมเด็จพระเจ้าจอมทอง (วัดเขาอ้อ) พระครูวิจารณ์ศีลคุณ (ชู) (วัดจะทิ้งพระ) พระราชศีลสังวร (ช่วง) (วัดมัทนิมมาวาส) พระธรรมปัญญาบดี (เพียร) (วัดคูหาสวรรค์) เป็นต้น พระภิกษุสงฆ์เหล่านี้เป็นผู้นำพระพุทธศาสนาหรือทางจิตวิญญาณที่ชุมชนยอมรับ จนบางครั้งกลายเป็นศูนย์รวมของชุมชนในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ทุกคนในชุมชนร่วมกันประกอบกิจกรรมทางพุทธศาสนาและการพัฒนาท้องถิ่น เช่น การประกอบพิธีกรรมสมโภชสมเด็จพระเจ้าเกาะขยในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ของทุกปี บริเวณยอดเขากุด ต.เกาะขย อ.เมือง จ.สงขลา การพัฒนาการศึกษาพุทธศาสนาของพระธรรมปัญญาบดี (เพียร) วัดคูหาสวรรค์ อ.เมือง จ.พัทลุง ซึ่งเป็นการสร้างและพัฒนาคน พร้อมกับการจรรโลงพุทธศาสนา สร้างคุณธรรมและจริยธรรมให้แก่ชุมชนอย่างกว้างขวาง เป็นต้นทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างวัดกับพุทธศาสนิกชน ในการนำหลักธรรมไปสู่การปฏิบัติและแก้ปัญหาชุมชนได้เป็นอย่างดี นอกจากจะยึดหลักธรรมทางพุทธศาสนาแล้ว ชุมชนบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ยังให้ความสำคัญกับคติความเชื่อสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับผีसांगเทวดาอารักษ์ ความเชื่อเกี่ยวกับเวทย์มนต์คาถา ความเชื่อเกี่ยวกับฤกษ์ยาม ความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้า ความเชื่อเกี่ยวกับทวด เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติที่ผู้คนให้ความเคารพนับถือ มีการบูชาบวงสรวงเพื่อให้พลังศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ช่วยคุ้มครองป้องกันและให้บรรลุสิ่งที่ต้องประสงค์ สิ่งเหนือธรรมชาติเหล่านี้ได้กระจายอยู่ในชุมชนต่างๆ มากมาย เช่นความเชื่อเรื่องครุหมอโนรา-หนังตะลุง ความเชื่อเรื่องทวดหัวเขาแดง จ. สงขลา ความเชื่อเรื่องแม่โพสพ ความเชื่อเรื่องเจ้าแม่อยู่หัววัดท่าคุระ และความเชื่อเรื่องปู่เจ้าเขาเขียว จ.สงขลา ความเชื่อเรื่องต้นยางเงิน-ยางทอง ของชาวบ้านพญาขัน อ.เมือง จ.พัทลุง ความเชื่อเรื่องทวดนางเรียน บริเวณคลองนางเรียน อ.ควนขนุน จ.พัทลุง เป็นต้น ความเชื่อเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคน สัตว์ และสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ อันแสดงให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

ส่วนระบบความสัมพันธ์ของผู้คนพบว่า ผู้คนในบริเวณนี้มีระบบความสัมพันธ์ทั้งในระดับครอบครัว เครือญาติ และบุคคลภายนอก ซึ่งอยู่บนพื้นฐานของการเอื้ออาทร พึ่งพาซึ่งกันและกัน ซึ่งเห็นได้จากการให้ความเคารพนับถือต่อบิดามารดา ครูบาอาจารย์ และญาติพี่น้องเพื่อนฝูง หรือระบบการออกปากกินวาน หรือการลงแขกเกี่ยวข้าว การออกปากสร้างบ้าน สร้างถนน เป็นต้น ซึ่งชาวบ้านจะช่วยกันทำงานโดยไม่คิดค่าแรงงาน เพียงแต่เจ้าภาพเลี้ยงอาหารการกินเท่านั้น ตัวอย่างที่เห็นชัดได้แก่การบูรณะเจดีย์วัดพะโคะ ของพระอธิการแก้ว พุทธมณี อดีตเจ้าอาวาสวัดดีหลวง อ.สทิงพระ จ.สงขลา ในสมัยรัชกาลที่ 6 โดยพระอธิการแก้ว พุทธมณี ได้ออกปากชาวบ้านบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ มาช่วยงานขนทรายจากทะเลอ่าวไทยขึ้นไปบนเขาพะโคะ ชาวบ้านแต่ละหมู่บ้านจะผลัดเปลี่ยนกันมาขึ้นเรียงแถวจากริมทะเลสาบจนถึงเขาพะโคะ แล้วขนทรายส่งต่อๆ กัน ไปจนถึงเขาพะโคะ จนงานสำเร็จด้วยดีเพราะได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านอย่างพร้อมเพรียง

ในส่วนของระบบความสัมพันธ์กับบุคคลภายนอกพบว่า ผู้คนบริเวณลุ่มน้ำฯ มีความสัมพันธ์ระบบผูกคองหรือระบบเกลอหรือเพื่อนเกลอ เป็นการผูกโยงสาวย่านที่คอยให้ความช่วยเหลือปกป้องคุ้มครองซึ่งกันและกัน อันเป็นวัฒนธรรมที่เอื้ออาทรกันในชุมชน ก่อให้เกิดความพร้อมเพรียงและสามัคคีธรรม ระบบการผูกเกลอจึงเป็นทั้งวิถีและพลังวัฒนธรรมที่ผูกโยงคนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สามารถนำไปสู่การป้องกันและพัฒนาชุมชนได้เป็นอย่างดี ดังที่พระรัตนธัชมุนี (จู) ได้เล่าถึงชีวิตในวัยหนุ่มของท่านไว้ว่า ครั้นเป็นหนุ่มใหญ่ขึ้นสามารถ

เที่ยวไปตามอำเภอและจังหวัดต่างๆ เช่น จ.สงขลา จ.พัทลุง จ.นครศรีธรรมราช จนกระทั่งราษฎรทั้ง 3 จังหวัดนี้รู้จักโดยมาก ในการท่องเที่ยวนี้จำเป็นต้องมีศัสตราอาวุธติดไม้ติดมือไปด้วยสำหรับป้องกันตัว ที่เที่ยวไปเพื่อจะคบมิตรให้มาก เพื่อป้องกันตัวเองและทรัพย์สินในบ้าน ในการเที่ยวไปเช่นนี้ถึงกับท่านผู้เฒ่าที่มีความกรุณาห้ามว่า “...เจ้าอย่าเที่ยวให้มากนักจะเสียคน” ได้ตอบกับท่านว่า “ผมไปเที่ยวอย่างคนดีฯ ไม่ใช่เที่ยวอย่างคนบ้าหรือคนจี้เมาที่จะทำให้เสียคน” เมื่อท่านผู้เฒ่าเหล่านั้นห้ามไม่ฟังแล้ว ไปบอกให้โยมผู้ชายห้ามเสียเองบ้าง แต่โยมผู้ชายกลับยินดีและตอบไปว่า “ช่างเขาเถอะ ลูกผู้ชายถ้าไม่ตายก็กลับบ้านเอง ให้เที่ยวให้รู้จักเพื่อนให้มากๆ จะได้ป้องกันตัวและทรัพย์สินสมบัติในเกาะ (เกาะขอม) ด้วย” พวกชาวบ้านในเกาะถ้าถูกขโมยวัวออกนอกเกาะแล้วไม่เคยติดตามได้เลย เมื่อรู้จักเพื่อนมากทั่วไปบางที่วัวที่หายไม่ต้องตามก็ได้ ส่งเพื่อนไปก็ตามมาให้เอง...” (พระศรีธรรมประสาธน์, 2523)

วิถีชีวิตของผู้คนที่สัมพันธ์กับระบบความเชื่อทางศาสนา และระบบบรรพชนชาติแวดล้อม ได้หล่อหลอมให้เกิดวิถีปฏิบัติทางด้านขนบธรรมเนียมประเพณีในท้องถิ่นอย่างหลากหลาย ซึ่งพบว่าประเพณีต่างๆ ล้วนแต่เนื่องมาจากศาสนาและคติความเชื่อดั้งเดิม เช่น ประเพณีงานศพ ประเพณีบวชนาค ประเพณีชักพระ (ลากพระ) ประเพณีสารทเดือน 10 ประเพณีวันว่างหรือวันสงกรานต์ ประเพณีถือศีลอด ประเพณีการเข้าสู่หนัด เป็นต้น ประเพณีเหล่านี้ผู้คนได้ร่วมกันปฏิบัติอย่างพร้อมเพรียง ดังเห็นได้จากประเพณีสารทเดือน 10 หรือประเพณีชิงเปรต ที่คนในชุมชนถือว่าเป็นการทำบุญอุทิศให้กับบรรพชนของตน พ่อแม่ญาติพี่น้องที่อยู่ต่างถิ่น เมื่อถึงวันแรม 1 ค่ำ และวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 ของทุกปี ต้องมาร่วมกันทำบุญที่วัดใกล้บ้านหรือวัดที่เก็บอัฐิของบรรพชน ทำให้เกิดความสัมพันธ์อันดีงามระหว่างเครือญาติและบุคคลในชุมชน เป็นการแสดงถึงพลังสามัคคีที่เกิดจากความกตัญญูต่อบรรพชน จึงพบว่าบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาที่มีวัดจำนวนมากที่จัดกิจกรรมดังกล่าวอย่างใหญ่โต สร้างศรัทธาให้กับชุมชนอย่างกว้างขวาง เช่น วัดพะโคะ วัดเจ้าแม่อยู่หัว วัดจะทิ้งพระ จ.สงขลา วัดรัตนาราม วัดเขียนบางแก้ว วัดตะโหมด วัดภูหาสวรรค์ วัดสุวรรณวิชัย จ.พัทลุง วัดพัทลุง วัดท่าเสม็ด จ.นครศรีธรรมราช เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังมีประเพณีบางอย่างที่เกิดจากความเชื่อความศรัทธาของผู้คนต่อพระพุทธรูปบางองค์ จนก่อให้เกิดประเพณีและพิธีกรรมการบูชาที่ชุมชนต้องปฏิบัติร่วมกัน เช่น ประเพณีบวชนาคเก็บนหลวงพ่อดิม (ชื่อพระพุทธรูป) วัดเอก อ.กระเสสันธุ์ จ.สงขลา ประเพณีสงฆ์เจ้าแม่อยู่หัว (ชื่อพระพุทธรูป) วัดเจ้าแม่อยู่หัว อ.สทิงพระ จ.สงขลา ประเพณีรำโนราถวายพระเกิด (ชื่อพระพุทธรูป) วัดพระเกิด อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง เป็นต้น ประเพณีเหล่านี้เป็นการสร้างพลังสามัคคี และระบบความสัมพันธ์ของผู้คนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา ซึ่งผู้คนกระทำไปเพื่อความอยู่รอด ความปลอดภัย และชีวิตที่ผาสุกของตนเองและชุมชน

วิถีชีวิตของผู้คนบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลายังเกี่ยวข้องกับวิถีการละเล่น เพื่อให้เกิดความสนุกสนาน ความบันเทิงใจ ถือว่าเป็นการพักผ่อนของชีวิตด้วย จึงทำให้เกิดการละเล่นที่เด่นๆ หลายอย่าง เช่น หนังตะลุง โนรา ลิเกป่า แข่งโปงลาง ชักต้อม เป็นต้น การละเล่นเหล่านี้เป็นสื่อพื้นบ้านที่ศิลปินพยายามถ่ายทอดความคิด คติธรรม จริยธรรมสู่ผู้คนผ่านการละเล่นในเชิงบันเทิง จึงพบว่าในสมัยก่อนผู้คนบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาให้ความนิยมยกย่องและชอบรับการละเล่นหนังตะลุงและโนราค่อนข้างมากกว่าการละเล่นอื่น ซึ่งมีคณะหนังตะลุงและโนราที่มีชื่อเสียงโด่งดังมากมายคน เช่น หนังปาดบอด อ.หัวไทร จ.นครศรีธรรมราช หนังเอี่ยมเกาะขอม อ.เมือง จ.สงขลา หนังจันทร์แก้ว อ.หัวไทร จ.นครศรีธรรมราช หนังก้น ทองหล่อ จ.สงขลา หนังพร้อมอัศวิน อ.รัตภูมิ จ.สงขลา หนังอิมหัวยลิก จ.พัทลุง หนังเอี่ยมปากพล จ.พัทลุง โนราพุ่มทewa (ขุนอุปถัมภ์นรากร) จ.พัทลุง โนรายก จ.สงขลา เป็นต้น

ในส่วนของวิธีการผลิตของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในสมัยก่อน ทำการผลิตเพื่อการยังชีพ ตามระบบการแลกเปลี่ยนโดยอาศัยธรรมชาติเป็นหลัก ดังเห็นได้จากการทำประมง การทำนาทำไร่ โดยเฉพาะการทำนาทำไร่ ที่พึ่งพิงน้ำฝนจากธรรมชาติหรือการชักน้ำจากลำน้ำลำคลองในระบบกั้นทำนบ และแบ่งปันน้ำอย่างเป็นระบบ เช่น ทำนบหลวงคลองท่าแค หรือคลองลำปำ จ.พัทลุง ทำนบคลองนาท่อม ทำนบคลองเมือง จ.พัทลุง เป็นต้น จึงทำให้เกิดวัฒนธรรมการใช้น้ำและการอนุรักษ์ลำน้ำลำคลอง นอกจากนี้ประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการทำนา หรือวัฒนธรรมข้าว ทำให้เห็นถึงพลังอำนาจชุมชน เกี่ยวกับวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนข้าว ระบบรูปแบบ ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมดั้งเดิมของวัฒนธรรมข้าวกับพลังอำนาจอันเนื่องมาจากเทคโนโลยีและภูมิปัญญาใหม่ ซึ่งส่งผลกระทบให้เห็นถึงพลังอำนาจวัฒนธรรมข้าวกับพลังอำนาจของวัฒนธรรมนาถุ้ง และพลังวัฒนธรรมข้าวกับพลังอำนาจชุมชนทั้งที่เป็นปรากฏการณ์จากภายในและภายนอกชุมชน

จากกรณีศึกษาเรื่องวัฒนธรรมข้าวและพลังอำนาจชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา (วิมล, 2544) ได้กล่าวถึงสภาพที่ดินซึ่งเหมาะสำหรับปลูกข้าวว่า ต้องเป็นพื้นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์โดยธรรมชาติ เป็นพื้นที่น้ำเค็มเข้าไปไม่ถึง และเมื่อมีฝนตกต้องตามฤดูกาลจะมีน้ำท่วมถึงและสามารถกักเก็บน้ำไว้ใช้ในการทำนาปลูกข้าวได้เป็นอย่างดี ชุมชนชาวนารอบทะเลสาบสงขลาได้ที่ดินอันอุดมสมบูรณ์มาด้วยวิธีการต่างๆ หลายวิธี เช่น การจับจองที่ดินว่างเปล่า การหักร้างป่าให้เป็นนาและทางราชการมอบให้ เป็นต้น ดังปรากฏหลักฐานในเอกสารของทางราชการหลายยุคหลายสมัย ตัวอย่างพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อคราวเสด็จประพาสภาคใต้ในปี พ.ศ. 2449 ความตอนหนึ่งเกี่ยวกับพื้นที่ในบริเวณนี้ว่า

“ถึงปากแพรกซึ่งเป็นแม่น้ำ 2 แยก ๆ หนึ่งเลียบไปตามทะเลถึงตำบลทุ่งพังไกล ซึ่งเป็นที่นาอุดมดี ข้างจีนกล่าวกันว่าดีกว่านาคลองรังสิต และมีที่นาว่างเหลืออยู่มาก จะทำนาขึ้นได้ใหม่กว่านี้อีก 10 เท่า นาทั้งมณฑลนครศรีธรรมราชไม่มีที่ไหนสู้”

ประชาชนจะเลือกพื้นที่ทำนาที่เป็นดินร่วนสีดำ มีการทำนาปีละ 1 ครั้ง เพื่อจะได้สะสมสารอาหารไว้ในดินอย่างเพียงพอ มีความสมดุลทางธรรมชาติพร้อมที่จะรองรับการทำนาปลูกข้าวให้มีความอุดมสมบูรณ์ได้ ปีต่อไปโดยที่ผืนดินไม่เสื่อมคุณภาพ พื้นที่นาดอนจะปลูกพันธุ์ข้าวเบา พื้นที่นาลิกจะปลูกพันธุ์ข้าวหนัก หากในปีใดมีน้ำน้อยก็จะแก้ไขปัญหาโดยการนำพันธุ์ข้าวเบาไปปลูกในพื้นที่นาดอน แต่โดยทั่วไปแล้วชุมชนรอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาใช้ประโยชน์จากพื้นที่นาลิกหรือนาลุ่มสำหรับปลูกข้าวได้มากกว่าและดีกว่าพื้นที่นาดอนหรือนาดิน จึงพอใจพื้นที่นาลุ่มหรือนาลิกมากกว่าพื้นที่นาดอนหรือนาดิน ซึ่งส่วนใหญ่แล้วการทำนาแต่ละครอบครัวประมาณ 10-20 ไร่ ซึ่งเป็นการทำนาแต่พอกิน และพอควรแก่แรงงานภายในครอบครัว

น้ำฝนเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งต่อวิถีชีวิตของชุมชนชาวนารอบทะเลสาบสงขลา และด้วยภูมิปัญญาพื้นบ้าน ตั้งแต่การรู้จักสังเกตธรรมชาติ ปรากฏการณ์ธรรมชาติ เพื่อคาดคะเนช่วงเวลาฝนตก ฝนแล้ง ปริมาณน้ำฝน การกักเก็บและการใช้น้ำฝน เพื่อการดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างผสมกลมกลืนกับธรรมชาติดังตัวอย่างการกักเก็บน้ำฝน ประกอบด้วย วิธีการกักเก็บน้ำฝนในผืนนา มีการกักเก็บไว้ในนาโดยมีคันนาขนาดเล็กสูงหรือขนาดใหญ่แบบกั้นรอบด้าน มีคูนาเก็บน้ำ มีหนองน้ำ มีบ่อน้ำ มีร่องน้ำ สามารถปิด-เปิดได้ตามความต้องการ และวิธีการกักเก็บน้ำฝนไว้นอกผืนนา จะมีการกักเก็บไว้ในพื้นที่สาธารณะ เช่น ลำคลอง ลำนาบ และหนองกลาง จะมีทำนบกั้นมิให้น้ำเค็มเข้า มีช่องทางสัญจรทางเรือ มีช่องปิดและเปิดน้ำเมื่อคราวจำเป็น และมักจะมีคูน้ำเล็กๆ ขุดเชื่อมต่อ

กับลำคลองหรือลำน้ำเพื่อช่วยถ่ายเทและกักเก็บน้ำเข้าไปไว้ในผืนนาเป็นระยะๆ ความพยายามที่จะกักเก็บน้ำฝนเพื่อการอุปโภคและบริโภคนอกจากการดำเนินงานของชุมชนแล้ว รัฐบาลก็พยายามจะกักเก็บน้ำฝนไว้ในแม่น้ำลำคลองแล้วปันน้ำไปให้ชุมชนอย่างกว้างขวางเช่นกัน ดังที่อุปราชมณฑลพิษณุได้มีใบบอกที่ 127/668 กรุงเทพฯ แผนกเลขานุการมณฑลนครราชสีมา วันที่ 10 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2462 บอกมายังเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ ความตอนหนึ่งมีดังนี้

“... อนึ่ง อุปราชเห็นโอกาสดีที่เจ้าพนักงานจะได้ตรวจลำคลองนี้โดยตลอด เพราะเป็นใจกลางของที่ทำนาในมณฑลพิษณุได้ อุปราชกำหนดจะให้เดินทางดังต่อไปนี้ จากกลางจ.นครราชสีมา ตรวจคลองปากพระยาไปจนถึงคลองบางจาก คูที่ทำนาบ แล้วตรวจตามลำคลองสุขุมไปออกปากพ่วง ซึ่งเป็นทางพ่วงน้ำจืดไป จากปากพ่วง ตรวจสอบมาตามคลองใน ผ่าน อ.หัวไทร มาออกที่กิ่ง อ.ระโนด แขวง จ.สงขลา ที่ออกทะเลสาบมาเมืองพัทลุง ในคลองนี้เป็นที่น้ำดี และยังเป็นที่เป็นที่ปลูกข้าวเป็นที่ทำนาได้อีก ...”

การกักเก็บน้ำฝนและการผันน้ำเข้านาโดยการใช้อนุภูมิปัญญาวานบ้านก็ยังมีอยู่จนถึงปัจจุบัน กรณีการใช้เหมืองฝายก็เช่นเดียวกัน แต่ที่เห็นความแตกต่างได้ชัดเจนก็คือพื้นที่นาซึ่งอยู่ในเขตชลประทาน จะมีการสร้างเหมืองฝายและคลองส่งน้ำที่เป็นแบบสมัยใหม่ และอีกอย่างหนึ่งที่เห็นได้ชัดก็คือ การทำนบกั้นน้ำส่วนใหญ่จะสร้างเป็นแบบถาวร ด้วยการใช้อิฐก่อเสริมเหล็ก มีช่องทางเปิด-ปิด น้ำได้สะดวก

ในปัจจุบันพื้นที่นาเกือบทั้งหมดเป็นพื้นที่เกษตรกรรมเก่าแก่ที่สืบทอดมาตั้งแต่เดิมและมีอยู่บ้างที่มีการเปลี่ยนแปลงจากที่นาไปประกอบอาชีพอย่างอื่น ดังกรณีของการเปลี่ยนพื้นที่ทำนาข้าวไปเป็นพื้นที่ทำนาถั่วซึ่งมีอยู่มากในบางพื้นที่ของ อ.หัวไทร อ.ชะอวด จ.นครศรีธรรมราช อ.ระโนด อ.สทิงพระ อ.กระแสสินธุ์ อ.สิงหนคร จ.สงขลา อ.ปากพะยูน อ.เขาชัยสน อ.บางแก้ว จ.พัทลุง การทำนาถั่วหรือการเลี้ยงกุ้งเป็นโครงสร้างการผลิตใหม่ เป็นการผลิตเพื่อการขาย ทำให้อาชีพการเพาะเลี้ยงกุ้งได้รับความนิยมอย่างกว้างขวาง ชาวนาหลายรายหันมาประกอบอาชีพการเลี้ยงกุ้งกุลาค่า จาก 15 ปีที่ผ่านมาได้มีการเปลี่ยนจากพื้นที่ทำนาข้าวไปเป็นพื้นที่ทำนาถั่วเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ทำให้พื้นที่ทำนาใน ต.เกาะเพชร ต.หน้าสตน ของ อ.หัวไทร จ.นครศรีธรรมราช ต้องกลายเป็นพื้นที่ทำนาถั่วหมดทั้งตำบล ส่วนพื้นที่ในตำบลอื่นๆ ก็มีการขยายตัวของพื้นที่ทำนาถั่วเพิ่มขึ้นบางส่วน เช่นพื้นที่ ต.หัวไทร ต.เขาพังไกร ต.ท่าซอม ต.บ้านราม อ.หัวไทร จ.นครศรีธรรมราช เป็นต้น ในขณะเดียวกันที่ทุ่งระโนด ได้มีบริษัทต่างๆ เข้ามาทำนาถั่วกุลาค่าในเขต อ.ระโนด จำนวน 14 บริษัท การเปลี่ยนจากพื้นที่ทำนาไปปลูกยางพารานับว่ามีอยู่บ้างแต่ก็ไม่มากนัก เช่น อ.ปากพะยูน อ.บางแก้ว และ อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง เป็นต้น และยังมีอยู่บ้างที่มีการเปลี่ยนจากพื้นที่นาไปปลูกผัก เนื่องจากมีตลาดที่ อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา เป็นตลาดขนาดใหญ่ที่รองรับการประกอบอาชีพการปลูกผักได้เป็นอย่างดี ซึ่งการเปลี่ยนจากพื้นที่นาไปปลูกผักจะพบใน อ.หาดใหญ่ อ.ควนเนียง และ อ.บางกล่ำ จ.สงขลา

การประกอบอาชีพทำนาในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในปัจจุบันมีพื้นที่การปลูกข้าวที่ไม่เพิ่มไปจากเดิมและมีอยู่บ้างที่เปลี่ยนพื้นที่นาไปประกอบอาชีพอย่างอื่นดังกล่าวแล้ว แต่อย่างไรก็ตามในบริเวณพื้นที่เดิมที่มีดินและน้ำอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำนา ผู้ประกอบอาชีพทำนาก็มีความพึงพอใจที่จะทำนาอยู่ในระดับสูง เช่น ชาวนาในทุ่งระโนด อ.รัตภูมิ อ.ควนเนียง จ.สงขลา และใน อ.ควนขนุน อ.เมือง อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง

ตลอดจนใน อ.ชะอวด จ.นครศรีธรรมราช เป็นต้น ซึ่งพื้นที่เหล่านี้ส่วนใหญ่จะได้รับการดูแลและสนับสนุนเกี่ยวกับการจัดการน้ำจากชลประทาน อย่างไรก็ตาม พบว่าพื้นที่การทำนาโดยเฉลี่ยแล้วไม่เพิ่มขึ้น และมีอยู่บ้างในบางพื้นที่ที่ปรับเปลี่ยนไปทำอาชีพอย่างอื่น ในขณะที่ในช่วงเวลา 30 ปี ที่ผ่านมา ประชากรของประเทศเพิ่มขึ้นเป็นเท่าตัว สมาชิกในครอบครัวชานาบางครอบครัว ได้เข้ามาทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมซึ่งมีอยู่จำนวนมากพอสมควรในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา และการใช้แรงงานก็ลดน้อยลงเนื่องจากมีการใช้เครื่องจักรช่วยเหลือในกระบวนการทำงาน

ส่วนวิธีการผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ต้องอาศัยฝีมือความคิดสร้างสรรค์เป็นวิธีแห่งหัตถกรรม เช่น เครื่องจักสาน เครื่องทอผ้า เครื่องปั้นดินเผา เป็นต้น หัตถกรรมที่มีชื่อเสียง เช่น การสานกระจูดทะเลน้อย จ.พัทลุง การทอผ้าบ้านแพรกหา จ.พัทลุง การทำเครื่องปั้นดินเผาเกาะข่อ การทำเครื่องปั้นดินเผาสตงหม้อ จ.สงขลา การทอผ้าเกาะข่อ จ.สงขลา เป็นต้น การผลิตสิ่งของเหล่านี้ต้องอาศัยทรัพยากรที่มีในท้องถิ่น ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดของการผลิตในท้องถิ่นอีกประการหนึ่ง คือผลิตผลจากตาลโดนด ซึ่งมีเป็นจำนวนมากบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ ที่ผู้คนแถบนี้มีส่วนต่างๆ ของต้นตาลมาผลิตเป็นอาหาร และเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น การผลิตน้ำตาลแว่น น้ำผึ้งเหลว น้ำตาลดิบ เส้นใยสานหมวกและภาชนะอย่างอื่น ทางและใบโดนดใช้ทำรั้วบ้าน ลำต้นใช้ก่อสร้าง เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ วิถีชีวิตของผู้คนแถบคาบสมุทรสทิงพระ จึงมีความสัมพันธ์เป็นอย่างมากกับต้นตาลโดนด จนกลายเป็นวัฒนธรรมตาลโดนดที่ควรได้รับการพัฒนาเป็นอาชีพหลักที่ยั่งยืนต่อไป

วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการน้ำ สถานการณ์ภัยแล้งในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ความรุนแรงของภัยแล้งในช่วงหน้าแล้งมีอยู่แต่ไม่มากนัก หากประชาชนมีการจัดการน้ำที่ดี และความเหมาะสมของการทำนาในบางพื้นที่ก็ควรทำเพียงครั้งเดียว โดยเฉพาะในเขต อ.สทิงพระ อ.ระโนด อ.กระเสสินธุ์ จ.สงขลา แต่หากจะมีการทำนา 2 ครั้ง ก็ควรจะอยู่ในเขตพื้นที่ของกรมชลประทานและควรจะต้องฟังข้อมูลการเฝ้าระวังเรื่องปริมาณน้ำของชลประทานในส่วนที่รับผิดชอบด้วย เอกวิทย์ (2541) ได้กล่าวถึงการจัดน้ำเพื่อไว้ใช้สำหรับอุปโภคและบริโภคของชาวลุ่มน้ำทะเลสาบไว้ที่น่าสนใจ ซึ่งมีสาระสำคัญกล่าวคือ การขุดสระพังและบ่อน้ำ เพื่อให้ได้น้ำจืดใสสะอาดไว้กินไว้ใช้ตลอดปี จริงอยู่ภาคใต้มีปริมาณฝนมากกว่าภาคอื่นๆ และมีแม่น้ำลำคลองน้อยใหญ่จำนวนมากทั้งฝนและสายน้ำเหล่านี้อำนวยความสะดวกในการเกษตรกรรมและการสัญจรไปในที่ต่างๆ แต่น้ำสะอาดสำหรับดื่มกินหรือบริโภคประจำวัน ในอดีตชาวใต้ต้องอาศัยน้ำบ่อหรือน้ำพัง (ตระพัง) เช่นเดียวกับภาคเหนือและภาคอีสาน ประกอบกับแม่น้ำ - สายน้ำต่างๆ ในภาคใต้อยู่ใกล้ทะเลยามน้ำขึ้นน้ำเค็มจะเอ่อเข้ามาในแผ่นดินมากจะอาศัยน้ำอาบกินก็ยาก การเสาะหาน้ำจืดสนิทจึงเป็นสิ่งจำเป็น ในกรณีของคาบสมุทรสทิงพระ (อ.สทิงพระ อ.กระเสสินธุ์ อ.ระโนด อ.เมือง จ.สงขลา) ชาวใต้ในท้องถิ่นนั้นนิยมขุดตระพัง หรือพังกันมากดังปรากฏว่า มีตระพังอยู่ดาษดื่นถึง 200 กว่าแห่งและมีมานานแล้วหลายร้อยปี น้ำตระพังมีประโยชน์นานาประการคือ สำหรับดื่ม อาบ เพาะปลูก ประมง เป็นอยู่เรือ และบางแห่งสำหรับออกทะเล และบางแห่งเป็นแหล่งน้ำศักดิ์สิทธิ์ เช่น “พังชืออก” “พังชือตัก” “พังพระ” “พังแขกชี” “พังไทร” เป็นต้น อนึ่ง ชื่อของตระพังเหล่านี้ยังมีความหมายน่าสนใจอีกด้วย ส่วนใหญ่บ่งบอกลักษณะที่เป็นคุณทางการทำมาหากิน หรือบอกลักษณะเฉพาะ ตัวอย่างเช่น พังตุม พังฟักทอง พังบัวหลวง พังผักนึ่ง พังทลาย พังหัว พังเคย พังบวบ พังนางหงส์ พังนกทูง พังช้างเล่น เป็นต้น ในบริเวณรอบๆ พังเหล่านี้ปรากฏหลักฐานร่องรอยของชุมชนโบราณเป็นเอกลักษณ์ประการคือขุดได้ถ้วยโถโอชาม เครื่องสังคโลก ขวานหินขัดสมัยใหม่ พระพุทธรูปศิลาศิลปะพูน้น ภาชนะดินเผาสมัยศรีวิชัย ถ้วยชามจีนสมัยราชวงศ์ซ้อง ราชวงศ์หยวน ราชวงศ์หมิง ลูกประคำห้อยคอช้าง ฯลฯ

สำหรับบริเวณตั้งหลักแหล่งที่เป็นสันทรายและดินปนทรายน้ำไม่ท่วมขังรวมไปถึงเกาะใหญ่ๆ มีการขุดบ่อน้ำไว้ใช้เป็นอันมาก ความรู้ภูมิปัญญาในการหาทำเลขุดบ่อน้ำ ชาวใต้ได้สั่งสมความรู้ถ่ายทอดประสบการณ์กันไว้เกี่ยวกับวิธีการสังเกตบริเวณที่มีตาน้ำดังนี้:

- บริเวณที่มีหญ้าขึ้นเขียวจีในฤดูแล้ง
- บริเวณที่มีต้นกะพ้อขึ้น (กะพ้อเป็นพืชใบเลี้ยงเดี่ยว มีแต่รากฝอยเหมือนหญ้า เป็นพืชชอบน้ำมากที่ใดขาดน้ำในฤดูแล้ง กะพ้อจะไม่ขึ้น)
- บริเวณที่มีต้นมะเดื่อปล้องขึ้น (เป็นพืชที่ใช้น้ำเปลืองมาก ทั้งลำต้นและลูกจะคายน้ำประอะได้ต้นที่ใดขาดแคลนน้ำในหน้าแล้ง มะเดื่อปล้องจะไม่ออก)
- บริเวณที่มีจอมปลวก (ปลวกจะสร้างจอมปลวกจากดินที่มีความชื้น)
- บริเวณที่ชาวบ้านเรียกว่า “โหด” ถือเป็นที่ลุ่ม บริเวณรอบนอกเป็นดอนหรือเนินสูงขึ้นไป ณ จุดรวมลักษณะเชื่อว่า ตาน้ำอยู่ไม่ลึก ได้แก่ ใช้กะลามะพร้าวซีกกัน ไปคว่ำไว้ตามจุดที่สงสัยว่ามีตาน้ำอยู่ต้น ทิ้งไว้ตลอดคืนเมื่อหงายดู ถ้าพบว่าจะลามีหยดน้ำจับอยู่มากเชื่อได้ว่าตาน้ำอยู่ไม่ลึก เพราะน้ำระเหยจากใต้ดิน อีกวิธีหนึ่งคือจุดเทียนไขเดินขนานไปตามพื้นผิวของบริเวณที่สงสัยว่าจะมีตาน้ำอยู่ต้น โดยให้เทียนอยู่ใกล้พื้นดินมากที่สุดแล้วสังเกตเปลวไฟที่เทียน ถ้าเปลวไฟลูกกลิ้งผิดปกติ ณ ที่ใดเชื่อว่าตาน้ำอยู่ตรงนั้นไม่ลึก (ต้องทำการทดสอบตอนกลางคืนยามลมสงบ) อนึ่ง การเสาะแสวงหาหรือสังเกตแหล่งตาน้ำให้ทำในฤดูแล้ง เพราะตาน้ำที่พบในฤดูแล้งย่อมบ่งบอกความตื้นลึกได้แม่นยำ

จากการศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับสถานการณ์ภัยแล้งในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาพบว่า ชุมชนซึ่งอาศัยอยู่ใกล้กับป่าต้นน้ำบริเวณเทือกเขาบรรทัด ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาด้านทิศตะวันตก ในเขต อ.ป่าบอน อ.ตะโหมด และ อ.งขลาของ จ.พัทลุง ชุมชนได้รวมกันแก้ปัญหาภัยแล้งโดยใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านด้วยการจัดทำโครงการธนาคารน้ำ มีการเก็บน้ำไว้เป็นตอนๆ ในส่วนที่เป็นลำธาร ลำห้วย และสายน้ำขนาดเล็กก่อนที่จะรวมกันเป็นลำคลองแล้วไหลออกสู่ทะเลสาบสงขลา ซึ่งมีลักษณะคล้ายเขื่อนแม้วในภาคเหนือ ในการดำเนินการที่ผ่านมามีพระสงฆ์เป็นผู้ประสานงานสำคัญอยู่ 2 รูปได้แก่ พระครูสุนทรกิจจานุโชคและพระครูสังฆรักษ์วิชาญ ปสนจิตโต แห่งวัดตะโหมด อ.ตะโหมด จ.พัทลุง และยังมีผู้นำชุมชนเข้าร่วมโครงการเป็นจำนวนมากทั้งผู้นำชุมชนในเขต อ.ตะโหมด อ.ป่าบอน และ อ.งขลา ของ จ.พัทลุง

1.3.1 เอกลักษณ์ทางด้านศิลปวัฒนธรรม

กลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีเอกลักษณ์ทางด้านศิลปวัฒนธรรม เป็นสิ่งดึงดูดที่มีลักษณะโดดเด่นหรือลักษณะเฉพาะตัว ในทางศิลปวัฒนธรรมอยู่หลายอย่างที่โดดเด่นประกอบด้วยเอกลักษณ์ด้านศาสนาและความเชื่อ ด้านขนบธรรมเนียมประเพณี ด้านศิลปะและหัตถกรรม ด้านการละเล่นพื้นบ้าน ภาษาและวรรณกรรม มีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

(1) **เอกลักษณ์ด้านศาสนาและความเชื่อ** กลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเป็นดินแดนที่เก่าแก่ ในยุคแรกเริ่มประชาชนมีความเชื่อแบบดั้งเดิมที่เกี่ยวกับผีสงเทวดาและสิ่งเหนือธรรมชาติ ต่อมาเมื่ออิทธิพลของศาสนาและพิธีกรรมจากอินเดียได้เผยแพร่เข้ามา ชาวกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาได้รับนับถือศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ

ส่วนศาสนาอิสลามได้เผยแพร่เข้ามาทางหัวเมืองมลายูและหมู่เกาะอินโดนีเซีย ซึ่งเข้ามาภายหลังศาสนาอื่นๆ ทำให้เกิดการผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิม ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธ และศาสนาอิสลาม กลายเป็นวิถีชีวิตที่ร่วมกันในสังคม ศาสนาที่สำคัญและประชาชนนับถือมากที่สุดได้แก่ศาสนาพุทธและศาสนาอิสลาม ส่วนที่เหลือจำนวนไม่มากนักนับถือคือศาสนาอื่นๆ มีรายละเอียดพอสังเขปดังนี้

• **ศาสนาพุทธ** พุทธศาสนาได้เผยแพร่เข้ามาสู่บริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 และในพุทธศตวรรษที่ 19 พุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ได้เข้ามาเผยแพร่บริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา (อัครศักดิ์ และสุริวงษ์, 2542) ทำให้เกิดวัดสำคัญขึ้นหลายแห่ง ซึ่งชาวเมืองสติงพระและชาวเมืองพัทลุงได้สร้างขึ้น เช่น วัดเขียนบางแก้ว วัดสทัง วัดสทิงพระ (วัดจะทิ้งพระ) และวัดพะโคะ เป็นต้น ปัจจุบัน บริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีพระอารามหลวงชั้นตรีชนิดสามัญจำนวน 4 วัด ได้แก่ วัดมัชฌิมาาราม วัดโคกสมานคุณ วัดชัยมงคล จ.สงขลา และวัดคูหาสวรรค์ จ.พัทลุง โดยมีวัด/สำนักสงฆ์ทั่วไปประมาณ 580 วัด

พุทธศาสนาบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามีลักษณะเด่นบางประการคือ เป็นพุทธศาสนาเน้นพุทธาคม ไสยศาสตร์ และโหราศาสตร์ มีการผสมผสานของความเชื่อในศาสนาพราหมณ์และความเชื่อในท้องถิ่นเกี่ยวกับผีสงเทวดา จึงมีความเชื่อเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูป เช่น พระพุทธรูปพระเกิด พระพุทธรูปแม่ทวด พระพุทธรูปหลวงพ่อดำ และพระพุทธรูปสมเด็จพระเจ้าเกาะยอ เป็นต้น นับถือความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูป เช่น พระสังกัจจายน์ พระสิวลี พระภควัมบดี เป็นต้น ความศักดิ์สิทธิ์ของภิกษุผู้มีบุญบารมี เช่น สมเด็จพระเจ้าพะโคะ สมเด็จพระเจ้าเกาะยอ สมเด็จพระเจ้าเกาะใหญ่ สมเด็จพระเจ้าจอมทอง เป็นต้น และมีการบูชาเจ้าแม่อยู่หัวและเจ้าแม่กวนอิม นอกจากนั้นแล้ว พุทธศาสนานี้ยังสามัคคีธรรมในงานบุญกุศลที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา เช่น งานวันเข้าพรรษาและวันออกพรรษา งานวันสารทไทย งานสมโภชพระมหาเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว วัดจะทิ้งพระ วัดพะโคะ งานเทศน์มหาชาติ เป็นต้น ดังนั้น งานบุญกุศลในพุทธศาสนาจึงเป็นจุดรวมที่จะก่อให้เกิดความสามัคคีในชุมชน โดยมีวัดและพระภิกษุสงฆ์เป็นผู้นำ ด้วยเหตุนี้งานพัฒนาชุมชนต่างๆ หากมีพระสงฆ์ที่ประชาชนเคารพนับถือ ก็จะทำงานนั้นสำเร็จอย่างรวดเร็ว

• **ศาสนาอิสลาม** เป็นศาสนาที่ประชาชนในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลานั้นนับถือมากที่สุด รองมาจากศาสนาพุทธ ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ใน อ.เมือง อ.หาดใหญ่ อ.สิงหนคร อ.จะนะ อ.สะเตาะ ของ จ.สงขลา และใน อ.เมือง อ.ปากพะยูน อ.กงหรา อ.ตะโหมด อ.เขาชัยสน ของ จ.พัทลุง ใน อ.ชะอวด และ อ.หัวไทร ของ จ.นครศรีธรรมราช ก็มีผู้นับถืออยู่เป็นจำนวนมาก

ศาสนาอิสลามได้เผยแพร่เข้ามาสู่บริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ที่เมืองสงขลาพบหลักฐานว่าเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2150 ในรัชสมัยพระเอกาทศรถแห่งกรุงศรีอยุธยา ตะโตะ โมกอลล์ (หรือ โมกุล) จากเมืองสาละย ซึ่งนับถือศาสนาอิสลาม ได้ขอที่พระราชทานบริเวณหัวเขาแดง ซึ่งปัจจุบันคือ ต.หัวเขาแดง อ.สิงหนคร จ.สงขลา เพื่อสร้างบ้านเมืองขึ้น มุสลิมจากที่ต่างๆ จึงอพยพเข้ามาสมทบตั้งถิ่นฐานรวมกับกลุ่มที่มาพร้อมกับ ตะโตะ โมกอลล์ ตั้งเมืองสงขลาขึ้นที่บริเวณหัวเขาแดง ต่อมาผู้ปกครองเมืองสงขลาที่สำคัญคนหนึ่งที่มีนามว่า สุลต่านสุลัยมาน ซึ่งต่อมามีการแข็งเมืองไม่ยอมรับอำนาจของกรุงศรีอยุธยา ทำให้กรุงศรีอยุธยามาปราบปรามและทำลายในปี พ.ศ. 2223 และได้อพยพโยกย้ายมุสลิมที่เมืองสงขลาหัวเขาแดงไปยังเมืองพัทลุง และเมืองไชยา และได้กลายไปเป็นกลุ่มมุสลิมผู้นำชุมชนที่นั่น ส่วนชาวมุสลิมที่พัทลุงพบว่าเจ้าเมืองพัทลุงในสมัยอยุธยาที่นับถือศาสนาอิสลาม ได้แก่ พระยาราชบังสัน (ตะตา) ระหว่าง พ.ศ. 2291 - 2306

และพระกัณโถสระหว่าง พ.ศ. 2306 - 2310 ในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระยาแก้วไกรพิชัย (ขุน) เจ้าเมืองพัทลุง ระหว่าง พ.ศ. 2313 - 2331 เป็นผู้นับถือศาสนาอิสลามมาก่อนแล้วเปลี่ยนมานับถือศาสนาพุทธและในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการอพยพชาวเมืองไทรบุรีมาไว้ที่เมืองพัทลุงหลายครั้ง ดังเห็นได้จากภายหลังการปราบกบฏเมืองไทรบุรี ในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่เกิดขึ้น 2 ครั้ง คือ พ.ศ. 2374 และ พ.ศ. 2381 ได้มีการนำชาวเมืองไทรบุรีที่นับถือศาสนาอิสลามจำนวนหลายร้อยคนไปไว้ที่บ้านชะรัด อ.งขลา จ.พัทลุง นอกจากนี้ ยังมีชาวไทยมุสลิมจากท้องถิ่นอื่นๆ ได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองพัทลุงเรื่อยๆ ส่วนใหญ่จะมาตั้งบ้านเรือนบริเวณริมน้ำของทะเลสาบสงขลา

ศาสนาอิสลามได้กำหนดศาสนพิธีให้มุสลิมทุกคนได้ถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดเช่น พิธีการละหมาดวันละ 5 เวลา พิธีเข้าสูหนัต พิธีการถือศีลอดในเดือนรอมฎอน การประกอบพิธีฮัจญ์ที่นครเมกกะห์ พิธีตรุษหรือวันฮารีรายอ พิธีวันเมาลิด เป็นต้น ศาสนาพิธีเหล่านี้เป็นพิธีกรรมที่ชาวไทยมุสลิมในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาปฏิบัติร่วมกัน โดยไปประกอบพิธีละหมาดที่มัสยิดหรือสุเหร่าซึ่งอยู่ใกล้บ้าน อย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมดั้งเดิมมีผลต่อวิถีชีวิตของชาวไทยมุสลิมในกลุ่มน้ำทะเลสาบอยู่บ้าง กล่าวคือ ผู้ที่หันไปนับถือศาสนาอิสลามใหม่นั้น ผู้ที่เป็นอิสลามซึ่งอพยพเข้ามาใหม่ก็ดี ส่วนกลายเป็นชาวไทยมุสลิมแบบกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ซึ่งส่วนลึกแล้วจะมีความต่างกับมุสลิมสากลอยู่บ้าง มีขนบประเพณีที่ประสมประสานเป็นลักษณะใหม่ มีความรู้สึกที่เป็นคนไทยเต็มเปี่ยมมีชีวิตอย่างเรียบง่าย ชิดมั่นในขนบนิยมนั้น

• **ศาสนาพราหมณ์** เป็นศาสนาหนึ่งที่ชาวลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา นับถือมาช้านานเป็นศาสนาที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา โดยผสมกลมกลืนกับพุทธศาสนาและความเชื่อดั้งเดิม ซึ่งศาสนาพราหมณ์ได้เข้ามาเผยแพร่ในเมืองพัทลุงมาช้านานแล้ว ตามตำนานเล่าว่าในสมัยที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ปราบปรามแคว้นกัณโถสในอินเดีย ทำให้ชาวเมืองต่างๆ ได้รับความเดือดร้อนเพราะภัยสงคราม เป็นเหตุให้ชาวอินเดียส่วนหนึ่งอพยพมายังแหลมมลายู ส่วนหนึ่งขึ้นฝั่งที่เมืองปะเหลียน ซึ่งเรียกชื่อในสมัยนั้นว่า “ปะแลนด้า” หรือ “ปะลันดา” แล้วเดินทางทางบกข้ามคาบสมุทรมาลัยมาเมืองพัทลุงทางช่องเขาตระ ด.ตะโหมด อ.ตะโหมด จ.พัทลุง แล้วเดินทางต่อเรือมาทางลำน้ำฝาละมี ขึ้นตั้งถิ่นฐานครั้งแรกที่ “บ้านทิดครุ” ต.หารเทา อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง ชาวอินเดียเหล่านี้ได้นำศาสนาพราหมณ์มาเผยแพร่แก่ชาวพื้นเมือง จนแพร่หลายไปทั่วดินแดนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา และพบหลักฐาน ทางโบราณวัตถุ โบราณสถาน ที่แสดงให้เห็นถึงการเข้ามาของศาสนาพราหมณ์ในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ส่วนใหญ่พบทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบ หรือบริเวณที่เรียกว่า “คาบสมุทรสทิงพระ” เทวสถานที่สำคัญและเก่าแก่ที่สุดในคาบสมุทรสทิงพระได้แก่ “ถ้ำคูหา” ซึ่งอยู่ที่เขาคูหาใกล้กับวัดพะโคะ ต.ชุมพล อ.สทิงพระ จ.สงขลา ซึ่งเป็นถ้ำที่ขุดเข้าไปในภูเขาเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 - 14 นอกจากนั้น ทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบได้พบหลักฐานของศาสนาพราหมณ์ในบริเวณวัดเขียนบางแก้ว อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง ได้แก่ โบสถ์พราหมณ์ ซึ่งยังคงหลงเหลือร่องรอยของเนินดิน ซากอิฐฐานประติมากรรม หินทราย ชิ้นส่วนสลักและฐานโยนิโทรณะหินทรายจำนวนหลายชิ้นในบริเวณนี้

• **ศาสนาคริสต์** เป็นศาสนาหนึ่งที่เข้าเผยแพร่ในบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาและมีประชาชนจำนวนหนึ่งยอมรับนับถือ แม้เป็นส่วนน้อยก็ตาม เฉพาะใน จ.สงขลา มีโบสถ์คริสต์ถึง 10 แห่ง ซึ่งสันนิษฐานว่า คริสตศาสนาได้เข้ามาในบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา โดยพวกสอนศาสนาชาวโปรตุเกส ฮอลันดา และสเปน แต่ยังมีโบสถ์อย่างจริงจัง การประดิษฐานของคริสตศาสนาเริ่มขึ้นเมื่อปลายพุทธศตวรรษที่ 25

• **ความเชื่อ** นอกจากศาสนาต่างๆ ที่ประชาชนในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลานั้นถือปฏิบัติกันแล้วมา แล้วข้างต้น ก็ยังมีความเชื่อดั้งเดิมที่เข้ามาประสมประสานในการประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน จนบางอย่างได้ เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของขนบธรรมเนียมประเพณีและพิธีกรรมของชุมชน ความเชื่อเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่มี อิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนในแต่ละท้องถิ่น ซึ่งส่งผลให้คนมีพฤติกรรมต่างๆ สอดคล้องกับความเชื่อนั้นๆ ซึ่งความเชื่อนั้นเป็นสิ่งที่ยอมรับว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งมีอยู่จริง และมีอำนาจที่จะบันดาลให้เกิดผลดีหรือผลร้ายต่อการ ดำรงชีวิตของมนุษย์ สำหรับความเชื่อของคนในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลานั้นมีความหลากหลาย เป็นลักษณะของ ความเชื่อที่ประสมประสานระหว่างความเชื่อในลัทธิดั้งเดิม ศาสนาพราหมณ์ (ฮินดู) ศาสนาพุทธ และความเชื่อ ที่เกี่ยวข้องกับศาสนาอิสลาม รวมทั้งคติความเชื่อที่ยึดถือปฏิบัติสืบเนื่องกันมาของชาวไทยเชื้อสายจีน อาทิ ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องชาติ ภพ สวรรค์ และนรก ความเชื่อเกี่ยวกับผีसांगและเทวดา ความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์ ความเชื่อเกี่ยวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติ ความเชื่อเกี่ยวกับยากลางบ้านหรือความเชื่อเกี่ยวกับสมุนไพร ความเชื่อ เกี่ยวกับฤกษ์ยาม และวันดี วันร้าย ความเชื่อเกี่ยวกับคนและสัตว์ เป็นต้น

ตัวอย่างความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องชาติ ภพ สวรรค์ และนรก ที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนา พราหมณ์หรือฮินดูที่แทรกอยู่ในศิลปะการแสดงที่เรียกว่า “โนรา” มาเนิ่นนานแล้ว ดังตัวอย่างบทร้องของโนรา:

ไหว้พระอิศวรพ่อทองเนือนิล	ท่านเป็นผู้ตั้งแผ่นดินตั้งแผ่นฟ้า
ตั้งแผ่นดินเท่าลูกหมากม้า	ตั้งแผ่นฟ้ามันใหญ่เท่าใบบอน
พ่อตั้งยานาคเอาไว้ก่อน	แต่หญ้าเจ็ดมอนตั้งไว้เมื่อภายหลัง
ตั้งดินตั้งฟ้าป่าชะมว	พ่อได้ปลูกบังนาปลูกบัวคลั่ง
เจ็ดมอนตั้งไว้เมื่อภายหลัง	ได้ตั้งดวงอาทิตย์ดวงพระจันทร์
พระจันทร์รักษาในตอนค่ำคืน	พระอาทิตย์ยามขึ้นเดินกลางวัน
ตั้งดวงอาทิตย์และดวงพระจันทร์	สว่างอันทั่วโลกลูกา
พ่อมาตั้งสิ้นมาตั้งสุด	ตั้งพวกมนุษย์ไว้ได้หล้า
พ่อตั้งหญิงคนชายคน	แต่มันเป็นพืชเป็นผลสืบต่อมา
ต่อมาอาทิตย์และดวงพระจันทร์	ตั้งปีตั้งเดือนตั้งคืนวันถัดนั้นมา

(พิทยา, 2537)

ตัวอย่างความเชื่อเกี่ยวกับผีอารักษ์ (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารจดหมายเหตุ วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จ.สงขลา, 2545ก) ซึ่งเป็นผีทำหน้าที่ดูแล ประจำสถานที่บุคคลและสิ่งของตลอดจนอาศัยในสถานที่นั้น ผีพวกนี้จะเกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ของชาวบ้าน โดยตรง ชาวบ้านนับถือหรือบวงสรวงผีพวกนี้ตามวาระและโอกาสอันเหมาะสม เพื่อความปลอดภัยและบริบูรณ์ ของชีวิตและสินทรัพย์ ผีอารักษ์มีหลายประเภทดังนี้

แม่ซื้อ เป็นผีประจำเด็กทารกในพิธีทำขวัญเด็ก จะบูชาแม่ซื้อเพื่อไม่ให้แม่ซื้อหลอกเด็ก ให้ช่วยคุ้มครองดูแล เพื่อเด็กจะได้มีขวัญดี ไม่ให้ตกใจ และเลี้ยงง่าย

แม่โพสพ เป็นผีประจำข้าว เมื่อชาวบ้านเริ่มลงมือเก็บข้าว จะทำขวัญแม่โพสพ เรียกว่า “รวบข้าว” เมื่อเก็บข้าวขึ้นยุ้งฉางเรียบร้อยแล้วจะทำขวัญอีกครั้งหนึ่ง อาจทำบนยุ้งข้าว หรือทำรวมกันที่วัดเรียกว่า “ทำขวัญใหญ่” วัตถุประสงค์ก็เพื่อของอำนาจจากแม่โพสพให้คุ้มครองข้าว ทำให้ข้าวไม่เสียหาย และทำนาได้ผลสมบูรณ์

ผีประจำวัว ควาย มีพญาทรพา พญาทรพี นางคูรา ซึ่งเป็นต้นตระกูลของวัวควาย และเจ้าขุนแกลงซึ่งเป็นผู้คอยหว่านยาทำลายวัวควาย การบูชาผีเหล่านี้ก็เพื่อให้วัวควายปลอดภัยจากสัตว์ร้าย โรคภัย ยาพิษ ให้วัวควายเชื่อง เลี้ยงง่าย และตกถูกคอก

ผีเมย่านางและนางไม้ทั้งหลาย เป็นผีประจำเรือ เมื่อจะทำเรือและออกเรือครั้งแรกต้องทำขวัญบูชาผีเหล่านี้ เพื่อให้คุ้มครองเรือ เพื่อให้ปลอดภัยจากคลื่นลม ไจรัสลัด และทำมาค้าขายได้คล่อง

ผีเจ้าที่หรือพระภูมิ มีที่ทั่วกรุงพาลีเป็นหัวหน้า มีบริวาร 16 องค์ รักษาที่ต่างๆ กันไป เช่น นางธรณีรักษาแผ่นดิน แม่เมขลารักษาน้ำน้ำ ท้าวชัยมงคลรักษาที่เรือน ท้าวมิกษารักษาวิถาวาราม ท้าวธรรมโอฬารักษาที่สวนที่นา ท้าวเพชรคนธรรพรักษาศาลเจ้า ท้าวบริวารรักษาเส้นทาง ท้าวนาจการักษาบาดาล เป็นต้น

ในความเชื่อทั้งที่เป็นความเชื่อดั้งเดิมและความเชื่อเนื่องจากศาสนา การแสดงออกของผู้ที่มีความเชื่อนั้นๆ สามารถเห็นได้จากการประกอบพิธีกรรม ซึ่งมีทั้งที่เกิดขึ้นในรอบปีและในรอบชีวิตของแต่ละบุคคล

(2) **เอกลักษณ์ด้านขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่น** พื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นเวลายาวนาน ผู้คนมีความเชื่อที่ผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับความเชื่อทางศาสนา ผู้คนในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาพบปะสังสรรค์กับผู้คนในพื้นที่อื่นทั้งในและนอกภาคได้ ทำให้วัฒนธรรมของชาวลุ่มน้ำฯ โดยเฉพาะขนบธรรมเนียมประเพณี มีทั้งความคล้ายคลึงกับภูมิภาคอื่น และมีลักษณะเฉพาะอันเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง กล่าวพอเป็นสังเขปดังนี้:

- **การแต่งกาย** แต่เดิม การแต่งกายของผู้ชายที่เป็นชาวไทยพุทธ นิยมนุ่งผ้าพื้นโจกกระเบน หรือไม้กึ่งนุ่งผ้าถุง ห่มด้วยผ้าขาวม้า (ใช้พาดบ่า) ส่วนผู้หญิงนั้นแต่เดิมนิยมนุ่งผ้าพื้นโจกกระเบน ถ้าผู้หญิงที่มีฐานะดีจะนิยมผ้าลายในบางโอกาส ใช้ผ้ารัดอกไม่นิยมสวมเสื้อ เว้นแต่เวลาดำนาหรือเกี่ยวข้าวเพื่อป้องกันความร้อนจากแสงแดด ส่วนผมนิยมตัดสั้นอย่างผู้ชาย แต่มักไว้ไว้ริมผมด้วย ปัจจุบัน การแต่งกายทั้งของผู้ชายและผู้หญิงได้เปลี่ยนแปลงเป็นแบบสากลเกือบหมดแล้ว และเป็นไปตามกระแสแฟชั่นนิยมในสังคม ส่วนการแต่งกายแบบเดิมนั้น อาจะพบในผู้สูงอายุที่อยู่นอกเขตเมือง

การแต่งกายของผู้ชายที่เป็นชาวไทยมุสลิม จะมีการแต่งกายประยุกต์แบบพื้นเมืองผสมกับแบบสากล และต้องยึดหลักปฏิบัติของศาสนาเป็นสำคัญ จะปกปิดอวัยวะสำคัญที่เห็นว่าไม่เหมาะสมที่จะเปิดเผย สมัยก่อนนิยมนุ่งผ้าโสร่งใส่เสื้อ สวมหมวกหนึบหรือหมวกทรงมะนาวตัด หรือใช้ผ้าโพกศีรษะ และการแต่งกายของผู้หญิงนิยมนุ่งผ้าโสร่งปาเต๊ะยาวรวบเท้า สวมเสื้อดอกและมีผ้าคลุมศีรษะ ส่วนการแต่งกายในพิธีกรรมก็จะเป็นไปตามประเพณีนิยมของมุสลิม อย่างไรก็ตาม การแต่งกายของชาวไทยมุสลิมในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาจะไม่ค่อยเคร่งครัดมากนัก เปลี่ยนแปลงไปตามแฟชั่นนิยมมากขึ้น

- **การกินอยู่** มีลักษณะเรียบง่าย รับประทานอาหารเจ้าเป็นอาหารหลัก ชอบอาหารที่มีรสจัด คือ เปรี้ยวจัด เผ็ดจัด ถ้าเป็นแกงก็มักจะใส่กะทิและเครื่องแกงจะใส่ขมิ้น จึงมีสีเหลืองจัดและคนสมัยก่อนเชื่อว่าขมิ้นเป็น “ยาแก้ยา” หรือ “พญายา” คือทำให้บรรดาเวทย์มนต์คาถา หรือคุณไสยต่างๆ ผู้อื่นกระทำเพื่อป้องกัน

ให้เลื่อมสุญ ทั้งยังเป็นสมุนไพรแก้โรคได้หลายชนิด อาหารแต่ละมื้อจึงมีรสเผ็ด เช่น แกงคั่ว แกงไตปลา และแกงส้ม เป็นต้น บางมื้อหากไม่มีแกงเผ็ดก็จะใช้น้ำพริก ผักจิ้มแทน นอกจากนั้น ก็ยังมีอาหารพื้นเมืองหลายชนิดที่นิยมกันอย่างกว้างขวาง ได้แก่ ขนมหิน ข้าวขำ แกงพุงปลา (แกงไตปลา) นูดู จิ้งจั้ง หนาง ข้าสาหร่าย ผักสดที่นิยมกันแพร่หลาย ได้แก่ ลูกเนียง ลูกเหริย สะตอ ยอดมะม่วงหิมพานต์ ขนมหวานที่นิยมกันมากได้แก่ ขนมหิน ขนมหิน (ลอดช่องน้ำกะทิ) ขนมหินขาว (ขนมหินขาว) กาละแมง พุริณกวน เป็นต้น เนื่องจากพื้นที่ในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามีประชาชนที่มีเชื้อสายจีนมาตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นเวลานานและนำเอาตำราอาหารบางประเภทเข้ามาด้วย ซึ่งจะมีอยู่มากใน จ.สงขลา เช่น ขนมหิน ฆาเลาเปา หมั่นโถ แต่เดิมนั้น (เดิมซิม) เป็นต้น และที่คิดประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่ เช่น เต้าคั่ว ข้าวสตู ข้าวมันไก่บ้าน และไข่ครอบ เป็นต้น

• **ประเพณีท้องถิ่น** ผู้คนที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาจะประกอบไปด้วยบุคคลหลายกลุ่มที่สำคัญ คือ คนไทยที่นับถือศาสนาพุทธ คนไทยที่นับถือศาสนาอิสลาม และคนไทยเชื้อสายจีน แต่ละกลุ่มจะมีประเพณีที่แตกต่างกันออกไป อันเนื่องมาจากมีความเชื่อ การนับถือศาสนา และประวัติความเป็นมาที่แตกต่างกันแต่ละกลุ่มจะมีประเพณีที่สำคัญ กล่าวคือ

ประเพณีท้องถิ่นของคนไทยที่นับถือศาสนาพุทธ ในรอบปีจะมีประเพณีที่สำคัญคือ ประเพณีวันว่างหรือวันสงกรานต์ ประเพณีทำบุญเดือน 10 ประเพณีลากพระหรือประเพณีชักพระ นอกจากนั้นก็มีประเพณีในรอบชีวิตของแต่ละบุคคลที่สำคัญ ได้แก่ ประเพณีการเกิด ประเพณีแต่งงาน ประเพณีงานศพ

ประเพณีท้องถิ่นของคนไทยที่นับถือศาสนาอิสลาม ในรอบปีจะมีประเพณีที่สำคัญคือ ประเพณีทำบุญอาซูเราะ ประเพณีวันเมาลิด ประเพณีชะยาเราะห์กูโบร์ ประเพณีการถือศีลอดในเดือนรอมฎอน ประเพณีวันตรุษอีดิลฟิฏรี ประเพณีวันตรุษอีดิลอัฎฐา นอกจากนั้น ก็จะมีประเพณีที่เกิดขึ้นในรอบปีของแต่ละบุคคล ซึ่งจะต้องปฏิบัติตามหลักของศาสนาได้แก่ ประเพณีการเกิด ประเพณีการเข้าสู่วินัย ประเพณีดื่มมัต-กรูอัน ประเพณีแต่งงาน ประเพณีการไปประกอบพิธีฮัจญ์

ประเพณีคนไทยเชื้อสายจีน มีประเพณีที่สำคัญได้แก่ เทศกาลตรุษจีน เทศกาลหงวนเซียว เทศกาลเซ่งเหม็ง เทศกาลขนมจ๊วง เทศกาลสารทจีน เทศกาลไหว้พระจันทร์ เทศกาลกินเจ และเทศกาลไหว้เจ้าประจำปี

(3) **เอกลักษณ์ด้านศิลปะและหัตถกรรม** ในบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีโบราณสถานและโบราณวัตถุปรากฏให้เห็นอยู่มากมาย ดังได้กล่าวไว้แล้วในประเด็นของข้อมูลพื้นฐานทางด้านประวัติศาสตร์และ โบราณคดี ในที่นี้จะกล่าวถึงข้อมูลพื้นฐานทางด้านศิลปวัฒนธรรมเกี่ยวกับศิลปะและหัตถกรรมที่มีเอกลักษณ์โดดเด่น ดังนี้:

- **ด้านศิลปกรรม** ที่เป็นเอกลักษณ์และมีลักษณะโดดเด่น มีดังนี้:

ถ้ำขุดที่เขาคูหา เป็นสถาปัตยกรรมของ จ.สงขลา ที่เก่าแก่ที่สุดและมีลักษณะโดดเด่นและกล่าวได้ว่ามีเพียงแห่งเดียวในประเทศไทย ตั้งอยู่ใกล้ๆ กับเขาพะโคะ ใน ต.ชุมพล อ.สทิงพระ จ.สงขลา เป็นถ้ำที่เกิดจากการสลักเขาให้เป็นถ้ำ มีการใช้สถานที่ภายในถ้ำเป็นสัดส่วน และพบประติมากรรมสำริดรูปพระอัครมุขจากข้อมูลเบื้องต้น นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า ถ้ำขุดที่เขาคูหานี้สร้างขึ้นเมื่อพุทธศตวรรษที่ 12 – 14 โดยใช้เป็นศาสนสถานในศาสนาฮินดู (ธราพงศ์, 2528; อมรา, 2540)

เจดีย์ทรงลังกาฐานปะการัง ในคาบสมุทรสทิงพระส่วนใหญ่เป็นชุมชนชาวพุทธที่เจริญรุ่งเรืองสูงสุด ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา พบเห็นได้ที่สถูปเจดีย์สำคัญรุ่นแรกๆ ของวัดในคาบสมุทรสทิงพระ อาทิ สถูปเจดีย์ วัดสี่หยัง ต.บ่อตรุ อ.ระโนด จ.สงขลา พระมาลิกเจดีย์ศรีรัตนมหาธาตุ วัดราชประดิษฐ์ (วัดพะโคะ) ต.ชุมพล อ.สทิงพระ จ.สงขลา และที่ก่อด้วยปะการังเกือบทั้งองค์ คือเจดีย์พระมหาธาตุ วัดเจดีย์งาม ต.บ่อตรุ อ.ระโนด จ.สงขลา

อุโบสถ-วิหารแบบโถงหลังคาชั้นเดียว ซึ่งอาจสร้างเป็นรูปแบบของอุโบสถ (โบสถ์) วิหาร รวมถึงศาลาการเปรียญ มีลักษณะแบบอาคารโถงกั้นที่บิณฑบาตตอนหลังสุดเท่านั้น เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปประธานในโบสถ์หรือวิหารไม่สร้างทรงสูงเหมือนโบสถ์หรือวิหารในภาคกลาง กระเบื้องมุงหลังคาและปูพื้นมักใช้กระเบื้องสงขลา ซึ่งช่วยเสริมเอกลักษณ์ของอุโบสถ-วิหาร ให้เป็นแบบของกลุ่มน้ำทะเลสาบมากขึ้น นอกจากนี้หลักการประดับตกแต่งหน้าบ้าน กรอบประตูหน้าต่าง ใช้ศิลปะผสมทั้งไทย ปะปนกันไป ตัวอย่างอุโบสถ-วิหารแบบโถงหลังคาชั้นเดียว และต่อมามีการพัฒนาไปเป็นปิดรอบหมด ได้แก่ วัดบางเขียด วัดโลกราบ วัดหนองหอย วัดม่วงงาม วัดสลักป่าเก่า ใน อ.สิงหนคร จ.สงขลา วัดเพชรมงคล วัดแจ้ง วัดโพธิ์ปฐมาวาส วัดศาลาหัวยางใน อ.เมือง จ.สงขลา และวัดท่านางหอม อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา

เรือนเครื่องผูกและเรือนเครื่องสับ มีเอกลักษณ์ที่สำคัญคือ เรือนเครื่องผูก ใช้วิธีการปลูกโครงสร้างแบบทั้งหมดด้วยเชือกเถาวัลย์ใช้เป็นเรือนพักแบบครั้งคราว ชาวบ้านในพื้นที่เรียก “หนา” (มาจากคำว่า ขน้า) ส่วนเรือนเครื่องสับนั้นพัฒนามาจากเรือนเครื่องผูก แต่มีวิธีการประกอบด้วยการบาก เเจาะ ใส่สลัก จะมีลักษณะเป็นเรือนแบบถาวร

ตึกจีนผสมฝรั่งย่านนครนอก - นครใน เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมที่นิยมสร้างกันในสมัยรัชกาลที่ 4 และที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นตึกจีนผสมฝรั่งที่ถนัดนครนอก - นครใน เขตเทศบาลนครสงขลา เป็นการผสมผสานลักษณะทางสถาปัตยกรรม 3 อย่างเข้าด้วยกัน คือ ไทยพื้นเมืองสงขลา วัฒนธรรมจีนโพ้นทะเล และแบบศิลปกรรมยุคอาณานิคมที่รับอิทธิพลมาจากปิ่น ลิงคโปร์ มะละกา โดยใช้วัสดุท้องถิ่นและวัสดุจากต่างประเทศที่เป็นที่นิยมในสมัยนั้นประกอบกันเข้า

มหาธาตุเจดีย์บางแก้ว ตั้งอยู่ที่วัดเขียนบางแก้ว ต.จองถนน อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง เป็นเจดีย์ก่ออิฐ ฐานแปดเหลี่ยม วัดโดยรอบยาว 16.50 ม. สูงถึงยอด 22 ม. รอบพระมหาธาตุบริเวณฐานมีซุ้มพระพุทธรูปโค้งมน 3 ซุ้ม ภายในมีพระพุทธรูปปูนปั้นปางสมาธิ เหนือซุ้มพระมีเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยม ด้านทิศตะวันออกมีบันไดสู่ฐานทักษิณ เหนือบันไดทำเป็นซุ้มยอดแบบจีน มุมบันไดสองข้างมีซุ้มโค้งแหลม ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นนูนสูงปางสมาธิ นั่งขัดสมาธิเพชรฐานทักษิณและฐานรองรับองค์ระฆังเป็นรูปแปดเหลี่ยม เหนือฐานทักษิณมีเจดีย์ตั้งอยู่ที่มุมทั้งสี่มุม องค์ระฆังเป็นแบบโอคว่ำ ถัดไปเป็นบัลลังก์สี่เหลี่ยมจัตุรัสที่สี่มุมของบัลลังก์มีรูปการปูนปั้นมุมละ 1 ตัว หมายถึงสมณศักดิ์ของคณะสงฆ์ทั้ง 4 ถัดไปเป็นเสาหาญ ระหว่างเสามีพระพุทธรูปสาวกปูนปั้นนูนสูงประจำ 8 ทิศ (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารจดหมายเหตุ วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาชาวบ้าน จังหวัดพัทลุง, 2545ข)

การหล่อพระพุทธรูปทรงเครื่อง เป็นการหล่อพระพุทธรูปที่มีเครื่องประดับ มีขลุ่ย มงกุฎ ซึ่งมีลักษณะคล้ายเทริดของโนราเช่น พระพุทธรูปริดท้ายวัง ต.ชะมวง อ.ควนขนุน จ.พัทลุงและพระพุทธรูปริดคำแค อ.เมือง จ.พัทลุง เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะของศิลปกรรมของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันตก

• **ด้านหัตถกรรมพื้นบ้าน** ในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีเอกลักษณ์ด้านหัตถกรรมทางช่างฝีมือที่สำคัญ ได้แก่

การทอผ้าเกาะยอ เป็นการทอผ้าแบบพื้นเมืองของชาวตำบลเกาะยอ อ.เมือง จ.สงขลา เป็นผ้าที่มีชื่อเสียงมากเพราะมีความประณีตและสีสันลวดลายต่างๆ สวยงาม เริ่มแรกใช้กี่ทอเป็นกึ่งมือ และใช้เครื่องมือแบบที่ชาวบ้านเรียกว่า “ตรน” แทนกระสวย ใช้ฝ้ายจากต้นฝ้ายที่ปลูกกันเอง ย้อมฝ้ายเอง โดยใช้สีที่ได้จากธรรมชาติตามแบบพื้นบ้าน เช่น สีแดงได้มาจากรากข่อยและอิฐ สีทองได้จากแกลง (มะพูด) เป็นต้น ในระยะแรกทอเป็นผ้าพื้นบ้าง ผ้ายดอกลวดลายต่างๆ บ้าง มีชื่อหลายเรียกกันง่ายๆ เช่น ลายไก่เกี่ยม (ชื่อผู้ที่เป็นต้นคิดลาย) ลายดอกขี้ไก่ (ผกากรอง) เป็นต้น และที่มีชื่อเสียงมากก็คือผ้าลายราชวัตร กล่าวกันว่าได้รับพระราชทานจากองค์พระมหากษัตริย์ แต่ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าเป็นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหรือพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในอดีตผ้าทอเกาะยอ ชาวบ้านทอกันเพื่อใช้เอง หรือแลกเปลี่ยนซื้อขายกันเฉพาะในท้องถิ่น จนกระทั่งปี พ.ศ. 2516 สมาคมนักธุรกิจและวิชาชีพแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชินูปถัมภ์ สาขาจังหวัดสงขลา โดยคุณหญิงจันจิตร สุขุม นายกสมาคม ได้เข้ามาส่งเสริมฟื้นฟูการทอผ้าของชาวเกาะยอ และได้เสนอยุทธศาสตร์เข้ามาทดแทนฝ้ายในปัจจุบันมีหลายลวดลายที่นิยมกัน เช่น ลายราชวัตร ลายดอกพิกุล ลายดอกรสสุคนธ์ ลายดอกพยอม ลายดอกกรัก ลายเทพพนม ลายลูกแก้ว ลายหมากรุก ลายกากบาท ลายข้าวหลามตัด เป็นต้น ผ้าทอเกาะยอจึงได้รับความนิยมมากขึ้น และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถทรงสนับสนุนผ้าทอเกาะยอ ทรงฉลองพระองค์ด้วยผ้าทอเกาะยอในบางโอกาส ทำให้พระราชวงศ์ เจ้านายชั้นสูง ข้าราชการ พ่อค้า ประชาชน ตามอย่างพระราชนิยมและให้ความสนใจผ้าทอเกาะยอมากขึ้น (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารจดหมายเหตุ วัฒนธรรม สงขลา, 2545ค)

ผ้าทอเมืองนคร เป็นผ้าทอพื้นเมืองของชาวนครศรีธรรมราช ที่มีชื่อเสียงในอดีต โดยเฉพาะ “ฝ้ายกทอง” มีหลักฐานว่าชาวนครศรีธรรมราชได้แบบอย่างการทอผ้ามาจากชาวมืองไทรบุรี เมื่อคราวที่เมืองไทรบุรีเป็นกบฏ พระยานคร (น้อย) เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ได้ยกกองทัพไปปราบปราม ขากลับได้กวาดต้อนครอบครัวเชลยเข้ามายังเมืองนครศรีธรรมราชเป็นจำนวนมาก ได้พวกช่างมาไว้หลายพวก เช่น ช่างหล่อโลหะ ประสม ช่างทอง ช่างเงิน และช่างทอผ้า สำหรับพวกช่างทอผ้าให้อยู่บริเวณทางด่านตะวันตกของตัวเมือง คือใน ต.มะม่วงสองต้น อ.เมือง และ ต.นาสาร อ.พระพรหม จ.นครศรีธรรมราช ต่อมา ช่างพวกนี้ได้ถ่ายทอด และแลกเปลี่ยนความรู้แก่กันกับช่างพื้นเมืองที่มีอยู่ก่อน ทำให้การทอผ้าในสมัยนั้นพัฒนาขึ้นกว่าสมัยก่อนๆ มาก

จากหลักฐานจดหมายเหตุในสมัยรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ประมาณปี พ.ศ. 2357 ระบุว่าได้มีการผลิตฝ้ายกทองในเมืองนครศรีธรรมราชตั้งแต่สมัยนั้นแล้ว จดหมายเหตุดังกล่าวระบุถึงเพลงกล่อมเด็กที่สื่อให้ทราบว่าได้มีการทอผ้าอย่างเป็นล่ำเป็นสันที่เมืองนครศรีธรรมราช มาเป็นเวลานานแล้ว นอกจากนั้นในหนังสือวรรณคดีไทยเรื่องขุนช้างขุนแผนก็ยังได้กล่าวถึงฝ้ายกนครไว้เช่นเดียวกัน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าในอดีตนครศรีธรรมราชคงมีฝีมือทางการทอผ้ามาก

ฝ้ายกนคร ทอได้หลายชนิด แต่ละชนิดจะยกดอกงดงามอันเป็นแบบฉบับของตนเองอย่างนี้เรียกว่า “ผ้าดา” ซึ่งด้านชายผ้าทอเป็นแถบลายทองลายเงิน การทอผ้าหรือการทอหูกที่เมืองนครศรีธรรมราชแต่เดิมนั้นมีอยู่ในทุกท้องถิ่น แหล่งทอผ้าหรือทอหูกที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดีก็คือ บ้านนาสาร บ้านมะม่วงขาว บ้านมะม่วงสองต้น และในตัวเมือง ในปัจจุบันหาได้ยากขึ้น ที่ยังพอมีอยู่บ้างก็โดยการสนับสนุนส่งเสริมของกรมราชทัณฑ์ และกรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย (วิเชียร, 2542)

กระเบื้องดินเผาเมืองสงขลา เป็นกระเบื้องที่มีชื่อเสียง ได้รับความนิยมน้อย่างกว้างขวางมาเป็นเวลานาน มีรูปแบบและคุณสมบัติเหมาะสมกับสภาพดินฟ้าอากาศของภาคใต้ มีความทนทาน เล่ากันว่า ชาวจีนอพยพเป็นผู้ริเริ่ม ต่อมาคนไทยจึงมีการรับช่วงและได้ขยายการส่งออกได้อย่างกว้างขวาง จนเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในพื้นที่ภาคใต้ กรุงเทพฯ และประเทศมาเลเซียได้ มีความเจริญแพร่หลายมาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แหล่งผลิตบริเวณชายฝั่งทะเลสาบทางทิศตะวันตกของตัวเมืองสงขลา ตั้งแต่บริเวณท่าอิฐ ท่าสะพาน ขึ้นไปจนถึงบริเวณบ้านท่านางหอม ต.น้ำน้อย อ.หาดใหญ่ บริเวณบ้าน โคกเปี้ยว ต.เกาะข่อย อ.เมือง และบ้านบางโหนด ต.คูเต่า อ.หาดใหญ่ ซึ่งทั้งหมดตั้งอยู่ในบริเวณ จ.สงขลา ซึ่งเคยมีเตาเผาอยู่ในบริเวณดังกล่าวไม่น้อยกว่า 200 เตา (สุภาภย์ และสงบ, 2542) แต่ในปัจจุบันมีโรงกระเบื้องแบบดั้งเดิมอยู่เพียงแห่งเดียวคือที่บ้านท่านางหอม อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา

ภาชนะดินเผาสทิงหม้อ เป็นหัตถกรรมสำคัญของชาวบ้านสทิงหม้อ ต.สทิงหม้อ อ.สิงหนคร จ.สงขลา เป็นเครื่องปั้นดินเผาที่ได้รับความนิยมมาเป็นเวลาช้านาน เพราะมีรูปทรงและเนื้อดินดี นำไปใช้และทนทาน มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง การทำหม้อที่นี่ทำมาตั้งแต่บรรพบุรุษหลายชั่วคน จนมีคำกล่าวกันติดปากว่า “ทั้งทำหม้อ เกาะข่อยทำอ่าง บ่อหย่างทำเคย” ที่ผลิตกันมาตั้งแต่ครั้งอดีตมี 7 ประเภทคือ หม้อ เพล้ง หวด (สวด) อ่างหุ้งข้าว ครกตำพริก (ครกดิน) และกระทะ ส่วนที่ผลิตขึ้นในภายหลังคือ กระถาง แจกัน กระปุกออมสิน ภาชนะชุดสำหรับเด็กเล่น ลูกตุ้มถ่วงเล่น ลูกตุ้มถ่วงอวน ที่เขี่ยบุหรี่ และรางขนมครก ส่วนลวดลายที่เกิดจากตีลายด้วยไม้ตีลาย บนภาชนะ 3 ประเภท คือ หม้อ เพล้ง และหวด (สวด) ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของสทิงหม้อโดยเฉพาะ ได้แก่ ลายก้านจากคู่ และลายก้านจากหยักคู่และถี่ ลายนี้นาง ลายก้านแย่ง ลายลูกพริก (ท่าแนะ) ลายลูกแก้ว ลายลูกคลื่น ลายดอกพิกุล เป็นต้น นอกจากลายดีแล้วมีลายชุด-ขีด ลายฉลุ และลายกด เป็นต้น อย่างไรก็ตามในสภาวะการณปัจจุบันการทำเครื่องปั้นดินเผาสทิงหม้อ ต้องประสบปัญหาหลายประการ โดยเฉพาะความเจริญทางเทคโนโลยี ที่นำเอาผลิตภัณฑ์โลหะและพลาสติกเข้ามาแทนที่ ทำให้เครื่องปั้นดินเผาสทิงหม้อ ซึ่งเคยมีบทบาทครอบคลุมภาคใต้ฝั่งตะวันออกของทุกจังหวัด ได้เสื่อมความนิยมลงไปจนผู้ประกอบการเครื่องปั้นดินเผาต้องหันไปประกอบอาชีพอื่น เหลือชาวบ้าน 1 - 3 ครัวเรือนเท่านั้นที่ยังยึดอาชีพนี้อยู่ (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารจดหมายเหตุ, 2545ค)

ผลิตภัณฑ์จากเสื่อกระจูด หัตถกรรมกระจูดนิยมนำกันมากที่ ต.ทะเลน้อยและ ต.พนางดุง อ.ควนขนุน จ.พัทลุง โดยทั่วไปจะรู้จักในนามการสานเสื่อกระจูดบ้านทะเลน้อย แต่เดิมมีการสานเสื่อกระจูดเพียงอย่างเดียว แต่ในปัจจุบันมีการรวมตัวของประชาชนในท้องถิ่น และมีการประดิษฐ์คิดค้นด้วยการนำเสื่อกระจูดไปดัดแปลงเป็นรูปแบบเพื่อประโยชน์ใช้สอยอย่างอื่นที่หลากหลาย เช่น หมวก กระเป๋า และของที่ระลึกต่างๆ เป็นต้น และสามารถมีรายได้ให้แก่ผู้ประกอบการเป็นอย่างดี

หัตถกรรมกะลามะพร้าว การผลิตหัตถกรรมจากกะลามะพร้าวในจังหวัดพัทลุงที่เป็นการผลิตเพื่อขายอย่างเป็นล่ำเป็นสันเกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2525 โดยการริเริ่มของ นายปลื้ม ชูคง ชาวบ้านคอกวัว ต.ชัยบุรี อ.เมือง จ.พัทลุง โดยเริ่มสร้างงานผลิตภัณฑ์จากกะลามะพร้าวภายในครอบครัว ซึ่งสามารถจำหน่ายเป็นสินค้าและสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัวเป็นอย่างดี ต่อมาได้ชักชวนให้ประชาชนในหมู่บ้านได้หันมาประกอบอาชีพนี้ด้วย ใน ปี พ.ศ. 2546 มีเพื่อนบ้านประกอบอาชีพหัตถกรรมจากกะลามะพร้าวเป็นอาชีพเสริมถึง 450 คน กระจายอยู่ใน 12 หมู่บ้าน ของ ต.ชัยบุรี อ.เมือง จ.พัทลุง มีการส่งไปจำหน่ายทั้งในและต่างประเทศ

การแกะรูปหนังตะลุง เป็นหัตถกรรมพื้นบ้านประเภทหนึ่ง นิยมแกะกันด้วยหนังวัว ควาย แต่เดิมที่แกะด้วยหนังเสือ กวาง และกระเจงก๊มี ในจังหวัดพัทลุงมีนายช่างแกะรูปหนังตะลุงอยู่ในหลายอำเภอ ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดคือ นายอิม จันทรชุม ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ อ.บางแก้ว จ.พัทลุง และใน จ. สงขลามีนายช่างแกะรูปหนังตะลุงอยู่ที่ อ.ควนเนียง หัตถกรรมแกะรูปหนังตะลุงเป็นงานสร้างสรรค์ทางศิลปะที่มีความประณีตสวยงาม เป็นที่นิยมและต้องการของคนทั่วไป

(4) **เอกลักษณ์ด้านการละเล่นพื้นบ้าน** เป็นผลผลิตทางด้านวัฒนธรรมของกลุ่มชนเช่นเดียวกับ วัฒนธรรมด้านอื่นๆ ที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของตนเองและสังคม การละเล่นพื้นบ้าน ในบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาโดยสังเขปมีดังนี้:

- **การละเล่นพื้นบ้านของเด็ก** เป็นกิจกรรมต่างๆ ที่เด็กได้แสดงออกเพื่อเป็นเครื่องสนองความอยากรู้อยากเห็น ให้โอกาสได้ไต่จินตนาการ ความคิดสร้างสรรค์ เสริมสร้างความสามารถและพัฒนาการทั้งทางร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ และสังคม อาทิ การเล่นวันดูส้ม เล่นหมาชิงเสา เสือกินวัว การเล่นซ่อนหา เล่นหมากขุม เป็นต้น

- **การละเล่นพื้นบ้านของผู้ใหญ่** จะมีลักษณะเฉพาะถิ่นและลักษณะร่วมกับคนไทย กลุ่มอื่นในภาคใต้ อาจจะแบ่งได้เป็น 4 ประเภทคือ

กีฬาพื้นบ้าน ได้แก่ ชนไก่ ชนวัว กัดปลา ว่าว สะบ้า ซัดตัม แข่งโปง

ดนตรีพื้นบ้าน ได้แก่ โคน กะลอล

เพลงพื้นบ้าน ได้แก่ เพลงกล่อมเด็ก เพลงปลอบเด็ก และเพลงประกอบการละเล่นของเด็ก

การแสดงพื้นบ้าน ที่มีชื่อเสียงและนิยมเล่นกันมาก ได้แก่ หนังตะลุง โนรา ลิเกป่า ลีละ และลิเกมหาชาติทรงเครื่อง

(5) **เอกลักษณ์ด้านภาษาและวรรณกรรม** ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามีภาษาถิ่นและวรรณกรรมท้องถิ่นที่เป็นลักษณะโดดเด่น ที่ประชาชนแถบนี้ใช้ในการสื่อสาร ถ่ายทอดเรื่องราวต่างๆ ความนึกคิด ความปรารถนาและความรู้สึกระหว่างกัน เป็นสิ่งแสดงออกถึงภูมิปัญญา อารยธรรม เอกลักษณ์ และเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวกลุ่มไว้ด้วยกัน ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามีผู้คนหลายวัฒนธรรมอยู่ร่วมกัน ดังนั้น จึงมีภาษาและวรรณกรรมที่หลากหลาย ปรากฏอยู่ในรูปของจารึก ภาษาถิ่น คำาน คำา วรรณกรรมพื้นบ้าน ทั้งที่เป็นวรรณกรรมมุขปาฐะและวรรณกรรมลายลักษณ์ สิ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีลักษณะเฉพาะถิ่น ซึ่งจะกล่าวถึงพอสังเขป ดังนี้:

- **ภาษาถิ่น** โดยทั่วไป ผู้ที่อาศัยอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาใช้ภาษาถิ่นในชีวิตประจำวันซึ่งมีลักษณะบางประการที่แตกต่างจากภาษาไทยกลาง โดยเฉพาะเสียงวรรณยุกต์และสำเนียงในการพูด นอกจากนั้นแล้วยังมีคำที่ใช้เฉพาะถิ่น และคำที่ได้อิทธิพลจากภาษาอื่น

- **จารึก** เป็นบันทึกลายลักษณ์อักษรวิสดูถาวร เช่น ศิลา แผ่นโลหะ แผ่นอิฐ เป็นต้น จารึกจึงเป็นกุญแจสำคัญที่ไขไปสู่ความกระจ่างของประวัติศาสตร์ ทั้งยังเป็นสิ่งยืนยันความสำคัญในอดีตของชุมชนจารึกในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาที่สำคัญ เช่น จารึกสุสานสุลต่านสุลัยมาน จารึกถ้ำเขาจังโหลน ศิลาจารึกสำโรง และอุโบสถวัดสุนทรवास เป็นต้น

- **ตำนาน** เป็นเรื่องราวที่มีการบอกเล่าต่อๆ กันมา และรวบรวม เรียบเรียงขึ้นเป็นลายลักษณ์อักษรไม่ว่าจะเป็นตำนานหรือนิทานอธิบายสถานที่ เช่น นิทานเรื่องเกาะหนู เกาะแมว ห้วยนางแรง เขาปู่เขาย่า เขากทะเลดู นางสิบสอง เชื้อขุนทา (ขุนศรีศรัทธา ครูดั้นของโนรา) ประวัติความเป็นมาของเมือง ปุชนิยัตถุบุคคลสำคัญ เช่น ตำนานนางเลื่อมขาว ตำนานโนรา ตำนานสิทธิเรือรี เป็นต้น

- **วรรณกรรมท้องถิ่นหรือวรรณกรรมพื้นบ้าน** เป็นมรดกทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง ที่สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้น ทั้งนี้เพราะวรรณกรรมเป็นเครื่องแสดงออกของสังคม วรรณกรรมชี้ให้เห็นถึงสังคมทั้งในมิติกว้างและมิติลึก แสดงให้เห็นถึงชีวิตในแง่มุมต่างๆ รวมถึงความเจริญของสังคมหรือชาติบ้านเมือง วรรณกรรมบันทึกแนวคิด สภาพความเป็นอยู่ จารีตประเพณี ความเชื่อ ค่านิยมต่างๆ ตลอดจนความต้องการของสังคมไว้เป็นหลักฐาน ขณะเดียวกัน สังคมก็เป็นบ่อเกิดแห่งวรรณกรรม เงื่อนไขและปัจจัยต่างๆ ของสังคมจึงส่งผลถึงรูปและเนื้อหาของวรรณกรรม วรรณกรรมท้องถิ่นหรือวรรณกรรมพื้นบ้านแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะคือวรรณกรรมมุขปาฐะและวรรณกรรมลายลักษณ์

- **วรรณกรรมมุขปาฐะ** หมายถึง เรื่องราวหรือคติชนวิทยาประเภทที่ใช้ถ้อยคำ ซึ่งถ่ายทอดด้วยวิธีการบอกเล่าสืบต่อกันมา ไม่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรในชั้นแรก เช่น เพลงบอก เพลงประกอบการละเล่นของเด็ก เพลงกล่อมเด็ก ภาษิตสำนวน คำพังเพย ปริศนาคำทาย และนิทานชาวบ้าน เป็นต้น วรรณกรรมลายลักษณ์ เป็นวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ที่เป็นตัวเขียน ด้วยการใช้อักษรไทยหรืออักษรขอม “จาร” ลงในใบลานหรือบันทึกลงในสมุดข่อย ซึ่งชาวภาคใต้เรียกว่า “บุด” มี 2 ประเภท คือ บุดคำ และบุดขาว บุดคำเป็นหนังสือที่บันทึกด้วยอักษรสีขาว สิริง (เหลือง) สีทอง ลงบนกระดาษสีดำ ส่วนบุดขาว เป็นการบันทึกด้วยอักษรสีดำหรือน้ำตาลลงบนกระดาษสีขาว หนังสือบุดเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า หนังสือเพลง วรรณกรรมท้องถิ่นประเภทลายลักษณ์จำแนกตามประเภทลักษณะของเนื้อหาได้คือ วรรณกรรมประเภทศาสนา นิทาน ตำนาน กฎหมาย ความเชื่อ ภาษิต และคำสอน และเบ็ดเตล็ด

1.3.2 การประเมินสภาพของศิลปวัฒนธรรม

ศิลปวัฒนธรรมบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ส่วนใหญ่เป็นไปตามปัจจัยจากสภาพทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ และอิทธิพลจากภายนอกผสมผสานเข้าด้วยกัน ทำให้เกิดศิลปวัฒนธรรมหลายแขนงหรือสาขาต่างๆ มากมาย ซึ่งล้วนแต่เป็นสิ่งที่ตอบสนองความต้องการพื้นฐานของผู้คนในบริเวณนี้ ทั้งตอบสนองในด้านจิตใจ และทางด้านกายภาพ แม้ว่าศิลปวัฒนธรรมบริเวณนี้จะเจริญรุ่งเรืองมาช้านาน แต่การศึกษาค้นคว้าทำวิจัยเพื่อให้ได้สารัตถะที่แท้จริงยังมีน้อย ตลอดจนการอนุรักษ์ พื้นฟูบูรณะ เพื่อใช้ประโยชน์หรือเพื่อพัฒนาไปสู่ระบบสากล พบว่ายังมีอยู่น้อยมาก จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนต้องให้ความสำคัญต่อการพัฒนาทางด้านศิลปวัฒนธรรมบนพื้นฐานการตอบสนองต่อความต้องการ และการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น เพื่อเป็นการบริหารจัดการความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นในชุมชนให้หมดไป ซึ่งต้องอาศัยวัฒนธรรมดั้งเดิมที่สั่งสมซับซ้อนฝังรากลึกในจิตใจของผู้คนในแถบนี้ เช่น ระบบการผูกคอง ผูกเกลอ การลงแขก ออกปากกินวาน เป็นต้น วัฒนธรรมเหล่านี้มีความเข้มแข็งในตนเองและเป็นสิ่งที่เอื้อประโยชน์ต่อการปกครอง และพัฒนาชุมชนอย่างแท้จริง

1.3.3 สาเหตุและความเปลี่ยนแปลงของศิลปวัฒนธรรม

สาเหตุและความเปลี่ยนแปลงของศิลปวัฒนธรรมบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มาจากสาเหตุหลายประการที่สำคัญ กล่าวคือ

(1) **นโยบายของรัฐกับการพัฒนาอุตสาหกรรมของประเทศ** ด้วยการกำหนดไว้อย่างชัดเจนในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จากแผนพัฒนาฉบับที่ 1 – 8 สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ช่วง ช่วงแรกแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 – 4 (ปี พ.ศ. 2504 – 2524) การพัฒนาอุตสาหกรรมของประเทศยังกระจุกตัวอยู่บริเวณกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียงยังไม่กระจายไปสู่ส่วนภูมิภาค ถึงแม้รัฐบาลจะมีนโยบายกระจายอุตสาหกรรมไปสู่ส่วนภูมิภาคให้มากขึ้น นโยบายของรัฐบาลในช่วงแรกได้ส่งผลต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมในบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาไม่มากนัก แต่ก็ได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนปัจจัยพื้นฐานทางด้านอุตสาหกรรมมากพอสมควร เช่น การสร้างถนน ไฟฟ้า ประปา มีการก่อสร้างสะพานดินสุสานนท์ เพื่อการคมนาคมทางชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของภาคใต้ได้สะดวกและคล่องตัวมากขึ้น ในช่วงที่ 2 ของการพัฒนาอุตสาหกรรมตามแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 – 8 (ปี พ.ศ. 2525 – 2544) โรงงานอุตสาหกรรมในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเกิดขึ้นจำนวนมาก โดยเฉพาะใน จ. สงขลา บริเวณ อ.เมืองสงขลา อ.หาดใหญ่ อ.รัตภูมิ อ.จะนะ และ อ.สะเดา จะเป็นโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ที่ต่อเนื่องจากภาคเกษตรกรรมจำพวกสัตว์น้ำและยางพารา ประเภทของอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ ได้แก่ อาหารทะเลกระป๋อง อาหารทะเลแช่แข็งและห้องเย็น ปลาป่นและผลิตภัณฑ์อาหารสัตว์ ยางแผ่นรมควัน ผลิตน้ำยางข้น ถูมือยาง ผลิตเฟอร์นิเจอร์และชิ้นส่วนเฟอร์นิเจอร์จากไม้ยางพารา และผลิตแผ่นปาร์ติเคิลบอร์ด จากไม้อัดประสานจากยางพารา จากข้อมูลของสำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดสงขลา ปี พ.ศ. 2547 พบว่ามีผู้ใช้แรงงานทำงานอยู่ในภาคอุตสาหกรรม ประมาณ 73,000 คน เงินทุน 35.5 ล้านบาท มีการเคลื่อนย้ายแรงงานจากเกษตรกรรมเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมจำนวนมากขึ้นทั้งใน จ.สงขลา จ.พัทลุง และ จ.นครศรีธรรมราช

การเกิดขึ้นของโรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตที่ดำรงอยู่เดิมหลายประการ เช่น ผู้ที่ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมมีอาการเจ็บป่วยขึ้นบ่อยครั้ง พบมากในอาการปวดศีรษะ ไข้หวัด และอาการแพ้ต่างๆ ความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและเพื่อนบ้านมีน้อยลงและการเข้าร่วมกับประเพณีท้องถิ่นที่มีอยู่เดิมน้อยลง เป็นต้น

(2) **ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี** ทำให้มีการพึ่งพาธรรมชาติน้อยลง ส่งผลให้ความเข้มแข็งในจิตวิญญาณที่มนุษย์ให้กับธรรมชาติน้อยลงไปด้วย รถไถนาที่เป็นรถแทรกเตอร์ขนาดใหญ่สามารถไถนาได้วันละหลายสิบไร่ กรมส่งเสริมการเกษตรก็มีความสามารถปรับปรุงพันธุ์ข้าวให้ดีขึ้น ในท้องตลาดมียาปราบศัตรูพืชที่หลากหลาย มีปุ๋ยวิทยาศาสตร์ที่มีคุณภาพ มีเครื่องจักรที่สามารถเกี่ยวข้าวได้วันละหลายสิบเกวียนหรือเครื่องเลื่อยมือสามารถตัดต้นไม้ขนาดใหญ่เพื่อปรับพื้นที่ในการเพาะปลูกได้วันละหลายสิบต้น ความสามารถในการทำงานของเทคโนโลยีสมัยดังกล่าว ได้ทำให้ระบบความเชื่อที่มีอยู่เดิมมีความสำคัญลดน้อยลง

(3) สังคมและวัฒนธรรมภายนอกได้เข้ามามีบทบาทต่อวิถีชีวิตของชุมชน เนื่องจากปัจจุบันชุมชนมีการติดต่อสื่อสารหรือรับข้อมูลข่าวสารจากภายนอกได้มากขึ้น ซึ่งเป็นส่วนที่เข้ามามีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงวิถีคิดและพฤติกรรมของผู้คน ตลอดจนถึงศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น

1.4 ข้อมูลพื้นฐานและการเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาชาวบ้าน

1.4.1 บ่อบ่มเพาะภูมิปัญญาชาวบ้านลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง วิธีการจัดการ วิธีการชี้นำ และการริเริ่มเสริมต่อของนักปราชญ์ในท้องถิ่นของแต่ละกลุ่มชน ภูมิปัญญาชาวบ้านล้วนสั่งสมงอกงามขึ้นจากความรอบรู้ ประสบการณ์ ผนวกกับญาณทัศนะ (ความเลียบคมในการหยั่งเห็นที่ลุ่มลึกกว่าวิสัยทัศน์) ภูมิปัญญาชาวบ้านบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีบริบทสำคัญที่เป็นบ่อบ่มเพาะอย่างน้อย 4 ประการ ได้แก่ สภาพะธรรมชาติ ภาวะสร้างสรรค์ คติความเชื่อเกี่ยวกับโลก และจักรวาล และคติความเชื่อและความศรัทธาอันเนื่องมาจากศาสนา” (สุริวงค์, 2540) ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

(1) **สภาพะธรรมชาติ** หมายถึง สภาพแวดล้อมที่เป็นและที่มีอยู่ และที่เปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติ ได้แก่ สภาพทางภูมิศาสตร์ ภูมิอากาศ ทรัพยากรธรรมชาติ และสภาพแวดล้อม เมื่อรวมกันเป็นระบบนิเวศของสังคมรวมถึงสภาวะการณ์หรือเหตุการณ์ที่เป็นไปตามธรรมชาติที่กลุ่มชนบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาต้องประสบ ซึ่งส่งผลต่อการพัฒนาภูมิปัญญา เนื่องจากชาวนาบ้านนิยมเลือกที่ตั้งบ้านเรือนตามคติที่ว่า “ແ່ບໍ່ ແຕ່ທ່າ ແຕ່ນ້ຳ ແຕ່ວັດ” คือต้องเป็นสถานที่ที่ใกล้แหล่งน้ำจืดเพื่อให้อุปโภคบริโภค (ແ່ບໍ່) ต้องใกล้ทำน้ํາ คือ ลำน้ำลำคลอง หรือริมฝั่งทะเล เพื่อสะดวกในการสัญจรและใช้แหล่งน้ำทำกิน (ແຕ່ທ່າ) ต้องใกล้น้ำเพื่อประกอบอาชีพการเกษตรกรรม (ແຕ່ນ້ຳ) และใกล้วัดเพื่อสะดวกในการทำบุญและอยู่ใกล้ศาสนา (ແຕ່ວັດ) จึงพบว่าชุมชนบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเป็นไปตามคติดังกล่าว เช่น ชุมชนโบราณบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ จ.สงขลา ซึ่งเป็นที่ตั้งของ อ.ระโนด อ.กระแสสินธุ์ อ.สทิงพระ และ อ.สิงหนคร จ.สงขลา ชุมชนโบราณทางฝั่งตะวันตกของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ซึ่งเป็นที่ตั้งของ อ.ปากพะยูน อ.เมือง อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง เป็นต้น ชุมชนเหล่านี้ล้วนมีลักษณะແ່ບໍ່ ແຕ່ທ່າ ແຕ່ນ້ຳ ແຕ່ວັດ

สภาวะภูมิอากาศ บริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือและลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ มีผลต่อการบ่มเพาะภูมิปัญญา เช่น การเข้าใจสภาวะของฤดูกาล บริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือและมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ การแปรปรวนของดินฟ้าอากาศได้สร้างภูมิปัญญาและคติทางสถาปัตยกรรม การปลูกบ้านที่เหมาะสมกับท้องถิ่น และการมีคตินิยมปลูกเรือนขวางตะวัน เพราะจะขวางทางลม ทรงหลังคาจั่วเพื่อให้ฝ้าฝนไหลเร็ว ระหว่างพื้นบ้านกับพื้นระเบียง และระหว่างแนวฝ้ากับหลังคานิยมให้มี “ร่องแมว” และ “ร่องลม” เพื่อช่วยให้ลมลอดผ่านและระบายความร้อน ซึ่งถือเป็นภูมิปัญญาที่ปรากฏในงานสถาปัตยกรรม เป็นต้น

จากสภาวะภูมิอากาศที่มีฝนชุก อากาศชุ่มชื้น ทำให้ภาคใต้และพื้นที่ตั้งชุมชนบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติอันเกื้อกูลต่อวัฒนธรรมการอุปโภคและบริโภค เมื่อได้เหลือกินเหลือใช้ จึงทำให้เกิดการเรียนรู้ในการจัดการเป็นภูมิปัญญาในการถนอมอาหาร เพื่อไว้กินไว้ใช้ในเวลาที่ขาดแคลน เช่น การตากแห้ง การคองหรือการหมัก การเชื่อมด้วยน้ำตาล การกวน เป็นต้น ผลิตภัณฑ์เด่นของพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบมี เช่น กุ้งส้ม ปลาเค็ม ปลาแห้ง จิ้งจก ปูเค็ม หนู แป้งแดง ปลาข่าง ผักเสี้ยนคอง สะตอคอง เป็นต้น

(2) **ภาวะสร้างสรรค์** หมายถึง สิ่งที่บรรพชนและกลุ่มชนบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลากระทำขึ้น หรือเป็นกลไก เงื่อนไขให้เกิดขึ้น เพื่อกำกับควบคุมธรรมชาติและผู้คน เพื่อนำส่วนที่เป็นปัจจัยมาใช้ประโยชน์ หรือเพื่อชนะข้อจำกัดต่างๆ ที่ต้องเผชิญ สิ่งเหล่านี้คือยา สิ่งสมจนตกลึกเป็นโลกทัศน์ เป็นเครื่องชี้นำวิถีคิด และพฤติกรรมร่วม เกิดเป็นรูปแบบ และสมาชิกส่วนใหญ่ของกลุ่มชนพากันคิดยึดอย่างกว้างขวางและเหนียวแน่น

ภูมิปัญญาในการจัดการ การสร้างสรรค์ของคนรุ่นก่อนๆ ได้กลายเป็นบ่อบ่มเพาะให้ความรู้และประสบการณ์แก่คนรุ่นต่อๆ มา จนเกิดการแตกต่อแต่งเติม ตกทอด สืบเนื่องมาเรื่อยๆ เช่น ภูมิปัญญาของแต่ละอาชีพ ช่างตีเหล็กรู้ว่า ถ่านไม้เคี่ยมเผาเหล็กดีกว่าถ่านไม้อื่นๆ ผู้ทำอาชีพตาลโตนด รู้ว่าการนำสะเก็ดไม้เคี่ยมใส่ในกระบอกตาลให้พอเหมาะ ความฝาดของเนื้อไม้ชนิดนี้จะช่วยให้ตาลสดได้นานขึ้น เป็นต้น

ภูมิปัญญาในการสร้างขยายและพิทักษ์ฐานอำนาจของบรรพชนบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เน้นทางด้านผูกญาติ ผูกมิตร เพื่อผนึกกำลังเพิ่ม เพิ่มแรงงานตามวัฒนธรรมสังคมพึ่งพาและสังคมเกษตรกรรม เพื่อร่วมพิทักษ์รักษาชีวิตทรัพย์สิน ศักดิ์ศรี และอำนาจของกันและกัน เช่น ประเพณีการ “ผูกคอง” และ “เกลอย่าน พัทลุง” ตลอดจนประเพณีการรำโนราโรงครู ที่เรียกว่า “ตายาย่าน” ที่ทำคุระ อ.สทิงพระ จ.สงขลา ตลอดจน การพึ่งพาของกลุ่มสังคมเกษตรกรรมเป็นการพึ่งแรงงานกัน เรียกว่า “แชร์แรงงาน” ทั้งหมดเป็นภูมิปัญญาในการจัดสรรในการอยู่ร่วมกันของสังคมชุมชน เป็นต้น

(3) **คติความเชื่อเกี่ยวกับโลกและจักรวาล** หมายถึง ทุกสิ่งที่เป็นระบบความเชื่อและตัวความเชื่อที่เป็น คติสืบต่อกันมา เกี่ยวกับการเกิดขึ้น องค์ประกอบ การดำรงอยู่ และพลังอำนาจในโลกและจักรวาลที่มนุษย์ได้รับ ผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น คติความเชื่อที่ว่าโลกประกอบด้วยธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ คติความเชื่อ เรื่องอำนาจของดวงดาวที่มีต่อ ดวงชะตา หรือดวงเมือง เป็นต้น

ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการอยู่ร่วมกันไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ ต้นไม้ ถ้าปรับธาตุให้เกื้อกูลแก่กัน ก็จะอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข ให้ลูกแก่กัน เช่น หญิงธาตุน้ำแต่งงานกับชายธาตุไฟก็จะช่วยพยุงต่อกัน การทำสวนผสมผสานโดยปลูกพืชธาตุไฟ เช่น พุริณ ไร่ไถ่กับพืชธาตุน้ำ เช่น มังคุด ก็จะเอื้อประโยชน์ต่อกันมากกว่า จะเป็นโทษแก่กัน ภูมิปัญญาเหล่านี้ก่อให้เกิดวัฒนธรรมการรู้ถ้อยรู้แท้ รู้จักประสานประโยชน์ และก่อให้เกิดความรอบคอบถี่ถ้วน ในการคิดและการกระทำทั้งปวง ดังกรณี หรน หมัดหลี่ ผู้มีภูมิปัญญาการจัดการปลูกพืชเกษตรธาตุ 4 หลุมเดียว 4 ต้น ที่ ต.เขาพระ อ.รัตภูมิ จ.สงขลา ภูมิปัญญาในการรักษาโรคโดยการกินอาหารตามธาตุ กินพืชผักตามฤดูกาลเพื่อช่วยธาตุ “ล้างเนื้อชอบล้างยา”

ภูมิปัญญาที่แตกต่างจากคติความเชื่อเกี่ยวกับโลกและจักรวาล ได้แตกแขนงเป็นภูมิปัญญาย่อยๆ นานาประการ เช่น การเดินเรือที่เสี่ยงอันตรายโคดเคี้ยวกลางคลื่นลมก็ได้พึ่ง “แม่ย่านางเรือ” เป็นเครื่องบำรุงขวัญ ไม่ประมาท คติเรื่อง “ขวัญข้าว” ช่วยให้เกิดเห็นคุณค่าประหยัคความละเอียดถี่ถ้วน ฝึกกิริยามารยาท เช่น ห้ามคำข้าวให้สากระเทกครก ทำให้ข้าวหกละเป็นขวัญข้าว ห้ามกินข้าวเหลือแล้วเททิ้งจะเป็นขวัญข้าว ห้ามพูดหยาบคายขณะกินข้าวจะเป็นขวัญข้าว ใครพูดจากระทำ “ผิดเรต ผิดรอย” ถือกันว่าทำให้กระเทบ “ขวัญข้าวขวัญน้ำ” จะทำให้ข้าวหน้าน้อยใจจะทำมาหากินยาก ตกอับฝืดเคือง เป็นต้น ภูมิปัญญาเหล่านี้ได้กลายเป็นเครื่องอบรมบ่มเพาะ ก่อให้เกิดจริยธรรม ความเชื่อ ประเพณี และคติทางโลกน่านับการ

(4) **คติความเชื่อและความศรัทธาอันเนื่องมาจากศาสนา** ทุกศาสนามีผลต่อการบ่มเพาะภูมิปัญญา ชุมชนบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาส่วนใหญ่นับถือศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธ และศาสนาอิสลาม ศาสนิกชนของศาสนาใดก็มักจะถูกบ่มเพาะด้วยหลักการของศาสนานั้นๆ โดยเฉพาะชุมชนพื้นที่รอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ถูกบ่มเพาะด้วยคำสอนของศาสนาพุทธ อิสลาม และความคิดของชาวไทยเชื้อสายจีน เป็นชุมชนที่มีลักษณะของการผสมผสานเกิดประเพณี พิธีกรรมการเซ่นไหว้ของแต่ละศาสนา ที่ส่งผลต่อการเข้าร่วมกิจกรรม และการผลิตอาหารคาวหวานอันเนื่องในพิธีกรรมเหล่านั้น ที่เป็นแนวปฏิบัติสืบต่อกันมา

1.4.2 ภูมิปัญญาชาวบ้านในบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

ภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่สำคัญในบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีดังนี้

(1) **ภูมิปัญญาด้านการทำมาหากินหรือการประกอบอาชีพ** ความรู้ทางด้านการประกอบอาชีพของชาวบ้านลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมเป็นอย่างดี เนื่องจากสิ่งแวดล้อมเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อระบบความคิด เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมให้มีการสร้างสรรค์ความรู้ขึ้นเพื่อการแก้ปัญหา จึงเกิดความคิดในการประดิษฐ์คิดค้นเลือกใช้เครื่องมือในการประกอบอาชีพที่สำคัญดังนี้ (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารจดหมายเหตุ วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาชาวบ้าน จังหวัดนครศรีธรรมราช, 2545ก)

- **การทำนา** เป็นอาชีพหลักที่มีความสำคัญยิ่งต่อชาวบ้านแถบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาที่มีการทำสืบต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ที่ประกอบด้วยที่ราบลุ่มกว้างขวางมีลำคลองและทะเลสาบไหลผ่านเป็นปัจจัยหลักที่เอื้ออำนวยต่อการทำนา โดยเฉพาะจังหวัดพัทลุง ที่ประกอบไปด้วยพื้นที่ราบลุ่มเป็นส่วนใหญ่ จึงมีการประกอบอาชีพทำนามากที่สุด รองลงมาคือนครศรีธรรมราชและสงขลา ตามลำดับ มรดกทางภูมิปัญญาชาวบ้านที่ใช้ในการทำนา คือเครื่องมือเครื่องใช้เพื่ออำนวยความสะดวกในการใช้งาน แบ่งได้เป็นหลายประเภทดังนี้

- **แคะ** หรือเครื่องมือเก็บข้าว ชาวบ้านบางท้องถิ่นเรียกว่า “มัน” ตาแคะ หรือคมแคะ ทำจากเหล็ก ส่วนกระดานแคะทำจากไม้เนื้อแข็ง เวลาใช้จะเอาแคะใส่เข้าไปประหว่งนิ้วกลางกับนิ้วนาง ใช้นิ้วชี้กับนิ้วหัวแม่มือจับรวงข้าวมาทาบกับคมแคะ จะตัดได้รวงข้าวที่ละรวงตามต้องการ

- **กระด้ง** เป็นภาชนะจักสานลักษณะแบน มีหลายชนิด นิยมใช้ในการผัดร่อนข้าว ทำจากไม้ไผ่และหวาย กระด้งมี 2 ลักษณะคือ “ด้งมอน” มีลักษณะเป็นรูปกลมรีเหมือนรูปไข่ และ “ด้งฝัด” มีลักษณะเป็นรูปรีปลายมนแหลม

- **ครกถีบหรือครกเหยียบ** เป็นเครื่องมือตำข้าวที่ชาวบ้านนิยมใช้กัน เพราะประหยัดแรงงานกว่าตำด้วยไม้ตะลุมพุก วิธีใช้ เอาข้าวเปลือกที่ตากแดดแล้วใส่ลงในครกถีบ ใช้เท้าเหยียบคันโยก และยกเท้าออก เคียงครกถีบจะลงไปกระทบข้าว ตำไปเรื่อยๆ จนได้ข้าวสารตามต้องการ

ในอดีต ชาวบ้านใช้สัตว์ในการไถนา โดยใช้วัวคู่ เริ่มตั้งแต่ไถคราด ปักดำ จนถึงเวลาเก็บเกี่ยว และการลำเลียงข้าวมาเก็บไว้ที่ลอมข้าวหรือฉางข้าง นำข้าวไปนวด และตำข้าว แล้วนำมาหุงหรือแปรสภาพเป็นแป้งเพื่อทำประโยชน์อย่างอื่น ชาวบ้านจึงให้ความสำคัญต่อข้าวที่ทำให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ ทำให้เกิดความเชื่อเกี่ยวกับข้าวว่าเป็นธัญญาหารที่มีพระคุณต่อมนุษย์ อีกทั้งยังแสดงถึงการเคารพบูชาข้าว ด้วยพิธีกรรมต่างๆ

เช่น การทำขวัญข้าว การบูชาแม่โพสพ พิธีการทำบุญกองข้าวเลี้ยง (คือการนำข้าวเปลือกมาถวายวัด) เป็นต้น การแสดงออกดังกล่าว นอกจากจะเป็นการเคารพต่อพืชที่มีคุณค่าแล้ว ยังเป็นการสร้างความสามัคคีร่วมแรงร่วมใจกัน ก่อให้เกิดความสัมพันธ์อันดีต่อกัน เป็นพลังที่ทำให้สังคมเข้มแข็งอีกด้วย

- **การทำสวน** นอกเหนือจากการทำนาแล้ว ชาวบ้านยังมีการทำสวนผลไม้ที่อาศัยการพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก โดยการทำสวนแบบผสมผสาน หรือ “สวนสมรม” การทำสวนดังกล่าวนี้จะประกอบด้วย ผลไม้หลัก 2 - 3 ชนิด เช่น จำปาตะ พุเรียน ละมุด ซึ่งเป็นผลไม้พันธุ์พื้นเมืองที่มีมานานแล้ว จากนั้นก็ปลูกพืชอื่นๆ เข้าเสริมในพื้นที่ว่างของสวน เช่น ลางสาด มะละกอ กล้วย ส้มโอ เป็นต้น การทำสวนลักษณะนี้ทำให้ชาวบ้านที่ปลูกมีการดูแลพืชพันธุ์ในสวนอย่างสม่ำเสมอตามฤดูกาลที่ผลไม้แต่ละชนิดให้ผลผลิต อีกทั้งยังเป็นการรักษาดินมิให้เสื่อมสภาพจากการปลูกพืชชนิดเดียวอีกด้วย ซึ่งแตกต่างจากการทำสวนแผนใหม่ที่เน้นการปลูกพืชชนิดเดียว และต้องมีการดูแลทุกขั้นตอน

- **การทำไร่** ชาวบ้านมีการทำไร่สองลักษณะ คือ การทำไร่ที่ปลูกพืชชนิดเดียวบนที่ดินว่างซึ่งไม่มีพืชชนิดใดๆ ปลูกอยู่เลย เช่น การทำไร่มัน ไร่พริก ไร่ฮ้อย เป็นต้น กับอีกลักษณะหนึ่งคือการทำไร่ในขณะที่พืชหลัก เช่น พุเรียน เงาะ ขางพารา เป็นต้น ยังไม่ให้ผลผลิต ชาวบ้านจะนำพืช เช่น ถั่ว มะเขือ สับปะรด หรือพืชชนิดอื่น มาปลูกลงในพื้นที่ว่างระหว่างแถวของพืชสวนเหล่านั้น ทำให้ชาวบ้านสามารถใช้พื้นที่ของตนในการปลูกพืชให้ได้ประโยชน์สูงสุดในขณะที่พืชหลักยังไม่ให้ผลผลิต

- **การประมง** ชุมชนจะมีการตั้งถิ่นฐานที่แตกต่างกันตามสภาพภูมิศาสตร์ เช่น ชายทะเล ที่ราบริมทะเลสาบ เนื่องจากบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามีสภาพพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรแหล่งน้ำ ซึ่งได้แก่ทะเลสาบสงขลาอันอุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์น้ำนานาชนิด ดังนั้น การที่จะได้มาซึ่งสัตว์น้ำต่างๆ นั้น ชาวบ้านจึงต้องมีความรู้ในการเรียนรู้ธรรมชาติของสัตว์น้ำอย่างเข้าใจ จึงก่อให้เกิดอาชีพประมงซึ่งปรากฏอยู่ทั่วไปรอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ในการจับสัตว์น้ำ ชาวบ้านได้ประดิษฐ์เครื่องมือต่างๆ ที่ใช้จับสัตว์น้ำ เช่น ขนาง โม่ระระ อวน โพงพาง แคน พุน ฦวก เบ็ด สวิง ลัน ไซ สุ่ม ฯลฯ โดยใช้วัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น ได้แก่ ไม้ไผ่ หวาย เป็นต้น อีกสิ่งหนึ่งที่มีความสำคัญในการทำประมงคือเรือ ซึ่งมีตั้งแต่เรือขุดจากต้นไม้ จนถึงเรือที่ได้จากการทำโครงแล้วนำไม้แผ่นมาประกอบกัน ส่วนมากจะใช้ไม้เนื้อแข็งที่มีความแข็งแรงทนทาน ก่อนนำเรือออกไปใช้งาน จะมีคติความเชื่อเกี่ยวกับโชคกลาง เช่น การนำเรือลงน้ำครั้งแรกห้ามนำลงวันพุธ เชื่อว่าจะเกิดเหตุร้าย ควรนำลงวันเสาร์ เพราะเป็นวันมงคลสำหรับการทำมาหากินทางน้ำ แม้แต่การต่อเรือก็ให้ความสำคัญแก่วันที่ต่อด้วย เช่น เริ่มต่อวันจันทร์มีลาภ วันพฤหัสบดีจะมีชัย วันศุกร์จะสำราญ วันเสาร์จะทำมาค้าขึ้นหากินสะดวก เป็นต้น

- **หัตถกรรม** งานหัตถกรรมเป็นงานฝีมือที่มีการสืบทอดมาอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลายาวนาน ที่ปรากฏในรูปแบบของ การปั่น การแกะสลัก การถักทอ หรือการสาน ซึ่งเป็นผลผลิตที่ได้จากธรรมชาติผสมผสานกับภูมิปัญญาชาวบ้าน ตัวอย่างผลงานด้านหัตถกรรม มีดังนี้:

- **งานถักทอ** เป็นงานที่อาศัยความประณีตในการผลิตและมีความสำคัญต่อการดำรงชีพของชาวบ้าน เนื่องจากชาวบ้านจะทอผ้าใช้กันเองภายในครัวเรือน แล้วมีอีกส่วนหนึ่งนำไปแลกเปลี่ยนจำหน่ายในท้องถิ่น ดังนั้น ในครัวเรือนจึงมีเครื่องทอผ้า สามารถทอผ้าได้หลายชนิด เช่น ผ้าถุง ผ้าซิ่นน้ำอับ ผ้าห่ม ผ้าตัดเสื้อ เป็นต้น การทอผ้าถือว่าเป็นงานที่แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาของท้องถิ่นได้อย่างดี แหล่งที่มีการทอผ้าด้วยกรรมวิธีแบบดั้งเดิมได้แก่ กลุ่มแม่บ้านตำบลแพรกหา อ.ควนขนุน จ.พัทลุง กลุ่มหัตถกรรมผ้าทอเกาะยอเป็นแหล่ง

หัตถกรรมทอผ้าพื้นบ้านที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว มีความประณีต และมีสีสันลวดลายต่างๆ สวยงาม ซึ่งในอดีตชาวบ้านจะปลูกฝ้ายใช้ทอผ้าเพื่อความสะดวก

- **งานจักสาน** ชาวบ้านนิยมใช้พืชที่มีอยู่ในธรรมชาตินำมาใช้ประโยชน์โดยการสานเป็นเครื่องใช้ต่างๆ โดยใช้ภูมิปัญญาในการสร้างสรรค์ เช่น การสานกระจูด แห่ที่ทำนิยมนำต้นกระจูดมาสานเป็นผลิตภัณฑ์ประเภทต่างๆ คือบ้านทะเลน้อย ต.พนาตุง อ.ควนขนุน จ.พัทลุง ซึ่งชาวบ้านได้ปลูกต้นกระจูดขึ้นใช้เองในทะเลสาบ เมื่อก่อนชาวบ้านมักสานกระจูดใช้กันภายในครัวเรือน ส่วนมากจะสานเป็นสาด (เสื่อ) กระสอบ หมวก สอบนึ่ง สอบนอน สอบหมาก เป็นต้น ต่อมาได้พัฒนารูปแบบขึ้นเพื่อนำไปจำหน่ายเป็นของใช้ต่างๆ เช่น กระเป๋าสตรี หมวกแก๊ป ที่ใส่ของจดหมาย แฟ้มใส่เอกสาร เป็นต้น

- **งานผลิตภาชนะและเครื่องใช้** ชาวบ้านได้นำวัสดุธรรมชาติในท้องถิ่นมาประดิษฐ์เป็นผลงาน เช่น หม้อ ไห โอ่ง ถ้วย ขาม เพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวัน วัสดุที่ใช้ในการทำคือดิน แหล่งที่มีวัตถุดิบสำคัญในการผลิตคือบ้านสทิงหม้อ ที่มีประวัติการทำเครื่องปั้นดินเผามาเป็นเวลานานนับร้อยปี ส่วนมากจะผลิตสิ่งของเครื่องใช้ประเภท หม้อ สวด (ใช้นั่งข้าว) ไห ในอดีตมักจะผลิตไว้ใช้ในครัวเรือนและจำหน่าย ต่อมาได้พัฒนารูปแบบเป็นกระถางต้นไม้ กระปุกออมสิน ที่ทับกระดาษ เป็นต้น อีกที่หนึ่งที่มีการทำเครื่องปั้นดินเผาประเภท กระเบื้องเคลือบปลา กระเบื้องปูพื้น คือที่บ้านท่านางหอม ต.น้ำน้อย อ.หาดใหญ่ เป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนที่สืบทอดภูมิปัญญาการทำมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ

(2) **ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการรักษาพยาบาล** ในการดำรงชีพของมนุษย์ สิ่งที่สำคัญไม่ได้คือการเจ็บไข้ได้ป่วย ดังนั้น มนุษย์จึงค้นคว้าศึกษาหาวิธีการต่างๆ ที่จะมารักษาป้องกันโรคภัยไข้เจ็บเหล่านั้นโดยใช้สมุนไพรที่ผ่านการสังสรรค์และสืบทอดกันมาเพื่อรักษาผู้ป่วย แล้วเก็บบันทึกไว้เป็นตำรา เรียกว่าตำรายากลางบ้าน ซึ่งสามารถจำแนกที่มาได้ 3 แหล่ง คือ พืชวัตถุ ได้แก่ พรรณไม้ หญ้า ราก แก่น กระพี้ เมล็ด เปลือก หรือส่วนที่เป็นเนื้อไม้ สัตว์วัตถุ ได้แก่ อวัยวะสัตว์ ดี หนัง นอ งา ดิน เนื้อ กระดูก น้ำผึ้ง ขี้ผึ้ง เป็นต้น ธาตุวัตถุ ได้แก่ การบูร ดินประสิว กำมะถัน ปะรอต จุนสี เป็นต้น ยกกลางบ้าน สามารถแบ่งเป็นประเภทตามกรรมวิธีและนำไปใช้แตกต่างกันดังนี้

- **ยาลูกกลอน** คือ ยาที่บดผสมกับน้ำผึ้ง ปั้นเป็นก้อนกลม ใช้น้ำกลืน
- **ยาผง** คือ ยาที่บดละเอียด ใช้ทา ป้าย หรือนวด
- **ยาต้ม** คือ ยาที่นำเครื่องยามาต้มเป็นท่อนใส่หม้อดินต้มกับน้ำ เวลากินต้องอุ่นให้ร้อนก่อน
- **ยาดอง** คือ ยาที่แช่ด้วยน้ำข่าหรือสุรา ใช้รักษาเฉพาะส่วนที่เป็นน้ำกิน
- **ยาตั้ง** คือ ยาที่เป็นแท่ง ใช้ทาตรงบาดแผล สามารถใช้ดูดพิษได้
- **ยาเหน็บ** คือ ยาที่เป็นก้อนหรือแท่ง ใช้เหน็บรักษาบาดแผลในช่องทวาร มักใช้กับ

โรคริดสีดวงทวาร

- **ยาอม** คือ ยาที่เป็นเม็ดใช้อมทำให้ชุ่มคอ แก้อาการเป็นไข้หรือร้อนใน
- **ยาขง** คือ ยาที่ใช้น้ำร้อนขงให้ละลาย ดื่มเพื่อบำรุงร่างกาย
- **ยาทา** คือ ยาที่มีลักษณะเป็นครีมหรือผง ใช้ทาภายนอก
- **ยาต้ม** คือ ยาที่ใช้กลืนระเหยในการรักษา ใช้ดื่มกลืนยาที่ระเหยออกมา
- **ยารม** คือ ยาที่ต้องเผาไฟ และใช้ไอร่มตามส่วนที่ป่วย

- **ยาอาบ** คือ ยาที่ผสมน้ำ แล้วนำด้วยยาที่ละลายกับน้ำใช้อาบ
- **ยาแช่** คือ ยาที่ผสมด้วยน้ำ แล้วลงไปแช่ให้ด้วยยาซึมผ่านผิวหนัง
- **ยามวน** คือ ยาที่ใช้สูบเอาควัน
- **ยาประคบ** คือ ยาที่ใช้ห่อกับผ้า นำไปนั่ง ใช้ประคบตามร่างกายแก้ปวดเมื่อย
- **ยาสูม** คือ ยาที่ละลายกับน้ำ ชุบด้วยผ้าให้ชุ่มไปพอกตรงจุดที่เจ็บ เพื่อให้เกิดความเย็น

วิธีการใช้ยากกลางบ้าน ผู้ใช้จะต้องรู้จักถึงคุณสมบัติของยา วิธีใช้ยา เพื่อให้เกิดประโยชน์ในการบำบัดรักษาโรค หากใช้ยาผิดหรือใช้ยาเกินขนาดอาจมีอันตรายถึงชีวิต จึงต้องมีผู้เชี่ยวชาญในการจ่ายยา คือ หมอกลางบ้าน ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้เรื่องยาเป็นอย่างดี ซึ่งในการใช้ยาแต่ละครั้ง หมอยาจะใช้ยาประกอบการใช้ยาได้แก่ การใช้เวทย์มนตร์ คาถา เพื่อผลทางจิตวิทยา เป็นการสร้างกำลังใจแก่ผู้ป่วย ให้รู้สึกว่ายานั้นมีความขลังสามารถรักษาโรคภัยไข้เจ็บได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ปัจจุบัน ผู้เชี่ยวชาญทางการแพทย์พื้นบ้านต่างให้ความสำคัญต่อการแพทย์แผนโบราณเป็นอย่างมาก ถือว่าเป็นมรดกทางภูมิปัญญาที่มีค่ายิ่งควรค่าแก่การสืบสานอนุรักษ์ให้คงอยู่ มีการจัดการแพทย์แผนโบราณ ต่อมาเปลี่ยนเป็นการแพทย์แผนไทย โดยตระหนักถึงคุณค่าของวิทยาการทางการแพทย์แผนโบราณที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญ เป็นภูมิปัญญาแห่งการพึ่งพาตนเองที่ได้รับการถ่ายทอด และวิวัฒนาการมาพร้อมกับความก้าวหน้าด้านอื่นๆ ของบ้านเมือง แม้การแพทย์แผนปัจจุบันที่ใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์รักษาโรค จะเข้ามาแทนที่และมีบทบาทมากขึ้น แต่ก็ยังมีชาวบ้านจำนวนไม่น้อยที่ยังเชื่อมั่นในการแพทย์แผนไทยรักษาโรคต่อไป

(3) **ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านโภชนาการ** อาหารเป็นปัจจัยที่สำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์โดยการนำผลผลิตจากธรรมชาติทั้งพืชและสัตว์มาคัดสรรปรุงแต่งให้เกิดรสชาติ ใส่เครื่องเทศ สมุนไพร ทำให้อาหารมีประโยชน์ นำรับประทาน เป็นการแสดงออกถึงความรู้ความสามารถในด้านโภชนาการที่มีการสืบทอดต่อกันมาจนเป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน สามารถจำแนกได้ดังนี้:

- **การกิน** ชาวบ้านแถบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีวัฒนธรรมการกินเช่นเดียวกับภาคใต้ทั่วไป คือจะรับประทานข้าวเจ้าเป็นหลัก ส่วนข้าวเหนียวจะใช้ประกอบเป็นของหวาน ชาวบ้านจะรับประทานข้าวเป็นอาหารหลัก 2 มื้อต่อวัน คือเช้าและเย็น ยกเว้นฤดูทำนา ผู้ที่ทำงานจะทานข้าวในตอนเที่ยงโดยมักทานกับข้าว 2 อย่าง ส่วนรสชาติอาหารชาวบ้านจะนิยมอาหารที่มีรสค่อนข้างจัด ส่วนใหญ่จะเป็นอาหารประเภทแกง ดังนี้

- **แกงเคยปลา** เป็นแกงที่ใช้น้ำเคยในการประกอบอาหารเหมือนแกงกะทิ แต่จะใช้ตะไคร้และพริกไทยมากกว่า หากต้องการรสชาติให้เข้มข้นจะใส่พริกขี้หนูแห้งและกะปิเพิ่ม โดยมากจะใช้กะปิปลาหรือเคยปลา

- **แกงเลียงเคย** เป็นแกงที่ใช้เครื่องปรุงสำคัญ ได้แก่ เคยกุ้ง (กะปิกุ้ง) กับผักสดที่หาได้ตามท้องถื่นนำมาต้มจนผักสุกแล้วรับประทานพร้อมข้าว บางท้องถื่นจะทูนหัวหอมแดงใส่เข้าไปในขณะคั้นน้ำและใส่แกงเลียงเพื่อเพิ่มรสชาติ

- **แกงพุงปลา** หรือแกงไตปลา เป็นแกงเผ็ดที่มีรสชาติออกไปทางเค็ม ส่วนประกอบที่สำคัญคือ ไตปลา หรือ พุงปลา ปลาขี้ตัง และผักต่างๆ ที่หาได้ในท้องถื่น

- **แกงส้ม** เป็นอาหารยอดนิยมของชาวปักษ์ใต้ เป็นแกงที่มีรสเปรี้ยว ใช้เนื้อปลาเนื้อสัตว์ และผักเกือบทุกชนิดในการประกอบอาหาร มักใช้รับประทานกับข้าวสวยร้อนๆ กับเครื่องเคียงต่างๆ ที่มีในแต่ละท้องถิ่น

นอกจากแกงแล้ว ชาวบ้านจะนิยมอาหารประเภทข้าวต้ม ถือว่าเป็นอาหารประจำภาคที่มีรสชาติเปรี้ยว ถูกปากชาวภาคใต้ โดยทั่วไปจะนิยมใส่มะม่วงเบา ซึ่งเป็นพืชท้องถิ่น ราดกับน้ำเค็ม หรือชาวบ้านเรียกว่า “น้ำเค็มข้าวต้ม” พร้อมกับกุ้งป่นใส่ลงในข้าวแล้วคลุกให้เข้ากันพร้อมรับประทาน เป็นอาหารพื้นบ้านที่ใช้ภูมิปัญญาในการปรุงอาหาร โดยใช้พืชผักที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาใช้ให้เกิดประโยชน์

• **การถนอมอาหาร** ชาวบ้านในภาคใต้รู้จักวิธีถนอมอาหารตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ เป็นวิธีการที่จะช่วยยืดอายุของอาหารไว้บริโภคได้นานๆ โดยอาหารนั้นไม่บูดเน่า เป็นการแสดงออกถึงภูมิปัญญาในการนำอาหารที่เหลือจากการบริโภคไปดัดแปลงเพื่อเก็บไว้บริโภคครั้งต่อไป วิธีการถนอมอาหารของชาวบ้านแถบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีความคล้ายคลึงกับวิธีการของชาวบ้านท้องถิ่นอื่นๆ แต่อาจมีข้อแตกต่างอยู่บ้างตามลักษณะของวัฒนธรรมและสภาพภูมิอากาศ วิธีการถนอมอาหารสามารถแบ่งได้ดังนี้

- **การควบคุมอุณหภูมิและความชื้น** เป็นการถนอมอาหารโดยการควบคุมอุณหภูมิและความชื้นให้อยู่สภาพปกติหรือมีการเปลี่ยนแปลงน้อยที่สุด เช่น การนำลูกเนียง หรือลูกเหรียง ใส่ในภาชนะบรรจุทราย แกลบ หรือขี้เถ้า สามารถเก็บไว้ได้นานเป็นเดือน

- **วิธีตากแห้ง** เป็นวิธีถนอมอาหารที่นิยมกันมากที่สุด โดยมักจะนิยมใช้เนื้อสัตว์ กุ้ง ปลา ในการตากสามารถเก็บไว้ได้นานหลายสัปดาห์

- **วิธีรมควัน** เป็นวิธีการถนอมอาหารที่ทำให้อาหารแห้งแล้วควันยังช่วยให้สามารถเก็บอาหารได้นานยิ่งขึ้น อาหารที่นิยมรมควันส่วนมากจะเป็นพวกปลา กุ้ง และกล้วย เป็นต้น

- **การเชื่อมหรือกวน** เป็นการถนอมอาหารโดยใช้น้ำตาลเป็นตัวช่วยถนอมอาหารมิให้เสียเร็ว สิ่งที่นิยมนำมาเชื่อม เช่น กล้วย ลูกตาล ขนุน เป็นต้น

(4) **ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านที่อยู่อาศัย** การสร้างที่อยู่อาศัยของชาวบ้านในแถบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาได้คำนึงถึงปัจจัยสำคัญหลายประการ เช่น สภาพลมฟ้าอากาศ วัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ความจำเป็นและประโยชน์ใช้สอย เป็นต้น การสร้างบ้านส่วนใหญ่จะนิยมสร้างภายในชุมชนหรือหมู่บ้านใกล้เคียงกัน ไม่มีรั้วบ้านถาวร แต่มีคันไม้ขนาดเล็กเป็นแนวกัน เช่น คันขบา กระถิน หรืออาจมีรั้วกันเป็นแนวเตี้ยๆ เท่านั้น มีประตูเชื่อมต่อกัน สามารถเดินเชื่อมโยกกันได้ทั้งหมู่บ้าน ส่วนรูปแบบของตัวบ้านจะยกเสาเรือนสูงจากพื้นดินราว 2 ม. มีใต้ถุนสามารถใช้ประโยชน์ได้ หลังคาหน้าจั่ว มีชานบ้านระหว่างตัวอาคาร ซึ่งมีเรือนนอนและเรือนครัว มีบันไดพาดตรงกลางชานบ้าน โดยทั่วไปลักษณะเรือนจะมีอยู่ 2 แบบดังนี้

• **เรือนเครื่องผูก** เป็นเรือนที่สร้างขึ้นมาอย่างง่าย ไม่สลักซับซ้อน โดยใช้วัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น เช่น ไม้ไผ่ ไม้หมาก ไม้สาธู และใช้เชือกผูกบ้านเข้าด้วยกัน แล้วใช้ใบจาก หรือใบสาธู มุงหลังคา

• **เรือนเครื่องสับ** เป็นเรือนที่มีโครงสร้างที่สลักซับซ้อนมากขึ้น ใช้ทุนการสร้างสูงชิ้นส่วนมากผู้ที่จะมีเรือนลักษณะนี้ต้องเป็นผู้ที่มีฐานะ ซึ่งวิธีการสร้างจะใช้วิธีการ คามไม้ ต่อไม้ การเข้าลิ้น การบากหน้าไม้ การเข้าสลักหรือลิ่ม หลังคาหน้าจั่ว มุงด้วยกระเบื้องดินเผา

การสร้างที่อยู่อาศัยของชาวบ้านเป็นการแสดงออกให้เห็นถึงภูมิปัญญาที่มีการถ่วงถ่วงสืบทอดต่อกันมาอย่างเป็นระบบ ดังเห็นได้จากตัวบ้านที่ยกใต้ถุนสูง เป็นการจัดสรรพื้นที่ใช้สอยให้เกิดประโยชน์สามารถใช้เป็นที่เก็บข้าว สิ่งของเครื่องใช้ หรือใช้เป็นที่พบบปะของครอบครัวได้อีกด้วย ลักษณะการสร้างเรือนที่เป็นเรือนเครื่องผูกหรือเครื่องสับ มีประโยชน์ในด้านการประกอบตัวบ้านที่สามารถทำได้โดยใช้แรงงานที่ไม่มาก หากเกิดเหตุที่ต้องย้ายบ้านก็สามารถถอดประกอบเรือนหรือยกเรือนย้ายได้ นอกจากนี้ การสร้างที่อยู่อาศัยยังมีเรื่องของคติความเชื่อเรื่องฤกษ์ยามที่สืบทอดต่อกันมาเข้ามาเกี่ยวข้อง เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่มุ่งเน้นถึงสภาพจิตใจของผู้อยู่อาศัย เป็นการต้องการให้ผู้อาศัยได้อยู่อย่างมีความสุข มีความเจริญก้าวหน้า ปราศจากภัยอันตรายต่างๆ เป็นต้น (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารจดหมายเหตุวัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดพัทลุง, 2545ข)

(5) **ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม** จากสภาพภูมิศาสตร์บริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาที่เป็นทะเลสาบ มีแม่น้ำลำคลองและป่าชายเลน ทำให้พื้นที่แถบลุ่มน้ำฯ อุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติที่หลากหลาย ทั้ง สัตว์บก สัตว์น้ำ สัตว์ปีก และพรรณพืช เป็นต้น ดังนั้น ภูมิปัญญาชาวบ้านในการที่จะรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในอดีต จึงปรากฏในลักษณะของความพยายามที่จะบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้นไว้ให้นานที่สุด เพื่อก่อให้เกิดผลประโยชน์สูงสุดชั่วลูกชั่วหลาน ภูมิปัญญาเหล่านี้ได้สะท้อนออกมาในรูปแบบการศึกษาสภาพธรรมชาติและสภาพแวดล้อม ประหนึ่งว่าธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตที่ต้องร่วมชีวิตอยู่ด้วยกันอย่างเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ซึ่งได้แก่การรู้จักกับสภาพลมฟ้าอากาศ รู้จักสังเกตทิศทางลม เพื่อคว่าฤดูใดควรหรือไม่ควรออกเรือ หรือการสังเกตปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เกี่ยวกับ ดิน ฟ้า อากาศ ทำให้สามารถคาดเดาได้ว่าถ้าออกทะเลจะจับกุ้งหรือปลาจะได้อะไรหรือไม่ การสังสรรค์และถ่ายทอดภูมิปัญญาในลักษณะเช่นนี้ เป็นเครื่องบ่งชี้ให้เห็นว่าชาวบ้านแถบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา รู้จักใช้ฤดูกาลที่เหมาะสมในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมได้เป็นอย่างดี และยังเป็นการอนุรักษ์ธรรมชาติอีกทางหนึ่ง หมายถึงการควบคุมจำนวนสัตว์น้ำมิให้ลดลงอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะลูกปลาตัวเล็ก ซึ่งเป็นอาหารของนกต่างๆ ในแถบนั้นที่เป็นนกกินปลา เช่น กูด นกยาง เป็นต้น ให้ได้กินกันอย่างทั่วถึง และยังเป็นการอนุรักษ์พันธุ์นกในท้องถิ่นอีกด้วย

1.4.3 การเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาชาวบ้าน

วิถีชีวิตของชาวบ้านแถบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีความผูกพันกับธรรมชาติมาตั้งแต่ครั้งอดีต มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่นนำมาปรับใช้ให้เกิดประโยชน์สอดคล้องกับการดำเนินชีวิต โดยที่สิ่งแวดล้อมและสภาพธรรมชาติยังคงอยู่อย่างสมบูรณ์ไม่เสียหาย ซึ่งวิถีการดำเนินชีวิตเช่นนี้ ได้สืบทอดคงอยู่มาหลายชั่วอายุคน จนกลายเป็นภูมิปัญญาที่ชาวบ้านยึดถือปฏิบัติกันตลอดมา แต่สภาพสังคมในปัจจุบันที่มีการพัฒนาขึ้น สังคมอุตสาหกรรมเข้ามาแทนที่สังคมเกษตรกรรมที่มุ่งเน้นในเรื่องของการค้าขายเป็นสำคัญ การผลิตที่เน้นปริมาณที่มากตอบสนองความต้องการของตลาดที่มีขนาดใหญ่ ระบบของการตลาดและระบบของเงินตราเข้ามามีบทบาทต่อวิถีชีวิตมากขึ้น จนทำให้สภาวะทางเศรษฐกิจ เกษตรกรรมที่ใช้ชีพในชุมชน ต้องเปลี่ยนไปสู่เศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรมที่มุ่งแต่ปริมาณการผลิตจำนวนมากเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด ซึ่งนับวันยิ่งทวีความมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง จากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมาโดยเฉพาะด้านภูมิปัญญาชาวบ้าน

1.5 เครือข่ายการเชื่อมโยงข้อมูลด้านศิลปวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์และโบราณคดี

ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามีหลายหน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชนที่มีความรับผิดชอบและการรวบรวมข้อมูล เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์และโบราณคดี ในส่วนของภาครัฐที่สำคัญได้แก่ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด สำนักงานศิลปากรที่ 13 สงขลา สำนักงานศิลปากรที่ 14 นครศรีธรรมราช หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จ.พัทลุง จ.นครศรีธรรมราช และ จ.สงขลา สถาบันการศึกษาในระดับอุดมศึกษาที่ตั้งอยู่ในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ทั้งที่เป็นมหาวิทยาลัยของรัฐและของเอกชน ซึ่งมีการกิจหลักที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ การทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม ได้แก่ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา โดยเฉพาะ มหาวิทยาลัยทักษิณได้จัดตั้งสถาบันทักษิณคดีศึกษาให้มีการกิจหลักที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมโดยเฉพาะ มีหน้าที่ในการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องราวของทักษิณคดี มีการรวบรวม วิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูลไว้อย่างเป็นระบบ มีสารสนเทศข้อมูลในรูปของพิพิธภัณฑ์คติชนวิทยา สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ วรรณกรรมท้องถิ่น เอกสารท้องถิ่น ภาพ เสียง และฐานข้อมูลที่ใช้เทคโนโลยี เช่น ฐานข้อมูลของระบบคอมพิวเตอร์ ซีดีรอม และอินเทอร์เน็ต เป็นต้น รวมทั้งการปกครองส่วนท้องถิ่นที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ซึ่ง ได้แก่ องค์กรบริหารส่วนตำบลและเทศบาล

นอกจากองค์กรในภาครัฐแล้ว ยังมีการจัดตั้งองค์กรที่การทำงานร่วมกันระหว่างภาครัฐและภาคเอกชนในรูปแบบของพหุภาคี ซึ่งมีคณะทำงานที่เป็นตัวแทนจากหน่วยงานของทางราชการ นักวิชาการ นักธุรกิจ และปราชญ์ชาวบ้าน ที่มีอยู่ในทุกจังหวัดได้แก่ สภาวัฒนธรรมจังหวัด/อำเภอ/ตำบล และการจัดตั้งอาสาสมัครท้องถิ่นในการดูแลมรดกทางศิลปวัฒนธรรมของชาติ (อสม.ศ.) ของกรมศิลปากร มีการดำเนินงานมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2532 โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ประชาชนในท้องถิ่นได้มีความรู้ ความเข้าใจในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรมเบื้องต้น สร้างความรู้สึกร่วมกันเป็นเจ้าของทางศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นของชาติและให้ประชาชนที่อยู่ใกล้ชิดโบราณสถานหรือแหล่งวัฒนธรรมได้ช่วยกันดูแลรักษามรดกทางวัฒนธรรมของชาติ แต่เดิมสำนักงานศึกษาธิการจังหวัดเป็นผู้ประสาน และเมื่อมีการจัดตั้งกระทรวงวัฒนธรรม กรมศิลปากรได้เข้าไปสังกัดในกระทรวงนี้ และได้มีการจัดตั้งสำนักวัฒนธรรมจังหวัดขึ้น ภารกิจการดำเนินงานกิจกรรมของอาสาสมัครท้องถิ่นในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรมของชาติ (อสม.ศ.) จึงได้มอบหมายให้สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเป็นผู้ดำเนินการ ในปัจจุบันอาสาสมัครกลุ่มดังกล่าวของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลายังมีการเคลื่อนไหวในการดำเนินกิจกรรมอยู่ จังหวัดสงขลา มีอยู่ใน 3 อำเภอ ได้แก่ อ.เมือง อ.สิงหนคร และ อ.ระโนด จ.พัทลุงมีอยู่ใน 3 อำเภอ ได้แก่ อ.เมือง อ.เขาชัยสน และ อ.ควนขนุน นอกจากนั้นแล้วยังมีหน่วยงาน/องค์กรในภาคเอกชนที่มีความตระหนักและเห็นความสำคัญของเรื่องดังกล่าว ซึ่งมีการดำเนินงานอยู่ในรูปแบบของมูลนิธิ ชมรม เครือข่ายหรือกลุ่ม เช่น กลุ่มธรรมชาติ มุลนิธิรักษ์บ้านเกิด ชมรมรักษาป่าต้นน้ำเทือกเขาบรรทัด ชมรมหงส์ทะเลจังหวัดสงขลา เครือข่ายการเรียนรู้ของพระสงฆ์ในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เป็นต้น หน่วยงาน/องค์กรเหล่านี้ได้ดำเนิน กิจกรรม และรวบรวมข้อมูลของแต่ละท้องถิ่นไว้เป็นจำนวนมาก

ตารางที่ 1.6 หน่วยงาน/องค์กร ที่มีการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

ที่	หน่วยงาน/องค์กร	ที่ตั้ง	การดำเนินงาน
1	สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสงขลา	ที่ว่าการอำเภอเมืองสงขลา ถ.ราชดำเนิน ต.บ่อয়ง อ.เมือง จ.สงขลา	ศึกษา สำรวจ ค้นหา วิจัย สนับสนุนและบริหารจัดการข้อมูล บริการข้อมูล เผยแพร่และประชาสัมพันธ์การดำเนินงาน ส่งเสริมสนับสนุนและประสานการดำเนินงาน แหล่งเรียนรู้ จัดกิจกรรมการดำเนินงานด้านศาสนา ศิลปวัฒนธรรม สืบสานจารีตประเพณีภูมิปัญญาไทย และพัฒนาเครือข่ายการดำเนินงานด้านศาสนา ศิลปวัฒนธรรม
2	สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง	ศาลากลางจังหวัดพัทลุง ถ.รามสวรค์ ต.คูหาสวรรค์ อ.เมือง จ.พัทลุง	ศึกษา สำรวจ ค้นหา วิจัย สนับสนุนและบริหารจัดการข้อมูล บริการข้อมูล เผยแพร่และประชาสัมพันธ์การดำเนินงาน ส่งเสริมสนับสนุนและประสานการดำเนินงาน แหล่งเรียนรู้ จัดกิจกรรมการดำเนินงานด้านศาสนา ศิลปวัฒนธรรม สืบสานจารีตประเพณีภูมิปัญญาไทย และพัฒนาเครือข่ายการดำเนินงานด้านศาสนา ศิลปวัฒนธรรม
3	สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครศรีธรรมราช	ศาลากลางจังหวัดนครศรีธรรมราช อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช	ศึกษา สำรวจ ค้นหา วิจัย สนับสนุนและบริหารจัดการข้อมูล บริการข้อมูล เผยแพร่และประชาสัมพันธ์การดำเนินงาน ส่งเสริมสนับสนุนและประสานการดำเนินงาน แหล่งเรียนรู้ จัดกิจกรรมการดำเนินงานด้านศาสนา ศิลปวัฒนธรรม สืบสานจารีตประเพณีภูมิปัญญาไทย และพัฒนาเครือข่ายการดำเนินงานด้านศาสนา ศิลปวัฒนธรรม
4	ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดสงขลาที่มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา	มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา ถ.กาญจนนิช ต.เขารูปช้าง อ.เมือง จ.สงขลา	ศูนย์ส่งเสริม สนับสนุน และอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม จังหวัดสงขลา
5	ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดสงขลาที่สถาบันทักษิณคดีศึกษา	สถาบันทักษิณคดีศึกษา ถ.สงขลา-ระโนด ต.เกาะยอ อ.เมือง จ.สงขลา	ศูนย์ส่งเสริม สนับสนุน และอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม จังหวัดสงขลา
6	สภาวัฒนธรรมจังหวัด/อำเภอจังหวัดสงขลา	สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสงขลา ที่ว่าการอำเภอเมืองสงขลา ถ.ราชดำเนิน อ.เมือง จ.สงขลา	ส่งเสริม สนับสนุนเสนอแนวทางการจัดทำแผนงาน/โครงการ และร่วมจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรม
7	สภาวัฒนธรรมจังหวัด/อำเภอ จังหวัดพัทลุง	สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง ศาลากลางจังหวัดพัทลุง อ.เมือง จ.พัทลุง	ส่งเสริม สนับสนุน เสนอแนวทางการจัดทำแผนงาน/โครงการ และร่วมจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรม

ตารางที่ 1.6 หน่วยงาน/องค์กร ที่มีการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา (ต่อ)

ที่	หน่วยงาน/องค์กร	ที่ตั้ง	การดำเนินงาน
8	สภาวัฒนธรรมจังหวัด/อำเภอ จังหวัดนครศรีธรรมราช	สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด นครศรีธรรมราช ศาลากลางจังหวัด นครศรีธรรมราช อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช	ส่งเสริม สนับสนุน เสนอแนวทางการจัดทำแผนงาน/โครงการ และร่วมจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรม
9	สำนักงานศิลปากรที่ 13 สงขลา	ต.ชิงโค อ.สิงหนคร จ.สงขลา	อนุรักษ์ฟื้นฟูบูรณะแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดี
10	สำนักงานศิลปากรที่ 14 นครศรีธรรมราช	ถ.ราชดำเนิน อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช	อนุรักษ์ฟื้นฟูบูรณะแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดี
11	มหาวิทยาลัยสงขลา นครินทร์ วิทยาเขต หาดใหญ่	อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา	ทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม
12	มหาวิทยาลัยทักษิณ	อ.เมือง จ.สงขลา	ทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม
13	มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา	อ.เมือง จ.สงขลา	ทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม
14	มหาวิทยาลัยหาดใหญ่	อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา	ทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม
15	สถาบันทักษิณคดีศึกษา	บ้านอ่าวทราย ม. 1 ต.เกาะยอ อ.เมือง จ.สงขลา	รวบรวมข้อมูล วิจัย จัดพิพิธภัณฑ์ศึกษา ส่งเสริมเผยแพร่ เกี่ยวกับวัฒนธรรม โดยเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับทักษิณคดี
16	อาสาสมัครท้องถิ่นในการ ดูแลมรดกทางศิลปวัฒนธรรมของชาติ (อ.ส.ม.ช.) ของกรมศิลปากร	สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด สงขลาและพัทลุง	ให้ประชาชนในท้องถิ่นได้มีความรู้ ความเข้าใจในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรมเบื้องต้น สร้างความรู้สึกร่วมกันเป็นเจ้าของ ให้ประชาชนที่อยู่ใกล้ชิดโบราณสถานหรือแหล่งวัฒนธรรมได้ช่วยกันดูแลรักษามรดกทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นและของชาติ โดยกรมศิลปากรได้มอบหมายให้สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเป็นผู้ดำเนินการ ในปัจจุบันอาสาสมัครกลุ่มดังกล่าว (อ.ส.ม.ช.) ในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามีการเคลื่อนไหวในการดำเนินกิจกรรมอยู่ จังหวัดสงขลา มีอยู่ใน 3 อำเภอ ได้แก่ อ.เมืองสงขลา สิงหนคร และระโนด จังหวัดพัทลุงมีอยู่ใน 4 อำเภอ ได้แก่ อ.เมืองพัทลุง ควนขนุน เขาชัยสน และบางแก้ว

ตารางที่ 1.6 หน่วยงาน/องค์กร ที่มีการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา (ต่อ)

ที่	หน่วยงาน/องค์กร	ที่ตั้ง	การดำเนินงาน
17	มูลนิธิรักบ้านเกิด	132/2 ถ.ราษฎร์อุทิศ ซ.10 อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา	ให้คนในท้องถิ่นห่วงใยโลกและรักท้องถิ่นของตนมีการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ทำงานร่วมกับเครือข่ายอื่น และจัดตั้งกองทุนรักบ้านเกิดภาคใต้ เพื่อส่งเสริมการพัฒนาอาชีพ การศึกษา และศิลปวัฒนธรรม อนามัย และสิ่งแวดล้อม
18	หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมจังหวัดสงขลา	มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา ถ.กาญจนวนิช ต.เขารูปช้าง อ.เมือง จ.สงขลา	อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมในท้องถิ่น
19	หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมจังหวัดพัทลุง	โรงเรียนสตรีพัทลุง ถ.รามสวร์ ต.คูหาสวรรค์ อ.เมือง จ.พัทลุง	อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมในท้องถิ่น
20	ชมรมธรรมชาติเพื่อทะเลสาบสงขลา	132/2 ซอย 10 ถ.ราษฎร์อุทิศ ต.หาดใหญ่ อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา	เน้นการใช้หลักศาสนาธรรมมาเชื่อมโยงกับการแก้ปัญหา โดยเน้นเชื่อมโยงจิตวิญญาณระหว่างมนุษย์ ชุมชน เข้ากับธรรมชาติและศาสนาธรรม ต้องการประยุกต์การปฏิบัติธรรม และพิธีกรรมทางจิตวิญญาณที่สมสมัย สอดคล้องกับธรรมเนียมและประเพณีท้องถิ่น เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ของทุกฝ่ายที่สนใจปัญหาสังคมและสิ่งแวดล้อม ที่มีผลกระทบต่อทะเลสาบและลุ่มน้ำ ซึ่งจะโน้มนำให้พัฒนาความรู้ ความเข้าใจอย่างถูกต้องเพื่อแก้ปัญหาอย่างสันติวิธี
21	ชมรมรักษัคลองอู่ตะเภา	วัดดอน ต.วัดดอน ม.8 ต.คูเต่า อ. หาดใหญ่ จ. สงขลา	ฟื้นฟูประเพณีดั้งเดิมของชุมชนริมคลองอู่ตะเภาและพื้นที่ใกล้เคียง และต่อต้านการทิ้งน้ำเสียลงลำคลอง
22	กลุ่มพัฒนาหมู่บ้าน	48/1 หมู่ที่ 2 ต. พนางคง อ. ควนขนุน จ. พัทลุง	รณรงค์ให้สมาชิกทำงานร่วมกัน และร่วมมือทำงานกับองค์กรอื่นๆ อย่างมีประสิทธิภาพ ให้สมาชิกรู้จักแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน
23	ชมรมคนรักหมู่บ้านออกเขา	19/10 ถ.บ้านออกเขา หมู่ที่ 3 ต.เขารูปช้าง อ.เมือง จ.สงขลา	มีแนวร่วมกันในการพัฒนาชุมชนทางด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมในหมู่บ้านของตนเอง และเพื่อปลูกฝังให้เยาวชนในหมู่บ้านรักบ้านเกิดของตนเองให้การสนับสนุนและร่วมมือในกิจกรรมของชมรมทุกประเภท เพื่อให้สำเร็จตามวัตถุประสงค์

ตารางที่ 1.6 หน่วยงาน/องค์กรที่มีการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา (ต่อ)

ที่	หน่วยงาน/องค์กร	ที่ตั้ง	การดำเนินงาน
24	ศาลาณวัดตะโหมด	วัดตะโหมด หมู่ที่ 3 ต.ตะโหมด อ.ตะโหมด จ.พัทลุง	กำหนดแนวทาง วางแนวคิด จัดทำแผน/โครงการ ร่วมกันของชุมชน โดยใช้หลักธรรมทางพุทธศาสนา ดำเนินกิจกรรมร่วมกันโดยมีเป้าหมายเพื่อประโยชน์ของ ชุมชนเป็นสำคัญทั้งด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม การพัฒนาชุมชน และศิลปวัฒนธรรม
25	กลุ่มหัตถกรรมกะลา มะพร้าว ชัยบุรี	42/1 หมู่ที่ 1 ต.ชัยบุรี อ.เมือง จ.พัทลุง	เกิดจากแนวคิดของนายปลื้ม ชูคง ผู้นำชุมชนบ้าน ชัยบุรี ที่ได้นำกะลามะพร้าวมาประดิษฐ์เป็นเครื่องใช้ สอยในครัวเรือนและจำหน่ายได้ผลดี จึงชักชวนสมาชิก ของชุมชนจัดตั้งเป็นกลุ่ม และจำหน่ายได้ทั้งภายใน ประเทศและต่างประเทศ
26	กลุ่มทอผ้าบ้านทอนขมกู่	ต.ชุมพล กิ่ง อ.ศรีนครินทร์ จ.พัทลุง	การผลิต ปรับปรุง และพัฒนาผ้าทอพื้นบ้าน
27	กลุ่มศิลปาชีพ บ้านหัวป่าเขียว	ม.7 ต.ทะเลน้อย อ.ควนขนุน จ.พัทลุง	ส่งเสริมและพัฒนาหัตถกรรมพื้นบ้าน
28	กลุ่มแพทย์แผนไทย	โรงเรียนปัญญาวุฒ ม.5 ต.แพรกหา อ.ควนขนุน จ.พัทลุง	รักษาโรคและผลิตยาสมุนไพร และมีการถ่ายทอด ความรู้แก่ผู้อื่น
29	สมาคมแพทย์แผนไทยศรี บรรพต	ม.9 ต.เขาปู่ อ.ศรีบรรพต จ.พัทลุง	รักษาโรคและผลิตยาสมุนไพร และมีการถ่ายทอด ความรู้แก่ผู้อื่น
30	ศูนย์ศิลปหัตถกรรมแกะ รูปหนังตะลุง	ม.1 ต.ท่ามะเค็ด อ.บางแก้ว จ.พัทลุง	แกะหนังตะลุงเพื่อจำหน่ายเป็นของที่ระลึกและมีการ ถ่ายทอดความรู้แก่ผู้อื่น โดยมีนายอ้อม จันทรู่ม ผู้นำ ชุมชนเป็นบุคลากรหลักในการดำเนินงาน
31	สมาพันธ์หนังตะลุง จังหวัดสงขลา	ม. 5 ต.เกาะยอ อ.เมือง จ.สงขลา	เป็นการรวมตัวของนายหนังตะลุงของจังหวัดสงขลา เพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้พึ่งพาอาศัย แลกเปลี่ยน ประสบการณ์และสืบทอดการแสดงหนังตะลุงในจังหวัด สงขลา
32	กลุ่มทอผ้าเกาะยอ	ม. 3 ต.เกาะยอ อ.เมือง จ.สงขลา	มีการถ่ายทอดความรู้ สืบสาน อนุรักษ์ และฟื้นฟูผ้า ทอเกาะยอ พัฒนาฝีมือการผลิต เสริมรายได้ และเสริม สร้างความเป็นเอกภาพ เอกลักษณ์และความเข้มแข็งให้ แก่ชุมชน

ตารางที่ 1.6 หน่วยงาน/องค์กรที่มีการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา (ต่อ)

ที่	หน่วยงาน/องค์กร	ที่ตั้ง	การดำเนินงาน
33	กลุ่มผลิตภัณฑ์จากตาลโดนด	ม.7 ต.ดีหลวง อ.สทิงพระ จ.สงขลา	มีการรวมกลุ่มเพื่อผลิตและพัฒนาผลิตภัณฑ์จากตาลโดนด
35	ศูนย์ฝึกรำโนราห์ บ้านคลองเนียด	ม. 6 ต.คลองหอยโข่ง อ.คลองหอยโข่ง จ.สงขลา	มีศูนย์การฝึกรำโนราห์ ฝึกเล่นดนตรีให้แก่เยาวชนและผู้สนใจ
36	กลุ่มศิลปินพื้นบ้านศรีวิชัย	ม.7 ต.รัตภูมิ อ.รัตภูมิ จ.สงขลา	มีการฝึกสอนการแสดงหนังตะลุง การเล่นดนตรี ฝึกสอนการแกะหนังตะลุง และมีการแกะหนังตะลุงเพื่อจำหน่ายเป็นของที่ระลึก
37	มหาวิทยาลัยศิลปินพื้นบ้านศรีวิชัย	ต.หัวไทร อ.หัวไทร จ.นครศรีธรรมราช	ส่งเสริม พัฒนา และถ่ายทอดความรู้และฝึกหัดเกี่ยวกับการละเล่นพื้นบ้าน
38	สำนักพระพุทธศาสนาแห่งชาติดังหวัดสงขลา	วัดแจ้ง ต.บ่อয়ง อ.เมือง จ.สงขลา	ส่งเสริม สนับสนุน พื้นฟู และเรียนรู้หลักธรรมและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา
39	สำนักพระพุทธศาสนาแห่งชาติดังหวัดพัทลุง	ศาลากลางจังหวัดพัทลุง	ส่งเสริม สนับสนุน พื้นฟู และเรียนรู้หลักธรรมและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา
40	เครือข่ายการเรียนรู้ของพระสงฆ์ในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา	สถาบันทักษิณคดีศึกษา บ้านอ่าวทราย หมู่ที่ 1 ต.เกาะยอ อ.เมือง จ.สงขลา	เป็นการเรียนรู้และทำกิจกรรมร่วมกันของพระสงฆ์ นักพัฒนากับการพัฒนาชุมชนในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

สถานภาพทางด้านข้อมูลของศิลปวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์และโบราณคดีในบริเวณกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในปัจจุบันมีอยู่จำนวนมากพอสมควร แต่การนำข้อมูลที่มีอยู่มาใช้ประโยชน์ต่องานพัฒนาและการใช้ข้อมูลร่วมกันของแต่ละหน่วยงาน/องค์กรยังมีไม่มากนัก เนื่องจากการประสานงานและการเชื่อมโยงข้อมูลเข้าด้วยกันยังไม่ดีเท่าที่ควร คณะผู้ศึกษาจึงใคร่ขอเสนอให้มีการศึกษาและมีการสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงข้อมูลด้านศิลปวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์และโบราณคดีจากแหล่งต่างๆ ในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเข้าด้วยกัน ในระยะเริ่มแรกควรให้หน่วยงานที่มีศักยภาพและความพร้อมมากมีการดำเนินการก่อน โดยมีสถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา มหาวิทยาลัยหาดใหญ่ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด สำนักพุทธศาสนาจังหวัด สำนักงานศิลปากรที่ 13 สงขลา สำนักงานศิลปากรที่ 14 นครศรีธรรมราช จัดตั้งเป็นกลุ่มเครือข่าย มีการกำหนดทิศทางในการทำงาน มีการวางแผนจัดทำโครงการ/แผนงานที่เกี่ยวข้องกับข้อมูล และมีการเชื่อมโยงข้อมูลเพื่อการใช้ประโยชน์ต่อการเรียนรู้และการพัฒนาาร่วมกัน และมีการพัฒนาเครือข่ายการเชื่อมโยงข้อมูลด้านศิลปวัฒนธรรมประวัติศาสตร์และโบราณคดีให้เกิดขึ้นกับทุกหน่วยงาน/องค์กรในกลุ่มน้ำทะเลสาบอย่างต่อเนื่องและครอบคลุม

1.6 การประชุมระดมสมองเพื่อรับฟังความคิดเห็นจากชุมชน

นอกเหนือจากการจัดประชุมชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ในภาพรวมของคณะผู้ศึกษา 10 ครั้ง ที่ได้เป็นเวทีให้ชุมชนได้สามารถแสดงความคิดเห็น ความต้องการ และแนวคิดต่อแนวทางฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาในภาพรวมทุกประเด็น ตลอดจนสามารถพิจารณาพิจารณาผังแม่บท แผนงาน/โครงการ ต่างๆ ในภาพมหภาค ในส่วนของคณะผู้ศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้จัดการประชุมการประชุมเชิงระดมสมองเพิ่มเติม โดยเน้นเฉพาะด้านศิลปวัฒนธรรม 2 ครั้ง ครั้งแรก วันที่ 12 – 13 มกราคม 2547 มีบุคลากรที่เกี่ยวข้องเข้าร่วมประชุม 65 คน และครั้งที่ 2 วันที่ 9 – 10 กันยายน 2547 มีบุคลากรที่เกี่ยวข้องเข้าร่วมประชุม 66 คน สาระสำคัญจากการประชุม พอสรุปได้ดังนี้

(1) ผู้เข้าร่วมประชุมได้เสนอข้อมูลพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับศิลปวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่ควรแก่การอนุรักษ์ ฟื้นฟูบูรณะ และการใช้ประโยชน์

- แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดี ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดีมาเป็นเวลานาน นับตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์เมื่อประมาณ 6,000 ปี เป็นต้นมา องค์ความรู้ที่มีอยู่เป็นเพียงหลักฐานที่เป็นศาสนสถานหรือโบราณสถานที่ยังคงเหลืออยู่ และโบราณวัตถุที่ส่วนใหญ่ราษฎรเป็นผู้เก็บได้และใช้หลักฐานต่าง ๆ เหล่านี้เป็นเครื่องยืนยัน โดยไม่มีการศึกษาค้นคว้าอย่างจริงจัง หลักฐานที่ยังคงเหลืออยู่ในปัจจุบันมีอัตราการเสื่อมสภาพค่อนข้างเร็ว อันเนื่องจากลักษณะแวดล้อมของดินแดนแถบนี้ที่อยู่ในเขตร้อนชื้น และลักษณะของวัสดุที่ใช้ในการทำหรือก่อสร้างนอกจากนี้การขยายตัวของประชากร ชุมชน และพื้นที่ทำกินของราษฎรก็ยังก่อให้เกิดการบุกรุก ทำลาย หรือทำให้เกิดความเสื่อมค่าของมรดกทางศิลปวัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมของมรดกทางศิลปวัฒนธรรม โดยขาดการอนุรักษ์ตามกระบวนการอนุรักษ์ที่ถูกต้อง และได้จัดกลุ่มแหล่งแหล่งประวัติศาสตร์ และโบราณคดี โดยใช้เขตพื้นที่ในการแบ่งกล่าวคือ

- จังหวัดสงขลา

ก) กลุ่มเมืองสงขลาเก่า เขาแดง - แหลมสน ที่สำคัญประกอบด้วย ป้อมปราการเมืองสงขลาเก่า พระเจดีย์บนเขาน้อย พระเจดีย์บนเขาค่ายม่วง สุสานตระกูล ณ สงขลา วัดภูผาเบิก วัดศิริวรรณาวาส วัดบ่อทรัพย์ วัดสุวรรณคีรี สุสานสุลัยมาน (ชาวบ้านเรียกว่า ทวดหุ่ม หรือ มรหุ่ม) บ่อเก้ง ฯลฯ

ข) กลุ่มเมืองสงขลาฝั่งบ่อยาง ที่สำคัญประกอบด้วย วัดมัทนิมมาวาส วัดโพธิ์ปฐมาวาส พระตำหนักเขาน้อย ศาลหลักเมือง พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติสงขลา ป้อมปากน้ำแหลมทราย

ค) กลุ่มเมืองสทิงพระ - วัดพะโคะ - เขาควหา ที่สำคัญประกอบด้วยชุมชนโบราณเขาควหา ชุมชนโบราณสทิงพระ วัดพะโคะ ชุมชนโบราณปะโอ ชุมชนโบราณเกาะใหญ่ ชุมชนโบราณสีหยัง - เจดีย์งาม

ง) กลุ่มโบราณสถานลุ่มน้ำอู่ตะเภา - บางกล่ำ ที่สำคัญประกอบด้วย วัดคูเต่า วัดอู่ตะเภา วัดบางทิง วัดบางเหริย ฯลฯ

- จังหวัดพัทลุง

ก) กลุ่มเมืองเก่าชัยบุรี - ความขุน ที่สำคัญประกอบด้วย เมืองพัทลุงเก่าเขาชัยบุรี ถ้ำพระเขากัง ถ้ำพระเขาอ้อ ถ้ำเขาโปกเพรง วัดบ้านสวน วัดคอนศาลา วัดสุนทราวาส วัดคูหาสวรรค์ วัดภูผาภิมุข เจดีย์เขากทะเล เจดีย์ถ้ำมาลัย ถ้ำพระเขาพังอิฐ ถ้ำเขาโต๊ะบุญ เจดีย์ วัดเขาแดง

ข) กลุ่มลำปำ - ความมะพร้าว ที่สำคัญประกอบด้วย วัดป่าลิไลยก์ วัดวิหารเบิก วัดยางงาม วัดเจ้าเมืองพัทลุง วัดวัง วัดป่าขอม วัดวิหารสูง วัดควนแร่ เมืองพระรถ ชุมชนโบราณบ้านควนสาร

ค) กลุ่มเขาชัยสน ที่สำคัญประกอบด้วย วัดเขียนบางแก้ว วัดสทังน้อย เมืองโบราณ โลกเมือง ถ้ำพระเขาชัยสน

ง) กลุ่มเขาเจ็ยก ที่สำคัญประกอบด้วย ถ้ำพระวัดเขาเจ็ยก วัดควนปรัง

- จังหวัดนครศรีธรรมราช

ก) กลุ่มหัวไทร - ชะอวด ที่สำคัญประกอบด้วย วัดควนชะลิก วัดพัทสีมา วัดโคกสูง วัดบ่อโพง วัดรักจิตวัน

• สถานการณ์ของแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ในความเห็นของชุมชน สรุปว่าปัจจุบันเกิดปัญหาที่สำคัญ 4 ประการคือ ไม่มีการศึกษาค้นคว้าวิจัยอย่างจริงจัง มีการเสื่อมสภาพทรุดโทรม มีการบุกรุกทำลาย ขาดการบริหารจัดการที่ดี (โดยเฉพาะความร่วมมือของท้องถิ่นในการดูแลรักษา) จึงเสนอแนะให้มีการศึกษาค้นคว้าวิจัย นำความรู้ที่ได้รับไปใช้ประโยชน์ทางการศึกษา เศรษฐกิจสังคม กำหนดแนวทางการพัฒนาพื้นที่กลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาที่ไม่มีผลกระทบต่อศิลปวัฒนธรรมและเป็นการเพิ่มแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีในพื้นที่ที่สามารถพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวทางศิลปวัฒนธรรม

แนวทางในการดำเนินงานมีการเสนอให้มีโครงการสำรวจเพื่อขยายฐานความรู้เกี่ยวกับแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ศึกษาการตั้งถิ่นฐานของชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ให้มีการสำรวจและขุดค้นแหล่งโบราณคดีที่สำคัญ 3 แหล่งได้แก่ (1) แหล่งโบราณคดีถ้ำเขาชัยสน (2) แหล่งโบราณคดีเมืองพระรถ (3) แหล่งโบราณคดีเมืองพัทลุงเก่าเขาชัยบุรี

ให้เร่งดำเนินการอนุรักษ์ / บูรณะแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดี ด้วยการสำรวจออกแบบดำเนินการอนุรักษ์/ บูรณะ รวมทั้งการรวบรวมข้อมูลด้วยการจัดทำเป็นจดหมายเหตุ ที่ควรเร่งดำเนินการช่วงระยะแรก 12 แหล่ง ได้แก่ (1) บูรณะพระอุโบสถวัดพังก อ.สทิงพระ จ.สงขลา (2) บูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์พระนอน วัดแหลมจาก อ.สิงหนคร จ.สงขลา (3) อนุรักษ์และพัฒนาเจดีย์สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ (เขากุฎี) อ.เมือง จ.สงขลา (4) บูรณะวัดสี่หยัง อ.ระโนด จ.สงขลา (5) บูรณะวัดสูงเกาะใหญ่ อ.กระแสสินธุ์ จ.สงขลา (6) บูรณะวัดท้ายขอ อ.เมือง จ.สงขลา (7) บูรณะวัดบ่อทรัพย์ อ.สิงหนคร จ.สงขลา (8) บูรณะวัดภูผาเบิก อ.เมือง จ.พัทลุง (9) บูรณะวัดวัง อ.เมือง จ.พัทลุง (10) บูรณะวังเจ้าเมืองพัทลุง อ.เมือง จ.พัทลุง (11) บูรณะวัดสุนทราวาส อ.ควนขนุน จ.พัทลุง (12) บูรณะวัดควนชะลิก อ.หัวไทร จ.นครศรีธรรมราช

จัดทำโครงการนำร่องที่เป็นโครงการขนาดใหญ่ ในแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่มีศักยภาพสูง เช่นมีหลักฐานที่ค่อนข้างสมบูรณ์ มีคุณค่าด้านมรดกศิลปกรรม และสามารถพัฒนาให้เป็นแหล่งเรียนรู้ได้ เป็นต้น ได้แก่ โครงการอุทยานประวัติศาสตร์เมืองสงขลาเก่าเขาแดง - แหลมสน โครงการอุทยานประวัติศาสตร์เมืองเก่าพัทลุงเขาชัยบุรี โครงการปรับปรุงและพัฒนาพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติสงขลา ให้เป็นแหล่งเรียนรู้และท่องเที่ยวรวมทั้งมีการบริหารจัดการแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่มีประสิทธิภาพ ด้วยการจัดตั้งองค์กรที่มีรูปแบบของการบริหารจัดการที่ชัดเจน โดยให้ท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน มีการอบรมอาสาสมัคร อบรมยุวมัคคุเทศก์และมัคคุเทศก์ท้องถิ่น รวมทั้งเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และโบราณคดีของท้องถิ่นนั้นๆ

- **ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้าน** สังคมที่ยาวนานของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาได้มีการสร้างสรรค์ สะสม สืบทอดศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้าน เพื่อประโยชน์ต่อการยังชีพไว้มากมาย ที่ประชุมได้กล่าวถึงประเด็นที่สำคัญดังนี้

- **ศาสนาและความเชื่อ** ชุมชนบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เป็นชุมชนเมืองโบราณที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ มีการติดต่อสัมพันธ์กับนานาชาติ โดยเฉพาะอินเดียได้นำศาสนาพุทธและศาสนาฮินดูเข้ามาเผยแพร่จนเป็นรากฐานแห่งความเจริญรุ่งเรือง และต่อมาศาสนาอิสลามก็เข้ามามีอิทธิพลในดินแดนแถบนี้ด้วย รวมทั้งความเชื่อของคนไทยเชื้อสายจีน และความเชื่อของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และธรรมชาติซึ่งมีอยู่เดิม ดังนั้นคติความเชื่อและความศรัทธาอันเนื่องมาจากศาสนาทุกศาสนา รวมทั้งความเชื่อแบบดั้งเดิม ย่อมมีผลต่อการบ่มเพาะให้เกิดภูมิปัญญาที่จะให้สังคมมีวิถีชีวิตในการอยู่ร่วมกันด้วยการใช้ความเชื่อ ความศรัทธา และหลักธรรมของศาสนาเป็นแนวทางปฏิบัติ

ปัจจุบันคติความเชื่อและความศรัทธาทางศาสนาลดน้อยลงไปมาก บางกิจกรรมได้สูญหายไปจากวิถีชีวิตของชุมชนในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา อันเนื่องมาจากอิทธิพลของวัฒนธรรมใหม่ๆ อีกทั้งประชาชนไม่เข้าใจหลักคำสอนทางศาสนา จึงไม่สามารถนำหลักธรรมคำสอนทางศาสนามาปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง การปฏิบัติธรรมเพื่อคาดหวังการตอบแทนทางวัตถุมากเกินไป มุ่งเน้นการพัฒนาทางด้านวัตถุเป็นส่วนมากจนลืมการพัฒนาทางด้านจิตใจซึ่งเป็นหลักสำคัญของชีวิต ทำให้เกิดการแข่งแย่งชิงดิ้นรน เมื่อเกิดปัญหาที่แก้ไขด้วยการใช้กำลังทรัพย์และกำลังกายมากกว่าการใช้เหตุผลและสติปัญญา สังคมโดยภาพรวมของปัจจุบันจึงอยู่กันแบบแบ่งพรรคแบ่งพวก เกิดทิฐิฐานะเห็นแก่ตนเอง เอาเปรียบซึ่งกันและกัน จนลืมเหลียวมองศีลธรรม จริยธรรม และคุณธรรม ทำให้ขาดความรัก ความสามัคคี และความสงบสุขทั้งในส่วนตัว และสังคมโดยรวม มีความเป็นอยู่อย่างหวาดระแวง ขาดความมั่นคงทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ

จึงเห็นสมควรให้ประชาชนในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ได้ตระหนักถึงความสำคัญและยึดมั่นในหลักคำสอนของศาสนา ด้วยการตั้งใจศึกษาเรียนรู้และปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง เพื่อเป็นหลักในการดำเนินชีวิต โดยให้ผู้นำทางศาสนาหรือผู้ทรงภูมิรู้เรื่องศาสนาจัดให้มีการส่งสอนอบรมศีลธรรม จริยธรรม คุณธรรม แก่เยาวชนและประชาชน หรือจัดตั้งเป็นศูนย์หรือชมรม โดยมีเป้าหมายในการส่งเสริมด้านศาสนาและความเชื่อ ด้วยการกำหนดเอาศาสนาเป็นแกนหลักในการดำเนินการ ส่งเสริมให้มีการจัดกิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนา สนับสนุนให้มีการเรียนธรรมศึกษาในโรงเรียน และส่งเสริมให้การแสดงพื้นบ้าน เช่น หนังตะลุง มโนราห์ และเพลงบอก เป็นต้น ให้มีการสอดแทรกเนื้อหาสาระของหลักคำสอนทางศาสนาในเรื่องที่นำเสนอ

- **ประเพณีท้องถิ่น** ความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีที่ทันสมัย เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมทางตะวันตกเข้ามามีบทบาทในท้องถิ่นมากขึ้น ทำให้ขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นบางเรื่องถูก ลืมเลือนไป การจัดงานประเพณีในบางครั้งก็ถูกบิดเบือนจากเจตนารมณ์เดิมมักจะมุ่งเน้นในเรื่องของธุรกิจ ประโยชน์มากกว่าการจัดกิจกรรมที่จะให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมและเห็นคุณค่าของกิจกรรม ทำให้เยาวชนคนรุ่นใหม่ไม่เข้าใจถึงแก่นแท้ของกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับประเพณี เช่นประเพณีวันสงกรานต์ (วันว่าง) วันสารท (ทำบุญเดือน 10) และชักพระ เป็นต้น ในแต่ละท้องถิ่นจึงควรมีการศึกษาความเป็นมา ขั้นตอนของกิจกรรม และคุณค่าของประเพณีที่มีอยู่ในท้องถิ่น สร้างจิตสำนึกให้เกิดขึ้นแก่ชุมชนจัดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับประเพณีใน กลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาให้เหมาะสมกับยุคและสมัยปัจจุบัน

- **การละเล่นพื้นบ้าน** หนังตะลุงมโนราห์เป็นการละเล่นพื้นบ้านที่เป็นเอกลักษณ์ของ ภาคใต้โดยเฉพาะในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ความเจริญรุ่งเรืองของหนังตะลุงและมโนราห์ได้เสื่อม และอยู่คู่ วิถีชีวิตของชาวบ้านมาเป็นเวลาช้านาน ซึ่งปัจจุบันกระแสสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป สื่อและความบันเทิงใน รูปแบบต่างๆ ได้เข้ามามีบทบาทต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านมากขึ้น ผู้คนหนังตะลุงมโนราห์ลดน้อยลง จึงเห็นสมควร ให้มีการส่งเสริม อนุรักษ์ พื้นฟู และสืบทอดการละเล่นพื้นบ้าน จึงเห็นสมควรให้มีโครงการหรือกิจกรรมเพื่อ ถ่ายทอดความรู้ด้านการแสดงหนังตะลุงหรือมโนราห์เกี่ยวกับการว่ากลอน การเล่นดนตรีและลูกคู่ รวมทั้งการ แคะสลักตัวหนังตะลุง และการดัดเย็บเครื่องแต่งกายแก่เยาวชน มีการรวบรวมข้อมูลและจัดทำทำเนียบศิลปิน อย่างเป็นระบบ ศึกษาประวัติความเป็นมา ขั้นตอนของการแสดง เครื่องดนตรี การแกะหนังตะลุง หรือเครื่อง แต่งกายเพื่อนำข้อมูลเสนอในรูปแบบของคอมพิวเตอร์ หรือนำเสนอข้อมูลสู่สาธารณะชนในรูปแบบอื่น เช่น แผ่นพับ ซีดี (CD) ดีวีดี (DVD) ให้ประชาชนทราบและเกิดความภาคภูมิใจในการละเล่นพื้นบ้านของท้องถิ่น ให้มี การจัดสร้างศูนย์การถ่ายทอดและมีการเรียนรู้ด้วยตนเองได้ทั้งภาครัฐและภาคเอกชนควรส่งเสริมให้ศิลปินพื้นบ้าน ได้มีโอกาสเปิดการแสดงในวาระหรือโอกาสต่างๆ ให้มากขึ้น

- **ภาษาและวรรณกรรม** เป็นวัฒนธรรมที่แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญา เอกลักษณ์ และความ เจริญรุ่งเรืองของสังคมนั้นๆ ภาษาเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการสื่อความหมาย บันทึกเรื่องราว ถ่ายทอดความคิด ตลอดจนแนวทางในการดำรงชีวิตของคนในสังคม ภาษาไทยถิ่นในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เป็นภาษาถิ่นที่มี เอกลักษณ์เฉพาะซึ่งมีความแตกต่างจากภาษาไทยถิ่นอื่นทั้งด้านศัพท์ สำนวน เสียงวรรณยุกต์ ท่วงทำนอง และ สำเนียงในการพูด

สภาพในปัจจุบันเห็นได้ว่าสังคมไทยภาคใต้ให้ความสำคัญในการใช้ภาษาไทยถิ่นได้ลดน้อย ลงสังเกตเห็นได้จากชุมชนเมืองและชนบทจะนิยมให้บุตรหลานใช้ภาษาไทยมาตรฐานในชีวิตประจำวันหรือนำศัพท์ ภาษาไทยมาตรฐานมาใช้แทนศัพท์ภาษาไทยถิ่นได้ ซึ่งทำให้ความสำคัญของภาษาถิ่นลดลงอีกทั้งวรรณกรรม ท้องถิ่นซึ่งมีทั้งที่เป็นวรรณกรรมลายลักษณ์และวรรณกรรมมุขปาฐะก็มีบทบาทต่อสังคมน้อยลง เพื่อเป็นการ ส่งเสริม อนุรักษ์ และฟื้นฟู ให้ภาษาไทยถิ่นได้และวรรณกรรมท้องถิ่นให้คงอยู่สืบไป จึงควรให้ครอบครัว ชุมชน หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน ได้ช่วยกันรณรงค์ส่งเสริมให้มีการใช้ภาษาไทยถิ่นได้ และรวบรวม ศึกษา ค้นคว้า วิจัยวรรณกรรมท้องถิ่นในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเพื่อดำรงไว้ซึ่งคุณค่าและเอกลักษณ์ของชุมชนสืบไป

(2) **วิเคราะห์สถานการณ์ของชุมชน** เป็นการวิเคราะห์ถึงประเด็นปัญหา ปัจจัยเกื้อหนุน และปัจจัยที่เป็นอุปสรรค ด้วยการใช้ข้อมูลจากงานวิจัย เอกสารที่เกี่ยวข้อง การรับฟังความคิดเห็นจากเวทีชาวบ้าน การประชุมเชิงปฏิบัติการเฉพาะกลุ่ม และการออกสำรวจข้อมูลภาคสนาม สรุปได้ดังนี้

- **ประเด็นปัญหา**

- ไม่มีการกำหนดนโยบายพัฒนาจิตสำนึกของประชาชน ที่ทำให้เกิดความตระหนักเห็นคุณค่าและความสำคัญของแหล่งประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปวัฒนธรรม และภูมิปัญญาชาวบ้านทำให้ผู้คนขาดความรู้และความเข้าใจ

- การบริหารจัดการยังไม่มีดี จึงมีการบุกรุกและทำลาย
- การเสื่อมสภาพของแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดี
- ขาดการสืบทอดในกระบวนการเรียนรู้ทางด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้าน
- ข้อมูลและองค์ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์และโบราณคดี ขาดการ
- เชื่อมโยงและถ่ายทอดการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน

- **ปัจจัยเกื้อหนุน**

- มีองค์กรและเครือข่ายทางศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้าน
- มีความหลากหลายทางศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้าน
- มีความหลากหลายของบุคลากรและผู้รู้ในท้องถิ่น
- สถาบันทางการศึกษาให้ความสนใจ
- องค์กรและเครือข่ายทางศิลปวัฒนธรรม
- นโยบายของรัฐบาลมีการกำหนดชัดเจน

- **ปัจจัยที่เป็นอุปสรรค**

- องค์กร / หน่วยงานที่เกี่ยวข้องหรือรับผิดชอบขาดความเป็นเอกภาพในการดำเนินงาน
- ขาดจิตสำนึกในความรับผิดชอบร่วมกัน
- ขาดการสืบทอดและการบริหารจัดการที่ดี
- ขาดงบประมาณสนับสนุน

(3) **การกำหนดแนวทางกลยุทธ์ การอนุรักษ์ พื้นฟูบูรณะ และใช้ประโยชน์จากศิลปวัฒนธรรม** ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และภูมิปัญญาชาวบ้าน จากการศึกษาและการรับฟังความคิดเห็นจากเวทีชาวบ้าน และการประชุมเชิงปฏิบัติการเฉพาะด้านศิลปวัฒนธรรม สามารถสร้างกรอบในการวางกลยุทธ์ การอนุรักษ์ พื้นฟูบูรณะ และการใช้ประโยชน์ได้ดังนี้

- การอนุรักษ์ พื้นฟูบูรณะ และการใช้ประโยชน์จากแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดี ด้วยการหยุดการขุดและทำลายแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดี มีการบังคับใช้กฎหมายอย่างเข้มงวดและจริงจัง หยุดการขุดหาสมบัติและสิ่งมีค่า หยุดการขุดกรุพื้นที่ และกิจกรรมที่นำมาซึ่งความเสื่อมโทรม และให้ประชาชน / องค์การภาคเอกชน องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นเข้าไปมีส่วนร่วมในการสร้างมาตรการเพื่อดูแลรักษา ดำรวจแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดี มีการกำหนดเขตชัดเจนเป็นที่ยอมรับของประชาชน จัดทำและพัฒนาฐานข้อมูลจัดทำแผนงาน / โครงการ จัดกิจกรรมตามแผนงาน / โครงการที่กำหนด ส่งเสริม สนับสนุนให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการเรียนรู้ อนุรักษ์ พื้นฟูบูรณะ ท้องถิ่น / ชุมชนรู้จักใช้ประโยชน์ในการเรียนรู้การท่องเที่ยวจากแหล่งประวัติศาสตร์ โบราณคดี และสิ่งแวดล้อมด้านศิลปกรรม

- การอนุรักษ์ พื้นฟู และการใช้ประโยชน์จากศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้านด้วยการสำรวจข้อมูลด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้าน จัดทำและพัฒนาระบบฐานข้อมูล จัดทำแผนงาน / โครงการอนุรักษ์ พื้นฟู และการใช้ประโยชน์ จัดกิจกรรมตามแผนงาน / โครงการส่งเสริม สนับสนุนให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการเรียนรู้ อนุรักษ์และพื้นฟู และให้ชุมชน / ท้องถิ่นใช้ประโยชน์จากศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้าน

- พัฒนาเครือข่ายเชื่อมโยงข้อมูลด้านศิลปวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และภูมิปัญญาชาวบ้าน จัดให้มีการสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงข้อมูล ด้วยการสำรวจและรวบรวมข้อมูล / องค์ความรู้ ประสานงานกับองค์กรหรือหน่วยงานรวมทั้งนักวิชาการและปราชญ์ ท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง สร้างเครือข่าย เผยแพร่และบริการข้อมูล พัฒนางค์กรและบุคลากรที่เกี่ยวข้อง ส่งเสริมและสนับสนุนความเข้มแข็งขององค์กรและเครือข่าย มีการพัฒนาข้อมูล / องค์ความรู้อย่างต่อเนื่อง รวมทั้งการเผยแพร่และบริการข้อมูลที่มีประสิทธิภาพ

เอกสารอ้างอิง

- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารจดหมายเหตุ. 2545ก. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และ
ภูมิปัญญา จังหวัดนครศรีธรรมราช. กรมศิลปากร.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารจดหมายเหตุ. 2545ข. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และ
ภูมิปัญญาจังหวัดพัทลุง. กรมศิลปากร.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารจดหมายเหตุ. 2545ค. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และ
ภูมิปัญญา จังหวัดสงขลา. กรมศิลปากร.
- ชัยวุฒิ พิชะกุล. 2538. “การศึกษาเพลานางเลื้อยขาว ฉบับวัดเขียนบางแก้ว อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง”
ปริญญาพนธ์ ศศ.ม.สงขลา. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.
- ชัยวุฒิ พิชะกุล. 2525. โบราณวิทยาเมืองพัทลุง. พัทลุง: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง
- ชัยวุฒิ พิชะกุล. 2529. “เจดีย์งาม,วัด” ในสารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้พ.ศ.2529. เล่ม2. หน้า 841-842.
- ธราพงศ์ ศรีสุชาติ. 2528. “ชุมชนโบราณสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์บริเวณวัดพะโคะและใกล้เคียง” ใน
ประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ. หน้า 32 – 45.
- ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์. 2531. “เมืองพัทลุงในสมัยโบราณ” ในประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองพัทลุง.
- พิทยา บุษารัตน์. 2537. รายงานการวิจัยโนราโรงครูวัดท่าคูระ ตำบลคลองรี อำเภอสะทิงพระ จังหวัดสงขลา.
โครงการอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. (สำเนา)
- พระศรีธรรมประสาธน์. 2523. รวมประวัติสามพระรัตนธัชมุนี.นครศรีธรรมราช: วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร
นครศรีธรรมราช.
- สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง. 2547. โครงการสนับสนุนการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น
ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา:
การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมที่ควรอนุรักษ์: สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อม.
- วิเชียร ณ นคร. 2542. “ฟ้าทอเมืองนคร” ในสารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2542. เล่ม 10 หน้า 4722-4727.
- วิมล คำศรี. 2544. วัฒนธรรมข้าวและพลังอำนาจชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
กรุงเทพฯ.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. 2527. “สทิงพระและลังกาสุกะ,” ในเมืองโบราณ. 10(1): 23-29. 2527.
- ศิลปากร,กรม. 2522. รายงานทางวิชาการเรื่องการศึกษากภาพแวดล้อมบริเวณแหล่งขุดค้น โบราณคดีสทิงพระ
และการสำรวจแหล่งโบราณคดีข้างเคียง. โครงการโบราณคดีสทิงพระ หน่วยศิลปากรที่ 9 สงขลา
(สำเนา).
- สกรรจ์ จันทรัตน์ และสงบ ส่งเมือง. 2534. การเริ่มต้นและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์โบราณคดีเมืองสงขลาเก่า.
กรุงเทพฯ.
- สุภาภย์ อินทองคง และสงบ ส่งเมือง. 2542. “กระเบื้องดินเผาเมืองสงขลา”, ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้
พ.ศ. 2542. เล่ม 1. หน้า 90-99.
- สุริวงค์ พงศ์ไพบุลย์. 2540. “ภูมิปัญญาชาวบ้านภาคใต้”, วารสารทักษิณคดีศึกษา. 4 (3)21-4. 2540.

- สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์. 2536. “ข้อจำกัดและปัจจัยทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาชุมชนรอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา”, *ทักษิณคดี*. 3 (1) 55-56.; ตุลาคม-มีนาคม.
- อมรา ศรีสุชาติ. 2540. รายงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการเรื่องอดีต-ปัจจุบันของเตาเผาเครื่องปั้นดินเผาโบราณและพื้นที่เมืองภาคใต้ กรมศิลปากร, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 10 สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (สำเนา)
- อดิศักดิ์ ทองบุญ และสุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์. 2542. “ศาสนาพุทธในภาคใต้”, ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้* พ.ศ. 2542. เล่ม 15. หน้า 7372-7392.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2541. *ภูมิปัญญาชาวบ้าน : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้แก้ปัญหาของชาวบ้านไทย*.